

www.keu.kz

№2 (33) 2014

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**
Журналы

Журнал

**Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

JOURNAL

**Bulletin of KEU : Economy, Philosophy, Pedagogics,
Jurisprudence**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е.Б. ректор Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, доктор экономических наук, профессор (Казахстан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Таубаев А.А. проректор по научной работе Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза, доктор экономических наук, (Казахстан)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Татаркин А.И. директор Института экономики Уральского отделения РАН, академик РАН, доктор экономических наук, профессор (Россия)

Manuela Troschke Senior Researcher, Osteuropa-Institut Regensburg and Department of Economics, University of Regensburg, PhD, Professor (Germany)

Базилевич В.Д. декан экономического факультета Киевского национального университета им.Т.Шевченко, член-корреспондент НАН Украины, доктор экономических наук, профессор (Украина)

Сатубалдин С.С. академик НАН РК, доктор экономических наук, профессор (Казахстан)

Dilip K. Das Deputy Head of the Institute of Asian Business at Sol Bridge International School of Business, Professor of International Economics and Finance (Republic of Korea)

Алимбаев А.А. директор НИИ регионального развития, доктор экономических наук, профессор (Казахстан)

Азаров В.А. руководитель Омского регионального отделения Российской Академии Юридических наук, Заслуженный юрист Российской Федерации, доктор экономических наук, профессор (Россия)

Покрытан П.А. профессор кафедры политической экономии МГУ имени М.В.Ломоносова, доктор экономических наук (Россия)

Айнабек К.С. директор НИИ НЭСА, доктор экономических наук, профессор (Казахстан)

Ханов Т.А. директор НИИ ЭПИ, доктор юридических наук (Казахстан)

Шамурзаев Т.Т. заведующий кафедрой Уголовного процесса и криминалистики Кыргызско-Российского славянского университета, доктор юридических наук (Киргизстан)

Бакишев К.А. начальник института повышения квалификации и переподготовки кадров Карагандинской Академии МВД РК имени Б.Бейсенова, доктор юридических наук, профессор (Казахстан)

Касенов Б.К. доктор философских наук, профессор (Казахстан)

Муликова С.А. доктор педагогических наук, профессор (Казахстан)

Пунтус Е.А. МНС НИИ ЭПИ, Карагандинский экономический университет, технический редактор (Казахстан)

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106

Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала - 2003.

Периодичность издания- 4 номера в год.

Языки публикаций: казахский, русский, английский.

© Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2014

МАЗМҰНЫ:

ЭКОНОМИКА

Бибисара ӘШІРБЕКОВА, Светлана ШАХШИНА МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН ҮЛГІЛЕР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚҰРАЛДАРЫ РЕТІНДЕ.....	9
Қуаныш АЯЖАНОВ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТОПШЫЛАУ.....	14
Гүлжан БАЙКЕНОВА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА "ЖАСЫЛ" ЭКОНОМИКА МӘСЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ.....	17
Олеся ЖИДКОБЛИНОВА ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ САЯСАТЫНЫҢ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.....	20
Олжас КАЙДАУЛОВ ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИСЛАМДЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	26
Насипжан КАЙРАНБЕКОВА ҚАЗАҚСТАНДА ЭКСПО-2017 ДҮНИЕЖҮЗЛІК КӨРМЕСІНІҢ ӨТУІ ТУРИЗМДІ ДАМУ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ.....	35
Марина КОСТРИЦЫНА БАСҚАРУ ЕСЕБІ: ТӘЖІРИБЕЛІК ТҮРҒЫДАН КӘСІПОРЫҢДАРҒА ЕНГІЗУ АСПЕКТИСІ.....	38
Руслан НЕСИПБАЕВ, Айнұр ЖЕНИСБЕКОВА XXI ҒАСЫР МӘДЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫСЫ.....	41
Айым ОРНАЛЬДИНА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КЛАСТЕРЛЕР ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ.....	43
Аскар САДУОВ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӨУЕ КӨЛІГІМЕН ТАСЫМАЛДАУ ТУРИЗМІНЕ ТАЛДАУ.....	47
Айгуль САДЫКОВА АЙМАҚАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЗОНАНЫҢ ӘЛУЕТІНІҢ КӨТЕРМЕЛЕУІНІҢ ТЕТІГІНДЕ.....	53
Алёна САЛИВОНИК ХАЙУАНАТТАРҒА АРНАЛҒАН ВИТАМИНДЕРДІҢ ӨНДІРІСІНДЕ ӨНІМНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫНЫҢ НОРМАТИВТІК КАЛЬКУЛЯЦИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ЖӘНЕ ЕНГІЗУДІҢ ӨЗГЕШЕЛІКТЕРІ.....	60
Гульнара СРАИЛОВА ШЫҒЫН ӘДІСІМЕН КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ҚҰНЫН БАҒАЛАУ.....	65
Ульяна ТКАЧ ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСІПОРЫҢДАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӨУЕКЕЛДІ ТӨМЕНДЕТУДІҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ.....	70
Жансая ТУЯКОВА ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ ТҮРҒЫНДАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУЫ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ.....	75

Жулдызай УСКЕМБАЕВА АҚША ҚАТЫНАСТАРЫ МЕН АҚША ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ САТЫСЫ РЕТІНДЕ ЭЛЕКТРОНДЫҚ АҚШАЛАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ	81
Алтынбек ШЕРИМБЕТОВ ӨНДІРІСТІК КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ҚАРЖЫ ҚҰРАЛДАРДЫ ТОПТАСТЫРУЫ	88

ПЕДАГОГИКА

Куляш ИСАБЕКОВА ШЕШЕНДІК СӨЗ - ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ	94
Клара КАБАТАЕВА, Балкен БИЛЯЛ, Шолпан КЕЛЬМАГАМБЕТОВА ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУ ҚҰРАЛЫН ЖАСАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	97
Нұркелді ОМАРХАНОВ КӨПДЕҢГЕЙЛІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕ РЕТІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	100

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Арман ЕСКАРАЕВ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕРРОРИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖӘНЕ АҚШАНЫҢ АҒЫЛУЫНА ҚАРСЫ ЖҮРГІЗІЛІП ЖАТҚАН ІС-ШАРАЛАР	107
Гүлнар ЖАКУПОВА "АҚШАНЫҢ ІЗІН ЖАСЫРУ" КҮРЕСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОЛДАНАТЫН ІС ШАРАЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ"	111
Ержан ЖАНБАЕВ ЖАУАП АЛУДЫҢ ДӘСТУРЛІ ЕМЕС ӘДІСТЕРІ	115
Рахмет КОПБУЛОВ, Меруерт ОСПАНОВА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ЕРКІНДІКТЕРІН ҚОРҒАУ БОЙЫНША ЕУРОПАЛЫҚ КОНВЕНЦИЯНЫҢ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІ	121

СОДЕРЖАНИЕ:

ЭКОНОМИКА

Бибисара АШИРБЕКОВА, Светлана ШАХШИНА МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИ В КАЧЕСТВЕ ИНСТРУМЕНТОВ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	9
Куаныш АЯЖАНОВ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА.....	14
Гульжан БАЙКЕНОВА ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ "ЗЕЛеноЙ" ЭКОНОМИКИ В РК.....	17
Олеся ЖИДКОБЛИНОВА ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....	20
Олжас КАЙДАУЛОВ ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЭТАПАХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН. . . .	26
Насипжан КАЙРАНБЕКОВА ПРОВЕДЕНИЕ ВСЕМИРНОЙ ВЫСТАВКИ ЭКСПО-2017 КАК ВОЗМОЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ.....	35
Марина КОСТРИЦЫНА УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ: ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВНЕДРЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	38
Руслан НЕСИПБАЕВ, Айнура ЖЕНИСБЕКОВА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС КУЛЬТУРЫ ХХІ ВЕКА.....	41
Айым ОРНАЛДИНА АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	43
Аскар САДУОВ АНАЛИЗ ТУРИСТСКИХ ПЕРЕВОЗОК ВОЗДУШНЫМ ТРАНСПОРТОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	47
Айгуль САДЫКОВА МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫЕ СВЯЗИ В МЕХАНИЗМЕ ПОВЫШЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН.....	53
Алёна САЛИВОНИК ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ И ВНЕДРЕНИЯ НОРМАТИВНОГО МЕТОДА КАЛЬКУЛЯЦИИ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ В ПРОИЗВОДСТВЕ ВИТАМИНОВ ДЛЯ ЖИВОТНЫХ.....	60
Гульнара СРАИЛОВА ОЦЕНКА СТОИМОСТИ КОМПАНИЙ ЗАТРАТНЫМ ПОДХОДОМ.....	65
Ульяна ТКАЧ ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РИСКА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....	70
Жансая ТУЯКОВА АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИОННОГО СОСТОЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	75

Жулдызай УСКЕМБАЕВА
ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ КАК СТУПЕНЬ ДЕНЕЖНЫХ
ОТНОШЕНИЙ И ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ..... 81

Алтынбек ШЕРИМБЕТОВ
КЛАССИФИКАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ
ПРЕДПРИЯТИЯМИ..... 88

ПЕДАГОГИКА

Куляш ИСАБЕКОВА
МУДРЫЕ СЛОВА - НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ..... 94

Клара КАБАТАЕВА, Балкен БИЛЯЛ, Шолпан КЕЛЬМАГАМБЕТОВА
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО РАЗРАБОТКЕ ЭЛЕКТРОННЫХ
УЧЕБНЫХ ПОСОБИЙ ПО КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ..... 97

Нуркелды ОМАРХАНОВ
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГИ ОБРАЗОВАНИЯ
КАК МНОГОУРОВНЕВАЯ ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА..... 100

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Арман ЕСКАРАЕВ
ДЕЙСТВУЮЩИЕ МЕРЫ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ОТМЫВАНИЮ ДЕНЕГ
(ПОД) И ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА (ФТ) В КАЗАХСТАНЕ..... 107

Гульнар ЖАКУПОВА
ИНФОРМАЦИЯ О МЕРАХ, ПРИНИМАЕМЫХ РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН
ПО БОРЬБЕ С "ОТМЫВАНИЕМ ДЕНЕГ"..... 111

Ержан ЖАНБАЕВ
НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ДОПРОСА..... 115

Рахмет КОПБУЛОВ, Меруерт ОСПАНОВА
ДЕЙСТВИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА
И ОСНОВНЫХ СВОБОД..... 121

CONTENTS:

ECONOMY

Bibisara ASHIRBEKOVA, Svetlana SHAKHSHINA MATHEMATICAL METHODS AND MODELS AS TOOLS FOR INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP.....	9
Kuanysh AYAZHANOV STRATEGIC VISION OF EFFICIENCY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN.....	14
Gulzhan BAIKENOVA PROBLEMS AND PROSPECTS "GREEN ECONOMY" IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	17
Olessya ZHIDKOBLINOVA INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STATE POLICY TOURISM DEVELOPMENT: A COMPARATIVE ANALYSIS.....	20
Olzhas KAIDAULOV PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCIAL INSTRUMENTS IN THE PRESENT STAGES OF DEVELOPMENT OF ECONOMY TO THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	26
Nassipzhan KAIRANBEKOVA FORMER EXPO-2017 AS AN OPPORTUNITY TOURISM DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN.....	35
Marina KOSTRITSYNA MANAGEMENT ACCOUNTING: PRACTICAL ASPECT OF INTRODUCTION ON THE ENTERPRISES.....	38
Ruslan NESIPBAYEV, Ainura ZHENISBEKOVA SOCIO-ECONOMIC CRISIS OF CULTURE OF THE XXI CENTURY.....	41
Aiym ORNALDINA ANALYSIS OF INNOVATION CLUSTERS IN KAZAKHSTAN.....	43
Askar SADUOV ANALYSIS OF TOURIST TRANSPORTATIONS BY AIR TRANSPORT IN REPUBLIC OF KAZAKHSTANS.....	47
Aigul SADYKOVA REGIONAL COMMUNICATION MECHANISM OF INCREASING THE POTENTIAL ECONOMIC ZONES.....	53
Alyona SALIVONIK FEATURES OF APPLICATION AND INTRODUCTION NORMATIVE COSTING IN PRODUCTION OF VITAMINS FOR ANIMALS.....	60
Gulnara SRAILOVA ASSESSMENT OF COMPANIES BY COSTLY APPROACH.....	65
Uljan TKACH THE MAIN METHODS OF REDUCING OF INNOVATION RISK IN FOOD INDUSTRY.....	70
Zhansaya TUYAKOVA THE ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL CONDITION OF THE SOCIAL SAFETY NET IN KARAGANDA REGION.....	75

Zhuldyzai USKENBAEVA THE EMERGENCE OF E-MONEY AS THE DEGREE OF MONETARY RELATIONS AND MONETARY SYSTEM.....	81
---	-----------

Altynbek SHERIMBETOV CLASSIFICATION OF FINANCIAL INSTRUMENTS MANUFACTURING ENTERPRISES.	88
---	-----------

PEDAGOGICS

Kulash ISABEKOVA WISE WORDS - NATIONAL EDUCATION.....	94
--	-----------

Klara KABATAEVA, Balken BILYAL, Sholpan KELMAGAMBETOVA SOME QUESTIONS TO DEVELOP OF ELECTRONIC TEACHING AIDS ON KAZKH LANGUAGE.....	97
--	-----------

Nurkeldy OMARKHANOV FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES AS A MULTI-LEVEL SYSTEM OF INNOVATION.....	100
---	------------

JURISPRUDENCE

Arman ESKARAEV EXISTING MEASURES TO COMBAT MONEY LAUNDERING (AML) AND TERRORIST FINANCING (CFT) IN KAZAKHSTAN.....	107
---	------------

Gulnara ZHAKUPOVA INFORMATION ON MEASURES TAKEN BY THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AGAINST "MONEY LAUNDERING".....	111
--	------------

Erzhan ZHANBAYEV NONTRADITIONAL METHODS OF INTERROGATION.....	115
--	------------

Rakhmet KOPBULOV, Meruert OSPANOVA ACTIONS OF THE EUROPEAN CONVENTION ON PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS.....	121
--	------------

Бибисара АШИРБЕКОВА, Светлана ШАХШИНА, старшие преподаватели, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9

МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ И МОДЕЛИ В КАЧЕСТВЕ ИНСТРУМЕНТОВ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Данная статья посвящена исследованию экономических систем и процессов с помощью математических моделей. Так как математическая модель отражает проблему в абстрактной форме, она позволяет учесть большее число разнообразных характеристик, от которых зависит та или иная проблема. Анализ и расчет математической модели позволяют выбрать оптимальные решения поставленной задачи и обосновать этот выбор.

В целом математическое моделирование становится языком современной экономической теории, одинаково понятным для учёных всех стран мира.

Ключевые слова: конкурентоспособность, агрегирование, эвристические алгоритмы.

Бибісара ӘШІРБЕКОВА, Светлана ШАХШИНА, аға оқытушылар, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Караганды қ., Академическая көшесі, 9 үй.

МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН ҮЛГІЛЕР ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ҚҰРАЛДАРЫ РЕТІНДЕ

Бұл мақала математикалық үлгілердің көмегімен экономикалық жүйелер мен үдерістердің зерттеуіне арналған. Математикалық үлгі мәселені абстрактілі түрде көрсетеді, сондықтан кез келген мәселе тәуелді болған әр алуан сипаттамалардың көбірек санын ескеруге мүмкіндік береді. Математикалық үлгінің талдауы мен есебі қойылған мақсаттың оңтайлы шешімін таңдауға және осы таңдауды негіздеуге жол ашады.

Тұтастай алғанда, математикалық үлгілеу дүние жүзінің барлық елдерінің ғалымдары үшін бірдей түсінікті қазіргі заманғы экономикалық теорияның тіліне айналды.

Түйінді сөздер: бәсекелесу қабілеті, біріктіру, эвристикалық алгоритмдер.

Bibisara ASHIRBEKOVA, Svetlana SHAKHSHINA, senior teachers, Karaganda economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, 9 Academicheskaya street.

MATHEMATICAL METHODS AND MODELS AS TOOLS FOR INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

This article is devoted to the study of economic systems and processes using mathematical models. Since the mathematical model reflects a problem in the abstract, it allows to take a greater number of diverse characteristics into account which depend on this or that problem. Analysis and calculation of the mathematical model allow to select the optimal solution of the problem and justify that choice. In general, mathematical modeling becomes the language of modern economic theory, equally understandable to scientists all over the world.

Keywords: competitiveness, aggregation, heuristic algorithms.

Методы экономико-математического моделирования, применение которых существенно расширились благодаря современному программному обеспечению ПЭВМ, представляют собой один из наиболее динамично развивающихся разделов прикладной экономической науки и все больше проникают в экономику, экологию, социологию, психологию, коммерческую деятельность, маркетинг.

При построении экономических моделей выявляются существенные факторы и отбрасываются детали, несущественные для решения поставленной задачи. Они зависят от множества различных факторов, которые в большинстве своих случаев противоречат друг другу, они так же изменяются со временем и влияют на другие проблемы и процессы.

Именно по этой причине, для решения этих проблем на стыке экономики и математики, существуют особые приемы с характерным названием "экономико-математические методы". Данное научное направление посвящено исследованию экономических систем и процессов с помощью математических моделей. Так как математическая модель отражает проблему в абстрактной форме, она позволяет учесть большее число разнообразных характеристик, от которых зависит та или иная проблема. Анализ и расчет математической модели позволяют выбрать оптимальные решения поставленной задачи и обосновать этот выбор. В целом математическое моделирование становится языком современной экономической теории, одинаково понятным для учёных всех стран мира.

Распространение высоких технологий открыло доступ к огромным объемам информации. Но чем больше информации собирается, тем сложнее увидеть в ней тенденции и закономерности, чтобы принять на ее основе какое-либо управленческое решение. Крайне важно в этих условиях иметь возможность быстро и своевременно находить полезную информацию и эффективно использовать ее. Без четкого понимания своего места на рынке, потребностей клиентов, действий конкурентов невозможно построить эффективную организацию. Предпринимательская деятельность связана с постоянным поиском наиболее выгодного варианта распределения различного вида ресурсов: финансовых, трудовых, товарных, технических и др.

Одной из важных задач можно считать задачу по обеспечению конкурентоспособности предприятий.

Повышения конкурентоспособности практически невозможно достигнуть случайным образом. Необходима совокупность методов и приемов, вместе образующих систему управления конкурентоспособностью. Реализация такой системы напрямую связана с анализом и оценкой всего многообразия условий и факторов функционирования субъектов.

Привлечение инновационных математических методов и моделей особенно актуально для совершенствования календарного планирования производственных процессов, например при проектном методе организации производства. Как правило, эта задача связана с распределением ограниченных ресурсов по операциям проекта. Поэтому задачу календарного планирования называют часто задачей оптимального распределения ресурсов в проекте (комплексе операций). Для решения реальных задач календарного планирования развиваются два подхода.

Первый подход основан на использовании эвристических алгоритмов. Первая группа эвристических алгоритмов использует некоторые эвристические правила приоритетности операций при возникновении конфликтной ситуации, связанной с ограниченностью ресурсов. Вторая группа эвристических алгоритмов использует идею локальной оптимизации, то есть улучшения некоторого начального решения. Второй подход основан на идее агрегирования, то есть уменьшения числа операций проекта путем замены нескольких операций (подпроектов) одной операцией. Полученный агрегированный проект, как правило, допускает более эффективные методы решения (в силу меньшей размерности). Полученное агрегированное решение затем возвращается в календарный план исходного проекта.

Проект обычно представляют как некоторое множество операций (комплекс операций). Операция это процесс, требующий затрат времени и ресурсов. Для формального описания операции необходимо задать ее объем W и зависимость скорости (интенсивности) операции от количества ресурсов, ее выполняющих. Будем обозначать эту зависимость

$$w = f(u(t)) \quad (1)$$

где $u(t)$ - вектор ресурсов в операции в момент t .

Пусть t_n - момент начала операции, а t_0 - момент ее окончания. Тогда объем операции удовлетворяет условию

$$W = \int_{t_0}^{t_n} f(u(t)) dt \quad (2)$$

Как правило, ресурсы участвуют в операции в определенных соотношениях, называемых набором ресурсов. Набор ресурсов можно представить в виде:

$$u_m = \overline{u_m}(v) \quad (3)$$

где m - количество видов ресурсов, v - интенсивность набора, $\overline{u_m}$ - количество ресурса j -го вида на единицу мощности набора.

В качестве величины интенсивности набора, как правило, берется вид ресурса, который является основным (определяющим). Например, количество людей, выполняющих работу, определяет требуемое количество материалов, инструмента, рабочей одежды и т.д. Для определяющего ресурса, очевидно,

$\overline{u_m} = 1$. Ограничение на ресурсы теперь можно записать в следующем виде:

$$\sum_{i=1}^n \overline{u_m} N_j(t) \leq \overline{u_m}(t), \quad m=1, \dots, m \quad (4)$$

где n - число операций комплекса, $N_j(t)$ - количество ресурсов j -го вида в момент t .

Ограничения на ресурсы часто связаны с ограниченностью финансов. Если обозначить a стоимость единицы ресурсов j -го вида в единицу времени, а $S(t)$ - объем финансирования в момент t , то ограничения, связанные с финансированием, принимают вид:

$$\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m \overline{u_m} N_j(t) a \leq S(t) \quad (5)$$

Это ограничения типа мощности. Если ограничены средства, выделенные на проект, то получаем ограничения типа затрат:

$$\sum_{j=1}^n \overline{u_m} \leq \overline{u_m} \quad (6)$$

где

$$\overline{u_m} = \sum_{j=1}^n \int_{t_0}^{t_n} \overline{u_m}(t) dt \quad (7)$$

Наконец, если задан график $Q(t)$ поступления ресурсов на проект (график финансирования проекта), то получаем следующие ограничения на ресурсы:

$$\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m \overline{u_m} \int_0^m \overline{u_m}(t) dt \leq Q(t) \quad (8)$$

Задача оптимального распределения ресурсов (задача календарного планирования) заключается в определении распределения ресурсов $vt = v:(t)$ такого,

что все операции комплекса выполнены за минимальное время (задача оптимально быстрого действия), либо потери, связанные с задержкой времени реализации комплекса или ряда его операций, минимальны (минимизация упущенной выгоды). Критерий минимизации упущенной выгоды, обычно, рассматривается в виде

$$\Phi = \sum_{i=1}^m (d_i - q_i) \cdot \mathbb{1}_{t_i \leq \mathbb{T}_i} \quad (9)$$

где d_i - желательный срок завершения i -й операции, q_i - потери в единицу времени при завершении операции позже d_i .

В настоящее время в условиях насыщенности рынка и материальными, и трудовыми ресурсами, ограничивающим фактором являются финансовые ресурсы. Это позволяет рассматривать задачи календарного планирования, как задачи распределения ресурсов одного вида (финансовых ресурсов). Такой подход тем более обоснован, поскольку он позволяет сконцентрировать внимание именно на особенностях решения задач календарного планирования на основе агрегирования. Поэтому в дальнейшем, если это не оговорено особо, будем считать, что все операции выполняются ресурсами одного вида (финансовыми ресурсами). Будем обозначать далее

$$\mathbb{F}(t) = \sum_{i=1}^m \mathbb{F}_i(t) \quad (10)$$

количество финансовых ресурсов на i -ой операции в момент t и, соответственно, $f(u)$ - скорость i -ой операции в зависимости от количества ресурсов.

Для решения задач календарного планирования необходимо, в первую очередь, получить описание всех операций, то есть определить объем каждой операции и зависимость $f(u)$ скорости операции от количества ресурсов. Дело в том, что на практике, как правило, известны продолжительности операций при различных количествах ресурса на ней, то есть зависимости $t(v)$. Если операции выполняются с фиксированным уровнем ресурсов (v принимает только одно значение) или с постоянным уровнем ресурсов (количество ресурсов в процессе выполнения операции не меняется), то проблем не возникает. Действительно, в этом случае

$$T(V) = W/f(v) \text{ или } f(v) = W/T(V) \quad (11)$$

и скорость операции определяется с точностью до параметра W (при известной зависимости $T(V)$ объем W может выбираться произвольно).

Ситуация становится сложнее, если операция выполняется с переменным уровнем ресурсов.

Агрегирование, то есть представление сложной модели (описываемой большим числом параметров) в упрощенном (агрегированном) виде (описываемой небольшим числом параметров) не только эффективный метод решения задач большой размерности, но едва ли не единственный подход к принятию решений на высших уровнях управления. И дело здесь не в том, что ограничены наши возможности в решении задач большой размерности. Главная причина агрегированного описания сложных моделей в том, что руководитель (лицо, принимающее решение) способен принимать

эффективные решения, оперируя только небольшим числом существенных факторов (порядка 7-8 факторов).

Отсюда следует, что подход к решению задач большой размерности на основе построения агрегированных моделей адекватен иерархическому построению организационных систем. Очевидно, что упрощенное описание является приближенным (ошибка агрегирования), но это упрощение окупается повышением эффективности принятия решения на основе агрегированных моделей. Большой интерес представляют случаи идеального агрегирования, то есть агрегирования с нулевой ошибкой. Дадим формальные определения агрегирования и ошибки агрегирования в задачах календарного планирования.

Агрегированием комплекса операций называется его представление в виде комплекса с меньшим (как правило, значительно меньшим) числом операций.

Пусть задан класс M возможных ограничений $N(t)$ на количество ресурсов, выделенных для реализации проекта. Обозначим $T_m[N(t)]$ - минимальное время реализации проекта при графике использования ресурсов $N(t)$, а $T_a[N(t)]$ - минимальное время реализации агрегированного проекта при том же графике $N(t)$. Разность

$$\mathbb{E}[N(t)] = |1 - T_a[N(t)]/T_m[N(t)]| \quad (12)$$

определяет ошибку агрегирования при заданном графике $N(t)$. Ошибку агрегирования для всех возможных графиков $N(t)$ в M будем оценивать выражением

$$\mathbb{E} = \max_{N(t) \in M} \max_{N(t) \in M} \mathbb{E}[N(t)] \quad (13)$$

Агрегирование с нулевой ошибкой называется идеальным.

Существует класс зависимостей $1(u)$, при которых возможно идеальное агрегирование любого комплекса операций. Это так называемые степенные зависимости вида

$$f_i(u) = \mathbb{F}_i u^a, \quad a < 1, \quad i=1, n \quad (14)$$

Для случая степенных зависимостей доказано, что существует агрегированное представление комплекса в виде одной операции объема W_a и со скоростью $f = u^a$ такое, что для любого $N(t)$ имеет место $T_m[N(t)] = T_a[N(t)]$. Таким образом, задача сводится к определению объема агрегированной операции (этот объем назван эквивалентным объемом комплекса).

Известны несколько методов определения эквивалентного объема. Первый метод основан на решении задачи распределения ресурсов при заданном уровне ресурсов N . Если $T_{\min}(N)$ - минимальное время реализации проекта, то эквивалентный объем проекта определяется выражением

$$W_a = T_{\min}(N) * T_a \quad (15)$$

Второй метод основан на решении задачи минимизации затрат при заданном сроке реализации проекта. При этом зависимость затрат на i -ую операцию от ее продолжительности определяется выражением

$$P_i = \frac{P_i^*}{1 - \alpha}, \alpha = 1, \dots, n \quad (16)$$

Применение инновационных, постоянно развивающихся математических моделей интерактивного ценообразования также является необходимым условием обеспечения конкурентоспособности фирмы, как на международном, так и на внутреннем рынке. При этом для получения соответствующего уровня доходности от реализуемой продукции производитель должен учитывать не только структуру расходов, но и востребованность данной продукции на рынке. Известно, что покупатель (потребитель) "оценивает" предлагаемый товар, то есть определяет, в какой мере потребительские качества данного продукта соответствуют его потребностям.

Ценовая конкуренция предполагает предложение товаров или услуг по сниженным ценам, либо с более низкой стоимостью обслуживания или потреблении.

Важным фактором успешной ценовой политики предприятия на любом отдельно взятом рынке является не только грамотная оценка конъюнктуры рынка и установление ценовой политики в зависимости от стратегии компании, но и адекватная оценка издержек как своих собственных, так и конкурентов. Среди методов наиболее широко используемыми являются следующие.

1. Метод установления цены на основе издержек производства, в основе которого лежит измерение базовых издержек на единицу продукции, корректируемых на величину неучтенных затрат и норму прибыли предприятия. данный способ соответствует затратному механизму формирования проектной цены.

2. Метод безубыточности основан на определении такого объема производства и реализации по заданной цене, который позволит покрыть постоянные и переменные издержки производства продукции без получения прибыли.

3. Метод ориентации цены на уровень спроса на товар применяется организациями, объем производства, для которых не имеет решающего значения. Они могут предельно приближать цены к возможностям потребителя.

4. Конкурентный метод внешнеторгового ценообразования, который заключается в отборе фирмой представительской конкурентной информации на товарные аналоги с учетом различных условий взаимодействия предприятий конкурентов с потребителями.

Последние два метода наиболее часто принимаются в строительстве.

Наличие столь значительного числа переменных делает задачу принятия решения чрезвычайно сложной и ответственной для руководства компании. Наиболее эффективным способом оценки всего множества факторов и степени их влияния является создание математической модели механизма прогнозирования с использованием методов эконометрики.

На основе вышеизложенных факторов и методов формирования цены с применением эконометрического подхода можно сформировать следующую математическую модель определения цены:

$$\begin{cases} C = (x_1, \dots, x_k) \\ S = S(P_i, P_{pj}, k_i, e) \\ h = h(z_1, z_2, \dots, z_m) \\ P_s = P_s(P_1, P_2, \dots, P_n) \\ P = P(C, S, h, P_s) \end{cases} \quad (17)$$

где C - себестоимость изделия;

$x_1, \dots, x_k$ - составляющие себестоимости от 1 до n ;

S - спрос на изделие в денежном выражении;

P_i - спрос i -го покупателя на изделие в денежном выражении;

P_{pj} - спрос j -го потенциального покупателя на изделие в денежном выражении;

k - спрос на изделие l -го конкурента в денежном выражении;

e - эластичность спроса на изделие по цене; h - изменение продажной цены изделия (инфляция);

$z_1, z_2, \dots, z_m$ - внешние факторы, влияющие на изменение h ;

P_s - справочная цена;

$P_1, P_2, \dots, P_n$ - цены на аналогичную продукцию конкурентов на рынке.

Данная модель относится к классу многофакторных моделей, так как цена товара зависит не от одного, а от нескольких параметров.

В рамках рассматриваемой методики необходимо определить изменение структуры параметров в зависимости от их весомости в формировании цены изделия. Для этого необходимо для каждого независимого параметра цены строительного изделия, представленного в разработанной математической модели, определить значение его веса в формировании зависимой переменной.

В рамках предлагаемой методики необходимо определить величину удельного веса независимой переменной в формировании зависимой переменной разрабатываемой математической модели h^* , определяющей важность более подробного структурного исследования независимого параметра, как зависимого от его составляющих. Иными словами, для каждой независимой переменной (фактора) g математической модели определяется ее весомость $h(g)$ в формировании зависимой переменной (отклика). В случае, если эта весомость будет не ниже заданной h^* ($h(g) \geq h^*$), независимую переменную в рамках предлагаемой модели необходимо исследовать структурно.

Кроме того, для всех независимых переменных математической модели, для которых всегда выполняется условие $h(g)$. Для решения практических задач, как правило, достаточно $g = 0, 1, 2$. Тогда математическая модель примет вид:

$$\left\{ \begin{array}{l}
 C = (x_1, \dots, x_k) \\
 \mathbb{E}_1 = \mathbb{E}_1(\mathbb{E}_1, \dots, \mathbb{E}_m) \text{ при } \mathbb{E}(\mathbb{E}_1) \geq \mu^* \\
 \mathbb{E}_2 = \mathbb{E}_2(\mathbb{E}_1, \dots, \mathbb{E}_m) \text{ при } \mathbb{E}(\mathbb{E}_2) \geq \mu^* \\
 \mathbb{E}_3 = \mathbb{E}_3(\mathbb{E}_1, \dots, \mathbb{E}_m) \text{ при } \mathbb{E}(\mathbb{E}_3) \geq \mu^* \\
 \mathbb{E}_4 = \mathbb{E}_4(\mathbb{E}_1, \dots, \mathbb{E}_m) \text{ при } \mathbb{E}(\mathbb{E}_4) \geq \mu^* \\
 \mathbb{E}_{10} = \mathbb{E}_{10}(\mathbb{E}_1, \dots, \mathbb{E}_m) \text{ при } \mathbb{E}(\mathbb{E}_{10}) \geq \mu^* \\
 \mathbb{E} = \mathbb{E}(\mathbb{E}_1, \dots, \mathbb{E}_4, \mathbb{E}_h, \mathbb{E}_h) \\
 h = h(\mathbb{E}_1, \mathbb{E}_2, \dots, \mathbb{E}_h) \\
 \mathbb{E}_h = \mathbb{E}_h(\mathbb{E}_1, \mathbb{E}_2, \dots, \mathbb{E}_h) \\
 \mathbb{E} = \mathbb{E}(\mathbb{E}_1, \mathbb{E}_2, \dots, \mathbb{E}_h, h, \mathbb{E}_h)
 \end{array} \right. \quad (18)$$

где $q_1, \dots, q_{nq}$ - расшифровка затрат на закупку строительных материалов и комплектующих изделий;

n_q - количество данных $q_1, \dots, q_{nq}$ в перечне расшифровки;

$w_1, \dots, w_{nw}$ - расшифровка затрат на топливо и электроэнергию на строительство цели;

n_w - количество данных $w_1, \dots, w_{nw}$ в перечне расшифровки;

$r_1, \dots, r_{nr}$ - расшифровка затрат на транспортно-заготовительные расходы;

n_r - количество данных $r_1, \dots, r_{nr}$ в перечне расшифровки.

Таким образом, в левой части каждого уравнения данной математической модели находятся зависимые переменные управления, а в правой (в скобках) - независимые.

Полученная математическая модель может использоваться для определения предполагаемой цены изделия на основе факторов внутреннего рынка.

Подводя итог, необходимо отметить, что широкое и повсеместное распространение высоких технологий открыло доступ к огромным объемам информации. Крайне важно в этих условиях иметь возможность быстро и своевременно использовать полезную информацию и эффективно использовать ее. Повышения конкурентоспособности практически невозможно достигнуть случайным образом. По этому необходима совокупность методов и приемов, образующих инновационную систему управления конкурентоспособностью.

Список литературы:

1. Афанасьев М. Ю., Суворов Б. П. Исследование операций в экономике: Учебное пособие. - М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002г.
2. Дроговоз П.А., Садовская Т.Г., Применение математических методов и моделей в управлении организационно-экономическими факторами конкурентоспособности промышленного предприятия. //Аудит и финансовый анализ. № 3 - 2009г.
3. Кобицкий Д.А. Применение математических методов и моделей в повышении конкурентоспособности предприятия. //Проблемы современной экономики. № 4 -2011г.
4. Чернышев С.Л. Моделирование экономических систем и прогнозирование их развития: Учебное пособие. - М., изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2003 г.

Қуаныш АЯЖАНОВ, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, kuanysh1@mail.ru, +77212441634 (159)

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Обеспечение устойчивых и высоких темпов экономического роста в Казахстане потребует кардинального изменения подходов к стратегическому видению перспективы ориентиров Стратегии "Казахстан-2050" и разработке инструментов и механизмов по составлению тактических текущих планов действий с целью его реализации.

Ключевые слова: экономический рост, экономическое развитие, конкурентоспособность.

Қуаныш АЯЖАНОВ, экономикалық ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, kuanysh1@mail.ru, +77212441634 (159)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ТОПШЫЛАУ

Қазақстанда экономикалық өсудің орнықты және жоғары қарқынын қамтамасыз ету Қазақстан-2050 Стратегиясы бағдарларының болашағын стратегиялық тұрғыдан топшылай білу көзқарасын түбірінен өзгертуді және оны жүзеге асыру мақсатында тактикалық ағымдағы іс-қимылжоспарларын құрудың құралдары мен тетіктерін әзірлеуді қажет етеді.

Түйінді сөздер: экономикалық өсу, экономикалық даму, бәсекеге қабілеттілік.

Kuanysh AYAZHANOV, Candidate of Economic sciences, associate professor, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, kuanysh1@mail.ru, +77212441634 (159)

STRATEGIC VISION OF EFFICIENCY OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

Providing of steady and high rates of the economy growing in Kazakhstan will demand the cardinal change of going near strategic vision of prospect of reference-points of Strategy "Kazakhstan-2050" and development of instruments and mechanisms on drafting of tactical current plans of actions with the purpose of his realization.

Keywords: economy growing, economic development, competitiveness.

В последние годы на первый план развития экономики Казахстана поднялся вопрос о конкурентоспособности страны. Не случайно Послание Президента страны народу Казахстана называлось: "Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее". [1]. Послание Президента страны в 2014 г. доказывает высокую возможность Казахстана для вхождения страны в число 30-ти развитых стран мира. Развитие конкурентоспособности национальной экономики является лейтмотивом Стратегии "Казахстан-2050" [2]. Реализация этой Стратегии предполагает тесное сотрудничество правительства и частного сектора, так как стимулирование предпринимателей для достижения высоких конечных результатов с наименьшими затратами становится основным инструментом развития конкурентоспособности. Так, например, судя по отчетным межотраслевым балансам страны за 1994-1998 гг., материальные затраты на производство единицы ВВП в республике существенно снизились (с 63,11 до 49,43%), т.е. произошли позитивные сдвиги. Однако с 1998 до 2001 гг. они имели возрастающую тенденцию - с 49,43 до 55,29%, а цепочка добавленных стоимостей в целом по национальной экономике не удлинялась, а

укорачивалась (с 50,57 до 44,71%). Это значит, что затратный механизм в сфере производства в этом отрезке времени проявил себя, и влияние затрат ресурсов на темпы экономического роста оставалось существенным. Коренной перелом в росте производительности трудовых, материальных и капитальных ресурсов происходил с 2001 г. Однако до сих пор вялым остается отношение ряда крупных предприятий страны, в особенности обрабатывающих, к обновлению основных средств, инноваций, высоким технологиям и другим катализаторам и ускорителям эффективности и развития конкурентоспособности. Вследствие этого увеличился разрыв между платежеспособным спросом на товары местного производства и их предложением, нарушилась пропорция между доходами домашних хозяйств и возможностями отечественных товаропроизводителей на покрытие внутреннего спроса. В результате до сих пор не преодолены инфляционные процессы, ежегодный уровень которых составляет более 7 процентов.

В этой связи, на начальном этапе реализации Стратегии "Казахстан-2050" предстоит решить такой ключевой вопрос, как проявление восприимчивости и интереса предпринимателей к катализаторам

эффективности с тем, чтобы с помощью умелого сочетания рыночных и экономических механизмов регулирования (что и делается в других странах мира) вывести экономику на новое качество роста и обеспечить устойчивость темпов экономического роста, в первую очередь за счет роста производительности труда и капитала, а также за счет снижения материальных затрат в экономике.

Для характеристики экономического роста используется ряд показателей, с помощью которых измеряется результативность и эффективность применения отдельных факторов производства.

Среди них особо важным показателем эффективности основных факторов экономического развития является производительность труда, т.е. отношение объема ВВП к затратам живого труда, осуществленным в процессе производства товаров и услуг. В экономической литературе вместо производительности труда иногда используется ее обратное выражение - трудоемкость ВВП.

Во взаимосвязи с производительностью труда и трудоемкостью ВВП, в анализе эффективности базовых факторов экономики применяется отношение объема продукции к величине использованного в процессе производства капитала. Этот показатель выражает отдачу единицы основного капитала. Обратное выражение этого показателя представляет собой коэффициент капиталоемкости. Для дальнейшего анализа эффективности основных факторов производства имеет место норма эффективности капитальных вложений (инвестиций) или норма прибыли, определяемая отношением валовой/чистой прибыли к основному капиталу.

Не менее важным показателем эффективности экономического развития является производительность материальных и природных ресурсов - земли, энергии и других компонентов производственного потребления. Ее обратное выражение показывает материалоемкость продукции.

Данные показатели эффективности определяются через производительность соответствующих факторов производства, что показывает ведущую роль производительности как показателя интенсивного развития страны. Кроме динамики указанных качественных показателей развития факторов производства, в данном разделе исследования изучены отношения между выпуском продукции и отдельными факторами производства, а также отношения между самими факторами производства для характеристики связи между ними. Одним из этих показателей является отношение между затратами основного капитала и затратами труда, т.е. капиталовооруженность труда.

Фабричные здания и конторы с их оборудованием являются факторами производства и потому работники, вооруженные большим количеством машин будут производить больше товаров. Товарные и материальные запасы также вносят свой вклад в эффективность производства.

Затраты капитала зависят от величины накопленного капитала. В свою очередь, накопление капитала зависит от нормы накопления: чем выше

норма накопления, тем больше (при прочих равных условиях) размеры капиталовложений.

Прирост капитала также зависит и от размера уже накопленных активов - чем они больше, тем меньше, при прочих равных условиях, скорость увеличения капитала, темп его роста. Так, например, размеры накопленного капитала в США и странах Западной Европы велики и темпы его роста в 3-5 раз ниже, чем в таких странах, как Южная Корея, Тайвань, Бразилия и др., где процесс накопления начался сравнительно недавно. При этом надо иметь в виду, что объем основного капитала, приходящегося на одного работника, т.е. капиталовооруженность труда является решающим фактором, определяющим динамику производительности труда. Если за определенный период времени объем капиталовложений возрастал в меньшей степени, чем численность занятых в экономике, то производительность труда будет падать, так как уменьшается уровень капиталовооруженности каждого работника.

Рост качественных параметров экономики как динамичный фактор развития конкурентных преимуществ бизнеса определен очень давно. По мнению многих специалистов, особенностью современного этапа развития мировой экономики таково, что ее лицо в XXI в. будет определяться степенью развитости человеческого капитала и капиталовооруженностью труда, будет характеризоваться ростом производительности труда, материальных ресурсов и капитала. Но интеллектуальный труд, вооруженный соответствующим капиталом, имеет ключевое значение не только в процессе интенсификации бизнеса: нарастает роль профессионального труда управленческих кадров государства в повышении эффективности бизнеса. Не случайно в последнее время не только ученые, но и практики заговорили о конкретной оценке эффективности государственной службы и квалификационного уровня государственных служащих.

Основной вывод для Казахстана состоит в том, что решение задач инвестирования экономики и ускорения экономического роста должно рассматриваться с позиции роста производительности труда и капитала, развития конкурентных преимуществ страны с позиции применения новых энерго- и ресурсосберегающих технологий, охраны природной среды, внедрения информационной технологии, "ноу-хау" и т.п. Для реализации Стратегии "Казахстан-2050" именно эти позиции приобретают решающее значение. Но есть и некоторые возможности казахстанской экономики и препятствия для ускорения ее развития, которые целесообразно учесть в последующих планах действий Правительства при реализации Стратегии "Казахстан-2050". Главные из них следующие:

- преобладание в частном секторе естественных монополистов;
- наличные сырьевые, земельные и дешевые трудовые ресурсы, отсутствие которых является ограничением развития экономики.

Первое - препятствие на пути реализации Стратегии "Казахстан-2050" и ускорения

экономического роста, которое в будущем может стать преимуществом страны, второе - сравнительное преимущество Казахстана в соответствии с его базовыми факторами развития.

Первое. Наиболее болезненной точкой развития экономики Казахстана, пока препятствием, мешающим росту эффективности рыночных механизмов управления, в том числе развитию конкуренции в ходе реализации уже действующей Стратегии "Казахстан-2050", является большой удельный вес естественных монополистов в ВВП Казахстана. Несмотря на значительный вес частного сектора, несмотря на рост количества предприятий с различными видами экономической деятельности, конкуренция еще не обеспечивает ощутимый эффект.

Предприятия-монополисты пока имеют более высокие материальные и трудовые издержки, повышенную энергоемкость продукции по сравнению с другими отраслями экономики. Отсюда, в условиях открытости экономики страны эти предприятия-монополисты проигрывают в конкурентной борьбе с зарубежными компаниями как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Однако же эти слабые места нашей экономики есть крупные резервы роста эффективности бизнеса в ближайшем будущем.

Из всего этого следует, что формирование конкурентной среды путем демополизации особо крупных природопользователей должно стать важнейшим инструментом развития экономики, а привлечение иностранных инвесторов на казахстанский рынок должно оцениваться с позиции индустриально-инновационного развития страны.

Второе. В настоящее время более 70% иностранных инвестиций идут на развитие нефти и газа, доля же обрабатывающей промышленности в общем их объеме занимает малый удельный вес. Стратегия индустриально-инновационного развития предусматривает смену инвестиционной политики; в ней особо отмечается целесообразность усиления интенсивности вложения инвестиций в отрасли обрабатывающей промышленности. Тем самым намечается довести среднегодовые темпы роста в обрабатывающей промышленности до 8-8,4%, увеличить рост производительности труда не менее чем в 5 раз и снизить энергоемкость ВВП в 2 раза [2].

Стратегия предусматривает также решение проблем занятости, связанных с ростом производительности и численности активных трудовых ресурсов[2].

Тем не менее указанные в Стратегии ориентиры - только нижние пределы экономического роста. Казахстан имеет сравнительное преимущество в части наличных производственных ресурсов, рациональное использование которых дает дополнительный импульс в ускорение экономического развития. Здесь речь идет об ускорении экономического роста и о поддержании максимального его уровня на достаточно длительный период. В качестве средства достижения этой цели предлагается рациональное сочетание двух факторов развития экономики: экстенсивных (с привлечением дополнительного труда и капитала при прежней

производительности в целях максимального использования наличных ресурсов сырья, земли и дешевого труда на территории одной группы регионов страны) и интенсивных (рост производительности труда и капитала, либо обоих вместе за счет внедрения высоких технологий в других регионах страны). Такое сочетание интенсивных и экстенсивных факторов не только возможно, но и необходимо в связи с основной целью Стратегии - с пятикратным ростом производительности труда и обеспечением полной занятости трудоспособного населения.

Обеспечение устойчивых и высоких темпов экономического роста в Казахстане потребует кардинального изменения подходов к стратегическому видению перспективы до 2050 г. и разработке инструментов и механизмов по составлению тактических текущих планов действий с целью его реализации. Постоянный мониторинг за ходом выполнения этих планов и при необходимости их корректировка обеспечивают достижение стратегических целей ускоренного экономического роста.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан "Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее". 17 января 2014 г. www.akorda.kz
2. Послание Президента Республики Казахстан "Стратегия "Казахстан-2050". Новый политический курс состоявшегося государства". 14 декабря 2012 г. www.akorda.kz

Гульжан БАЙКЕНОВА, доктор химических наук, ассоциированный профессор, научно-исследовательский институт новой экономики и системного анализа, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, murzabek_b@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ "ЗЕЛеноЙ" ЭКОНОМИКИ В РК

В статье рассматриваются потенциальные внутренне и внешние угрозы антропогенного характера на экосистемы, цели и задачи "зеленой" экономики, а также использование ее элементов для улучшения экологической обстановки окружающей среды

Ключевые слова: экология, "зеленая" экономика, окружающая среда.

Гүлжан БАЙКЕНОВА, химия ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, жаңа экономика және жүйелік талдау ғылыми зерттеу институты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды, Академическая көш. 9, murzabek_b@mail.ru

ҚР "ЖАСЫЛ" ЭКОНОМИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ

Мақалада экожүйеге антропогендік тұрғыдағы ішкі және сыртқы әлеуеттік қауіпі, "жасыл" экономика мақсаты мен міндеті, сондай-ақ, қоршаған ортаның экологиялық жағдайында оның элементтерін жақсарту үшін қолдану қарастырылған.

Түйінді сөздер: экология, "жасыл" экономика, қоршаған орта.

Gulzhan BAIKENOVA, the Doctor of Chemistry, associated professor, the Scientific researching institute of New economy and system analysis, Karaganda economic university of Kazpotrebsoyuz, 100009, Karaganda, Akademicheskay st., 9, murzabek_b@mail.ru

PROBLEMS AND PROSPECTS "GREEN ECONOMY" IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Article examines the potential internal and external threats to human-induced ecosystem, goals and objectives of the "green" economy, as well as the use of its members to improve the environmental situation of the environment

Keywords: ecology, "green" economy, environment

Глобальные экологические изменения, проявляющиеся активно в последнее время, являются результатом длительного потребительского отношения человека к окружающей среде и господства традиционной системы развития, так называемой "коричневой экономики".

Антропогенное изменение климата Земли стало не только глобальной экологической угрозой, оно влияет на экономические, социальные и политические аспекты жизни каждого государства. Вопрос об охране окружающей среды сейчас как никогда становится актуальным, так как мы уже воочию наблюдаем экологические изменения, происходящие в природе.

В обществе все чаще стало употребляться выражение "зеленая" экономика. После прошедшего Рио-де-Жанейро в июне 2012 г. Саммита "РИО + 20" Президент государства предопределил этому понятию высокий приоритет, как один из первостепенных факторов на пути дальнейшего развития страны.

"Зеленая" экономика направлена на экономное потребление тех ресурсов, которые в настоящее время подвержены истощению (полезные ископаемые - нефть, газ) и рациональное использование неисчерпаемых ресурсов, является одним из важных инструментов обеспечения устойчивого развития страны. Переход к "зеленой экономике" позволит Казахстану обеспечить

достижение поставленной цели по вхождению в число 30-ти наиболее развитых стран мира [1].

В основе зеленой экономики - чистые или "зеленые" технологии.

По определению, данному в докладах ЮНЕП, "зеленая экономика" - это экономика, которая повышает благосостояние людей и обеспечивает социальную справедливость и при этом существенно снижает риски для окружающей среды и ее деградации [2].

Переход к "зеленой" экономике ставит перед собой следующие задачи и цели:

- Уменьшение загрязнения окружающей среды;
- Эффективное использование природных ресурсов;
- Административные средства контроля, штрафы;
- Законодательная политика и принцип финансирования.

В рамках перехода к "зеленой" экономике, предполагается:

- повысить эффективность ресурсов;
- усовершенствовать казахстанскую инфраструктуру;
- улучшить благосостояние населения.

Общие подходы рассматривает семь ключевых направлений развития "зеленой" экономики

1 - внедрение возобновляемых источников энергии.

2 - энергоэффективность в жилищно-коммунальном хозяйстве

3 - органическое земледелие в сельском хозяйстве

4 - совершенствование системы управления отходами

5 - совершенствование системы управления водными ресурсами

6 - развитие "чистого" транспорта

7 - сохранение и эффективное управление экосистемами [3].

Очевидно, что на начальном этапе, как и для любой страны, для Казахстана существует множество сложностей для внедрения "зеленой экономики", но, в конечном итоге, положительный эффект от результатов ее внедрения, сможет значительно превзойти их и создать достаточно благоприятные условия экономического роста.

В настоящее время проводятся исследования по выявлению потенциальных внутренних и внешних угроз антропогенного характера на экосистемы, анализ текущей экологической обстановки в республике, в том числе по основным проблемам: загрязнение воздушного бассейна, деградация земель и ледников, загрязнение и истощение водных ресурсов, образование отходов, накопление исторических отходов, утрата биоразнообразия.

Учитывая существующие экологические риски, индикаторами результативности природоохранных мероприятий представляют собой текущие показатели предотвращенного ущерба в атмосфере - атмосферному воздуху в результате выбросов загрязняющих веществ; гидросфере - водным объектам в результате сбросов загрязняющих веществ; литосфере - почвам в результате размещения отходов и землям в результате их нарушения.

Без резкого и неотложного сокращения выбросов углекислого газа и других парниковых газов, последствия изменения климата превзойдут возможности общества приспособиться к ним. Торговля квотами на выбросы парниковых газов широко используется многими странами - участниками Рамочной Конвенции по изменению климата (РКИК) в качестве альтернативного источника инвестирования "зеленых" технологий и реализации "зеленых" стратегий.

Для действующих предприятий нормирование загрязняющих веществ (ЗВ) производится путем установления нормативов предельно-допустимых выбросов (ПДВ) в атмосферу и нормативов предельно-допустимых сбросов (ПДС) в водные объекты, на поля фильтрации, пруды-испарители. Нормативы ПДВ и ПДС утверждаются территориальными природоохранными органами [4].

Роль метеорологических условий в формировании уровня приземных концентраций загрязняющих веществ (ЗВ) известна. При неизменных величинах выбросов в зависимости от метеоусловий приземные концентрации могут

изменяться в два и более раз. Сильные ветры независимо от других метеорологических условий могут привести к снижению концентрации загрязняющих веществ практически до фонового режима. Штили в сочетании с приземными инверсиями и низкими температурами воздуха могут наоборот увеличить приземные концентрации по сравнению с нормой в несколько раз. В течение года день ото дня и даже от месяца к месяцу выбросы загрязняющих веществ, которые являются основными источниками загрязнения меняются мало. Основные изменения происходят из-за изменения условий рассеяния примесей, т.е. из-за изменения метеорологических условий [5].

В связи с расширением научно-технического прогресса, особое значение приобретает охрана природных вод от истощения и загрязнения.

Необходимо развитие гидролого-экологического мониторинга водных ресурсов и качества вод суши и океана. При этом большое внимание должно уделяться гидрохимическим и гидробиологическим аспектам с целью поддержания благоприятного состояния окружающей среды и биоразнообразия. Необходим более жесткий контроль за состоянием водных объектов, особенно в районах интенсивного промышленного и коммунального водопотребления и водопользования.

В современных условиях охрана речных экосистем зачастую определяется как ущербная. Под воздействием человеческой деятельности, с развитием орошаемого земледелия были допущены бесконтрольность в отборе водных ресурсов в бассейнах рек в пределах Республики Казахстан и за ее пределами, что привело к деградации большинства речных природных систем, включая поймы и дельты рек. Полностью нарушено природное равновесие экосистем Амударьи, Сырдарьи, восстановление которых возможно только путем инженерного переустройства. Значительной деградации подверглись поймы и дельты рек Или, Нура, Шу, Талас. [6]

На начальном этапе развития стратегии зеленого роста в Казахстане, должна лежать экономическая политика, закрепленная нормативно-правовыми актами особенно по вопросам управления отходами производства и потребления. Такая политика должна учитывать, что для успешного перехода к зеленому росту и сведения к минимуму воздействия на окружающую среду отходов производства и потребления потребуется более эффективное использование их как вторичных ресурсов. В свою очередь это будет основанием для вовлечения отходов в сферу рыночных отношений и привлекательности этой сферы для отечественных иностранных инвестиций. Уменьшение негативного влияния на окружающую среду отходов предприятий, путем реорганизации системы управления отходами в комплексе с созданием на территории страны развитой производственной инфраструктуры по сбору, обезвреживанию и утилизации отходов.

Стратегия управления отходами, обеспечивающая долговременные интересы общества, должна базироваться на приоритетах:

- предотвращение или минимизация объемов образования отходов;
- раздельный сбор, утилизация, регенерация отходов;
- экологически безопасное захоронение отходов, которые не могут быть утилизированы или обезврежены другими способами.

Все этапы обращения с отходами должны объединяться в единую эколого-экономически целесообразную, организационно устойчивую систему, влияющую на все этапы их "жизненного" цикла [7].

Для оценки результативности природоохранной деятельности необходима разработка методологии; подбор оценочных индикаторов и критериев воздействия предприятия на окружающую среду, безопасности и экологического риска; разработка методики оценки результативности природоохранных мероприятий; оценка результативности природоохранных мероприятий крупных предприятий республики; разработка прогнозной модели снижения техногенной нагрузки [8]

Для этого необходимо:

- определение экономических основ обращения с отходами, принятие решений и мер по стимулированию деятельности в данной сфере;
- формирование фонда охраны природной среды, его целевое использование, контроль размещения средств, разработка финансовых механизмов реализации намеченных мероприятий;
- по согласованию с предприятиями замена платежей за размещение отходов выполнением мероприятий по их безопасному захоронению или утилизации /6/.

Таким образом, основными движущими элементами в развитии "зеленой" экономики выступают стимулирование и финансирование, введение платы за загрязнение, которые стимулируют инновации и использование новых технологий, поскольку компании вынуждены искать более "чистые" альтернативы.

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан - лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана стратегия "Казахстан-2050"
2. Навстречу "зеленой" экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности - обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011.
3. Концепция по переходу Республики Казахстан к "зеленой экономике", Астана, 2013
4. Мониторинг и нормирование выбросов и сбросов загрязняющих веществ / Экодело http://ecodelo.org/razdel_ekobiblioteki/2_monitoring_i_normirovanie_vybrosov_i_sbrosov_zagryazyayushchikh_veshchestv
5. Результаты и рекомендации по теме: "Исследование и разработка научно-методической основы построения системы оперативного экологического мониторинга атмосферного воздуха (на примере г. Темиртау и г. Усть-Каменогорск)" выполненной в РГП "КазНИИЭК" в рамках

Программы 003 МООС РК договор № 05-03-220 от 13.09.2011г.

6. Результаты и рекомендации по теме: "Научное обоснование экологического стока рек Казахстана для обеспечения равновесия водных экосистем", выполненной в РГП "КазНИИЭК" в рамках Программы 003 МООС РК договор № 05-03-214 от 13.09.2011г.

7. Результаты и рекомендации по теме: "Научное обоснование путей решения проблем образования и утилизации отходов" выполненной в РГП "КазНИИЭК" в рамках Программы 003 "Научные исследования в области охраны окружающей среды" МООС РК, договор № 05-03-213 от 13.09.2011г.

8. Результаты и рекомендации по теме: "Научная оценка результативности природоохранных мероприятий, проводимых предприятиями республики", выполненной в РГП "КазНИИЭК" в рамках Программы 003 "Научные исследования в области охраны окружающей среды" МООС РК договор № 05-03-211 от 13.09.2011г.

Олеся ЖИДКОБЛИНОВА, докторант PHD Карагандинского Экономического Университета
Казпотребсоюза, ул. Академическая 9, beautyfull_14@mail.ru

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье проведен сравнительный анализ зарубежного опыта государственной политики развития сферы туризма. Автором сделан акцент на необходимости государственного регулирования развития туристского сектора экономики. Сделан вывод о том, что направленность государственного регулирования развития туризма определяется целями, стоящими перед государственными органами, а также инструментами, которыми располагает государство при проведении данной политики. Отмечено, что в некоторых странах государственная политика в сфере туризма зачастую не выделяется, а интегрируется в политику других секторов экономики, например, в производственную политику, политику платежного баланса. Государство располагает широкими возможностями содействия развитию туристской деятельности. В его силах - создание благоприятных экономических условий для работы предприятий туристской индустрии, поддержка приоритетных направлений ее развития, экономическая поддержка туристов, создание благоприятного туристского имиджа страны, масштабные рекламно-информационные мероприятия, на которые не способен частный бизнес.

Ключевые слова: государственная политика, туризм, мировой рынок, методы государственного регулирования, инструменты государственного регулирования

Олеся ЖИДКОБЛИНОВА, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университетінің PHD
докторанты, Академиялық көшесі 9 үй, beautyfull_14@mail.ru

ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ САЯСАТЫНЫҢ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Мақалада туризм саласын дамытудың мемлекеттік саясатының шетелдік тәжірибесіне салыстырмалы талдау жасалған. Автор экономиканың туристік секторының дамуын мемлекеттік реттеу қажеттілігіне назар аударған. Туризм дамуын мемлекеттік реттеудің бағыттылығының мемлекеттік органдар алдында тұрған мақсаттармен, сонымен қатар аталмыш саясатты жүзеге асыру барысында мемлекеттің иелігіндегі құралдармен анықталады деген қорытынды жасалды. Кейбір елдерде туризм саласындағы мемлекеттік саясаттың бөліп қарастырылмай, экономиканың өзге секторларының саясатына біріктірілетіні жайлы сөз қозғалған, мысалы, өндірістік саясатқа, төлем балансының саясатына біріктірілуі. Мемлекет туристік іс-әрекеттің дамуына жәрдемдесудің кең мүмкіндіктеріне ие. Оның қолында - туристік индустрия кәсіпорындарының әрекет етуі үшін, оның дамуы басымды бағыттарын қолдау, туристерді экономикалық қолдау, елдің жағымды туристік мәртебесін қалыптастыру, жеке бизнес қабілетсіз болатын жарнама-ақпараттық шараларды қалыптастыру.

Түйінді сөздер: мемлекеттік саясат, туризм, әлемдік нарық, мемлекеттік реттеу әдістері, мемлекеттік реттеу құралдары.

Olessya ZHIDKOBLINOVA, PHD student of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz,
Akademicheskaya str.9, beautyfull_14@mail.ru

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF STATE POLICY TOURISM DEVELOPMENT: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article provides a comparative analysis of foreign experience of public policy of tourism development. The author emphasizes the need for state regulation of the tourism sector of the economy. Concluded that the focus of government regulation of the development of tourism is defined objectives facing government agencies, as well as the tools available to the state to carry out this policy. Noted that in some countries the state policy in the sphere of tourism is often not highlighted, and is integrated into the policies of other sectors of the economy, for example, production policy, balance of payments policy. The state is well-positioned to promote tourist activities. At his best-create favorable economic conditions for enterprises in the tourism industry, support the priorities of its development, economic support of tourists, creating a favorable tourist image of the country, large-scale advertising and information activities, which are not capable of private business.

Keywords: public policy, tourism, world market, methods of state regulation, state regulation tools

Сегодня туризм как часть социально-экономической системы взаимосвязан с такими институтами как "экономика", "общество", "мировой рынок". Функционирование "туризма" тесно взаимосвязано с другими отраслями народного хозяйства. Значимость туризма свидетельствует о его влиянии на стратегические отрасли экономики страны. Это требует прямого государственного регулирования, для обеспечения пропорциональности развития территориальных и отраслевых народнохозяйственных комплексов, обоснования политики занятости, гарантии роста бюджетных доходов и управления состоянием платежного баланса.

Связь туристской сферы с отраслями экономики порождает внешние экономические, экологические и социально-культурные эффекты, распространение которых находится вне области контроля субъектов туристской деятельности. Государственное регулирование развития туристского сектора экономики должно быть направлено на минимизацию негативных и увеличение положительных последствий внешних воздействий.

Регулирование развития туристской отрасли представляет собой многоуровневую систему, которая включает в себя:

- координацию и содействие развитию туризма в глобальном масштабе, осуществляемое посредством Всемирной туристской организации при участии международных финансовых организаций;

- согласованность туристской политики на межгосударственном уровне, которая достигается через региональные туристские организации и специальные органы межгосударственных объединений (например, Европейское Сообщество);

- согласованность политики в области туризма на национальном и региональном уровнях, которое осуществляется через специально созданные государственные органы и общественные ассоциации туристских организаций [1].

Анализируя современные периодические источники и литературу можно сделать вывод о том, что государственное регулирование развития туризма осуществляется через два основных механизма: во-первых, через рыночное саморегулирование путем достижения равновесия спроса и предложения, во-вторых, через введение определенных механизмов государственного управления и координации. Причем во втором случае речь идет как о государственном регулировании, так и о самоорганизации хозяйствующих субъектов через создание туристских объединений и ассоциаций.

Государственное регулирование развития туристского сектора представляет собой воздействие государства на деятельность хозяйствующих субъектов и рыночную конъюнктуру для обеспечения нормальных условий функционирования рыночного механизма, реализации государственных социально-экономических приоритетов и выработки единой концепции развития туристской сферы. Также это сложный процесс, который включает в себя

процедуру разработки государственной политики регулирования развития туризма, обоснования ее цели, задач, основных направлений, выбора инструментов и методов ее проведения.

Направленность государственного регулирования развития туризма определяется целями, стоящими перед государственными органами, а также инструментами, которыми располагает государство при проведении данной политики. Необходимо отметить, что в некоторых странах государственная политика в сфере туризма зачастую не выделяется, а интегрируется в политику других секторов экономики, например, в производственную политику, политику платежного баланса и т.д.

В странах, где развита инфраструктура сферы туризма, существуют организации, которые подчиняются соответствующим государственным органам. Основная функция таких органов - разработка государственных программ поддержки и развития въездного туризма. Например, в Великобритании такой организацией является British Tourist Authority, в Италии - ENIT, в Ирландии - Irish Board, в Испании - Turespana и т.д.

Такие организации занимаются разработкой программ по привлечению туристов, представительствами по туризму в других странах, а также создают и распространяют информационные бюллетени, рассылки и другие источники туристской информации. Во многих странах с их помощью проходит также разработка национальных программ активизации выездного туризма, предусматривающих ряд льгот, таких как упрощенный погранично-таможенный режим, создание благоприятного инвестиционного климата, льготы в налогообложении, повышение дотации из бюджета на развитие туристской инфраструктуры, рекламу в зарубежных СМИ, подготовку высококвалифицированных кадров и т.д. [2].

Государственные программы поддержки и развития въездного туризма ведутся многими странами мира, в которых туризм является одной из наиболее значимых отраслей национальной экономики. Доходы, поступающие в бюджет государства в форме налогов от туризма, также имеют большое значение: в США налоги от туристской деятельности приносят ежегодно до 130 млрд. долларов, в Японии - до 70, в Германии - до 80 млрд.долл. В большинстве стран мира правительство осознает значение и высокую доходность развития туристской отрасли, выделяя своим туристическим администрациям средства на продвижение национального туристского продукта на международном рынке. Лидерскую позицию в данной сфере занимает Израиль, выделяя более 200 млн.долларов, далее Испания - около 150 млн., США и Китай - по 70 млн., Франция - 60 млн.долларов [3].

На сегодня основная цель развития туризма заключается в привлечении в страну ежегодно более 20 миллионов туристов, и эта политика уже дает плоды. Сегодня в Турции количество въездных туристов в два раза превышает число выезжающих за границу жителей страны. На государственном уровне поддержка такого вида должна быть

выражена посредством координации деятельности в сфере туризма, предоставления финансирования из бюджета страны, модернизации налоговой и законодательной систем, менеджмента туризма, создания и продвижения имиджа страны как привлекательного, безопасного по отношению к туристам места. На уровне областей к такой поддержке относятся помощь предпринимательским инициативам, создание благоприятных условий для отечественных и зарубежных инвесторов, подготовка и переподготовка туристских кадров, разработка и проведение программ развития туристской отрасли в стране, перспективное планирование деятельности и т.д.

Китай в последние годы стал одним из основных игроков на мировом туристском рынке, заняв третью позицию по количеству прибытий. Проблема устойчивого развития туризма, сохранения его ресурсной и материально-технической базы, культурной идентичности и дальнейшего роста туристического потока является насущным и довольно острым вопросом для страны.

Любое цивилизованное государство для того, чтобы получать от туристической индустрии доходы в бюджет, должно вкладывать средства в исследование своих территорий с точки зрения выявления туристского потенциала и рационального туристского обустройства, подготовки на этой основе программ развития туристского бизнеса, проектов необходимой для этого инфраструктуры туристских центров и курортных регионов, и в обучение и переподготовку кадров, и в информационное обеспечение, рекламу.

Средства должны быть как государственными, так и привлечёнными. Но государство, на мой взгляд, должно делать взнос первым, и не только своими финансовыми ресурсами поддерживать туризм, но и проводить в жизнь передовое туристское законодательство, соответствующее сегодняшнему дню.

Во Франции вопросы регулирования туризма относятся к компетенции Министерства транспорта и общественных работ, в структуре которого предусмотрены Государственный секретариат по вопросам туризма и Управление туризма. Эти органы курируют вопросы управления и регулирования отрасли, инвестирования и международных отношений в сфере туризма. Кроме того, существует ещё целый ряд органов, участвующих в управлении туризмом "с правом совещательного голоса": Совет по туризму при Министерстве транспорта и общественных работ; Французское агентство туристского инжиниринга и Национальный наблюдательный совет по туризму (маркетинговые исследования и статистика в туризме); Национальное агентство по отпускным поездкам (социальный туризм); Национальный комитет по процветанию Франции (вопросы экологии и озеленения городов).

На региональном уровне действуют представители центральной исполнительной власти, решающие вопросы развития туристской сферы и подчиняющиеся непосредственно префектам. Деятельность этих представителей направлена на

координацию местных и национальных инициатив, так как полномочия местных властей в области туризма достаточно велики. Продвижением образа Франции как туристского центра на международном рынке занимается ассоциация "Maison de la France", возникшая в 1987 г. в результате соглашения о партнёрстве между местными администрациями, туристическими фирмами, гостиницами, администрациями объектов экскурсионного показа. В настоящее время ассоциация насчитывает около 800 членов. В штате ассоциации более 200 сотрудников, 33 её представительства работают в 26 странах мира. Руководящий орган ассоциации - совет директоров, состоящий из 27 человек (1/3 - чиновники из госаппарата, а 2/3 - представители частного бизнеса). Деятельность ассоциации на 60 % финансируется из госбюджета.

Изучая международный опыт проводимой государственной политики развития туристской отрасли, можно сделать вывод о том, что способы и средства государственного регулирования туристской деятельности можно условно разделить на три группы: управление туристским спросом, управление туристским предложением и меры регулирования общего характера. В первом случае основной объект воздействия - туристы, во втором - продавцы туристских услуг, в третьем - влияние оказывается на общие условия развития туристской индустрии.

В тех случаях, когда невозможно прямое влияние на цены, государство может осуществить косвенный ценовой контроль с помощью лицензирования и установления градации качества услуг. Производители услуг заинтересованы в повышении цен и могут держать высокие цены даже в тех случаях, когда количество предлагаемых услуг превосходит спрос. В этих случаях сертификация туристских услуг позволяет снизить цены, приведя их в соответствие с установленной градацией качества услуг. Государство имеет широкие возможности влияния на уровень оплаты труда, пенсионного обеспечения, других социальных выплат.

Ограничение доступа может быть связано с экономическими, экологическими и социальными проблемами, связанными с развитием туризма.

В международном туризме ограничение или облегчение доступа обеспечивается изменением правил въезда, выезда и пребывания на территории страны. Одно из средств ограничения - уменьшение количества виз, выдаваемых в стране, откуда прибывают туристы. Облегчение доступа обеспечивается уменьшением паспортных и визовых ограничений при въезде в страну и выезде из нее. Так, в европейском туризме возможности путешествий значительно расширены введением Шенгенской визы.

Кроме того, на доступ влияет государственный валютный контроль. Например, при ограничении обмена валюты она приобретает для туристов по завышенной цене, что ограничивает спрос, а при снижении обменного курса валюты туристский спрос стимулируется.

Во внутреннем туризме государство способно ограничить въезд туристов на территорию, где

располагаются туристские достопримечательности, сокращением строительства гостиниц вблизи них, закрытием объектов для посещений и т. п.

Также государство способно воздействовать на развитие санаторно-курортного туризма для малообеспеченных слоев населения, детского и других видов социального туризма.

Анализ научных работ и публикаций, посвященных решению проблем развития национального и регионального туризма позволяет утверждать, что именно выявление и научный анализ тенденций развития мирового туристско-рекреационного рынка делает возможным прогнозирование и планирование процессов развития и функционирования национального и регионального туризма, их учёт при разработке концепций и программ формирования конкретных туристско-рекреационных систем.

Следует отметить, что сегодня индустрия туризма развивается гораздо быстрее, чем прочие отрасли экономики. Среди традиционных видов услуг туризму принадлежит одна из ведущих ролей. В мировом экспорте товаров и услуг в настоящее время туризм занимает третье место, уступая только международной торговле нефтью и экспорту автомобилей. А по другим данным, в процентах от стоимости мирового экспорта туризм вообще находится на первом месте в мире. На долю международного туризма приходится 25-30 % мировой торговли услугами. Расходы на туризм устойчиво занимают второе место сразу после затрат на питание и жилье. Причем доля расходов на туризм все время возрастает. По оценкам экспертов, 11 % всех потребительских расходов приходится именно на долю туризма. Так расходы американцев на туризм равны продажам фирм "Дженерал моторс", "Эксон", ИБМ и "Сизрс робан", вместе взятым. На втором месте после США в мире, и на первом среди европейских стран по расходам на туризм стоит Германия. На ее долю приходится 26 % от затрат всех европейских стран, следом идут Великобритания, Италия, Франция [4].

Анализируя тенденции формирования самой туристской услуги, хотелось бы акцентировать внимание на повышении уровня сервиса в данной сфере практически во всех странах мира. Данная тенденция в туристской сфере обусловлена тем, что со второй половины XX века в психологических и поведенческих мотивах населения Запада произошел серьезный сдвиг, вызванный изменениями общего социально-экономического положения в этих странах. Благодаря целенаправленной эксплуатации странами "Золотого миллиарда" трудовых и природных ресурсов "третьего мира", этим странам удалось обеспечить большинству их населения весьма высокие стандарты уровня материального потребления и на время свести к безопасному минимуму социальные противоречия между различными классами и социальными группами.

Результатом такого положения явилось формирование у большей части населения указанных стран мировоззренческих и поведенческих установок, известных как "психология потребительства" и существующих ныне под

марками общественной психологии "постиндустриального общества", "общества изобилия", "общества свободного времени" и т.д. Соответственно, к концу XX века в странах Запады сформировался новый тип массового потребителя, которого отличают следующие психолого-поведенческие особенности: информированность и высокий уровень образованности; высокая требовательность к комфорту и качеству услуг; индивидуализм; экологизм сознания; спонтанность решений; мобильность; физическая и умственная активность на отдыхе.

Еще одним инструментом контроля качества региональных туристских услуг во всем мире является присвоение туристским объектам классности, позволяющей устанавливать уровень комфорта в том или ином туристском объекте. Установление уровня комфорта лежит в основе более тридцати систем классификаций, применяемых в различных странах, наиболее распространенными среди которых являются следующие:

- европейская, или, как ее часто называют, система "звезд", в основе которой лежит деление гостиниц на категории от одной до пяти звезд. Такая система применяется во Франции, Австрии, Египте, России и ряде других стран;

- система букв (А, В, С, Д), используемая в Греции;

- система "корон", применяемая в Великобритании;

- система категорий (Италия, Израиль).

В отличие от других стран в США нет официальной, утвержденной правительством классификации гостиниц. По комфортабельности они обычно делятся на пять категорий. В Америке высший статус присуждается двумя учреждениями: American Automobile Association (AAA) утверждает свой приз "Пять бриллиантов", а Mobile Travel Guide - "Пять звезд". Из 21000 отелей высшей категории пятизвездочного статуса удостоено только 35 (менее 2 %).

В странах Запады в области развития туризма широко распространено применение франчайзинга. Примером могут служить такие известные во всем мире компании, как "Редиссон", "Холидей иннз", "Шератон" и др. При заключении договора управляющая компания (франчайзер) передает турагентству (франчайзи) свои коммерческие секреты, проводит обучение сотрудников франчайзи, предоставляет ему право выходить на рынок под своим брэндом, оказывает поддержку по менеджменту и ведению бизнеса, включает его в свои информационные базы данных, телефонные справочники, оказывает помощь в рекламе. Предоставляя франчайзи право использования своего товарного знака, франчайзер требует от него выполнения определенных правил, касающихся текущих операций в бизнесе. Получая столь серьезную поддержку от франчайзера, франчайзи берет на себя обязательство отчислять на регулярной основе определенный процент от выручки по франчайзинговым операциям. При этом франчайзи не теряет своей юридической самостоятельности и имеет право на ведение собственного бизнеса.

Франчайзи обязаны предоставлять отчет о продаже франчайзингового продукта, чтобы определить сумму отчислений франчайзеру.

Основная идея вхождения в сеть состоит в возможности подключения к фирменным технологиям управляющей компании. Все участники франчайзингового соглашения должны следовать определенным стандартам в финансовой, технологической и административной работе. По своему определению сетевая торговля требует максимальной стандартизации во всем, начиная от выбора поставщиков и кончая технологиями продаж.

Особые требования предъявляются к качеству турпродукта, который должен максимально удовлетворять всех участников проекта. Стремясь сохранить свои корпоративные секреты, управляющие компании требуют от своих франчайзи выполнения обязательства не входить в другие сети [5].

Одной из наиболее значимых тенденций в развитии рынка туристских услуг в мире является повышение уровня государственной поддержки туристской индустрии. Так, сегодня во многих странах формируется региональный брэнд туристского региона, многие государства оказывают содействие в продвижении турпродукта своей страны на общемировом туристском рынке. Например, для стимулирования спроса на туристские услуги в своем регионе власти Кипра пытались облегчить визовый режим. В результате усилий Правительства, консула кипрской дипмиссии, визы, на период 2004-2006 гг., стали бесплатными для представителей других государств. В 2005 году сотрудники кипрской дипмиссии выезжали в командировки для оформления туристических виз в регионы России. Получить въездной документ на Кипр можно было за 24 часа [6].

Значительный поток иностранных инвестиций в Чешскую Республику направляется в курортно-туристический комплекс. Туризм является одной из основных статей дохода чешского бюджета. Количество иностранных туристов, посетивших Чехию в 2011г. превысило 18 миллионов человек. Туристы потратили в стране 9 млрд. долларов - на 1,5 млрд. долларов больше, чем чешские туристы вывезли из страны.

В стране созданы все условия для развития туризма. Для стимулирования притока иностранных граждан в страну туристы имеют право с 2000 года на возвращение налога на добавленную стоимость, который составляет 22 процента стоимости товара. От принятого во многих европейских странах порядка чешский закон отличается тем, что деньги выплачиваются непосредственно при покупке товара в магазине, а не при пересечении границы. Для продвижения туристических и рекреационных услуг, Чехия проводит мощную маркетинговую политику. Был разработан новый брэнд с привлечением психологов.

Рассматривая данный сегмент, особо хотелось бы выделить региональную политику поддержки туристской отрасли, проводимую на курортах Мертвого моря. Гостиничный фонд курортного комплекса Мертвого моря представляет собой

27отелей на берегу его южной части, наиболее богатой минералами и солями. Они расположены двумя основными группами в курортных местностях Ейн - Бокек и Нева - Зохар. Во всех отелях имеются современные оздоровительные центры, где предлагаются грязевые и серные ванны, ингаляции, массажи, косметические процедуры, гимнастические залы, бассейны с морской и пресной водой.

В Финляндии туристская деятельность регулируется Законами "О субъектах, имеющих право на продажу туров" и "О турах и занятии туристской деятельностью". Принятие этого закона было вызвано вступлением Финляндии в ЕС и необходимостью приведения законов Финляндии в соответствие с требованиями ЕС. Эти законы отрегулировали отношения между клиентом и туристской фирмой по вопросам продажи тура, а также порядок урегулирования возникших спорных моментов. В марте 1995 года принимается Постановление правительственных структур Финляндии "О занятии туристской деятельностью". В этом постановлении приведены основные сведения, которые требуются при регистрации на занятии туристской деятельностью. Помимо обычных вопросов, необходимо было указывать, является ли данная фирма посредником иностранной туристской фирмы [7].

В современных условиях в сфере туризма развивается частно- государственное партнерство, демонстрирующее различные формы и модели в разных странах. То есть с учетом активизации процессов глобализации, ужесточения конкуренции, такого рода партнерство является необходимым для продвижения национального туристского продукта на международный рынок, разработки маркетингового плана, осуществления рекламной деятельности, совместного финансирования туристских проектов.

Частно-государственное партнерство необходимо и для решения задач по управлению перегрузками на наиболее популярных направлениях туристских путешествий, улучшению экологической обстановки, координации действий государственных и негосударственных организаций в кризисных ситуациях.

Практика показывает, что частный сектор никогда не сможет вложить крупные инвестиции для развития курортных туристских предприятий, а также основных элементов туристской инфраструктуры.

Специфика туристского бизнеса связана с широким спектром взаимоотношений. В эти отношения вступают лица, которые участвуют в процессах организации путешествий и отдыха. Существующие отношения настолько разнообразны, что порождают определенную сложность правового регулирования.

Таким образом, можно сделать вывод, что за последние годы туристический бизнес начал свое стремительное развитие во всех странах мира. Знакомая с опытом различных зарубежных стран можно увидеть, что успех развития туристического бизнеса во многом зависит от того, как на государственном уровне воспринимается эта

отрасль, и как государственные институты поддерживают эту отрасль. Для того чтобы получать доходы от туристского бизнеса любое цивилизованное государство должно вкладывать значительные средства для исследования своих территорий с целью оценки туристического потенциала. Государственные программы должны способствовать развитию туристского бизнеса, развитию туристских центров, созданию и развитию необходимой инфраструктуры, а также рекламы и информационного обеспечения.

Список литературы:

1. Тайгибова Т. Т. Государственное регулирование развития въездного туризма // Молодой ученый. - 2012. - №1. Т.1. - С. 153-157.
2. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма: учебник, 3-е издание.- Минск: Новое знание, 2002. - С.321.
3. Noe F., Uysal M., Magnini V. Tourist Customer Service Satisfaction: An Encounter Approach. - Oxon: Routledge Advances in Tourism, 2010. - 379p.
4. www.media.unwto.org
5. Топсахалова Ф.М.-Г., Теунаева З.Н., Айбазова Ф.М. Стратегическое управление формированием и развитием регионального туристско-рекреационного комплекса в условиях социально-экономической трансформации. Монография. Издательство Академия Естествознания. - 2012. - С.327.
6. Тореев В.Б., Вороновская О.Е. Моделирование процессов государственного регулирования развития малого бизнеса // Вопросы экономики, №2, 2010.
7. Page S. Tourism management. - 4th Edition. - Oxon: Routledge Advances in Tourism, 2011. - P.411.

Олжас КАЙДАУЛОВ, *"Қаржы" мамандығы бойынша 2-ші курс магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті*

ЭКОНОМИКАНЫҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИСЛАМДЫҚ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Исламдық қаржы құралдарының теоретикалық негіздері қарастырылды. Исламдық қаржы құралдарының түрлері, қызметтері және формалары. Исламдық қаржы құралдарының эволюциясы экономиканы баламалы қаржыландыру көздері ретінде қарастырылды. Келешекте исламдық қаржы құралдарының даму тұжырымдамасы нарықтық инфрақұрылым, мотивациялық механизм және арнайы мемлекеттік қолдау жүйесі секілді жалпы, әрі нарықтық алғышарттарын құруды қарастырады.

Түйінді сөздер: исламдық қаржы құралдары, кәсіпкерлік, экономика.

Олжас КАЙДАУЛОВ *магистрант 2-го курса по специальности "Финансы", Карагандинский Экономический Университет Казпотребсоюза*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЭТАПАХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Рассмотрены теоретические основы развития исламских финансовых инструментов. Виды, функции и формы исламских финансовых инструментов. Концепция дальнейшего развития исламских финансовых инструментов предусматривает создание как общих рыночных предпосылок - рыночной инфраструктуры, мотивационного механизма, так и специальную государственную систему поддержки.

Ключевые слова: исламские финансовые инструменты, предпринимательство, экономика

Olzhas KAIDAULOV, *2 year Master's Degree Student of "Finance", Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz*

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF ISLAMIC FINANCIAL INSTRUMENTS IN THE PRESENT STAGES OF DEVELOPMENT OF ECONOMY TO THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Theoretical basics of development of Islamic financial instruments are covered. Types, functions and forms of Islamic financial instruments. The concept of further development of Islamic financial instruments provides creation as general market prerequisites - market infrastructure, the motivational mechanism, and special state system of support.

Keywords: islamic financial instruments, entrepreneurship, economics

Әлемде алғашқы исламдық банк құрылғанға дейін "исламдық банк ісі" ұғымы көптеген ғалымдар қалыптастырған теориялық үлгіге жататын. Қазіргі кезде теориялық түсінікте де, тәжірибе жүзінде де дамып жатқан исламдық банк ісі кең көрініс беруде. Бүгінгі күннің шарттары жағдайында Исламдық банктерге байланысты маңызды деректер, оларды зерттеуге, исламдық банк ісі туралы ой-пікірлердің негізгі бағыттарымен танысуға мүмкіндік туғызуда.

Исламдық банкингке анықтама берерден бұрын дәстүрлі банк ісіне сипаттама берген жөн болады. Дәстүрлі банк ісі бір ғана үлгіні ұстанбайды. Мысалға, англосаксондық мемлекеттерде коммерциялық басым болса, Германия, Швейцария, Нидерланд пен Жапонияда әдетте әмбебап банктер басым. Егер коммерциялық банктерді қарастырсақ, онда банк ісі таза қаржылық делдалдық үлгіге негізделеді. Сонымен қатар, несие және кепіл хат түріндегі банктік қызметтермен қамтамасыз. Яғни, банктер салымшылардан қарыз алып, ал кәсіпорындарға не жеке тұлғаларға несие береді. Олардың пайдасы қарызға алынған мен пайдалануға берілген қорлардың пайыздық мөлшерлемелерінің маржасынан құрылады. етеді. Пайданың біраз бөлігін

мерзімсіз салымдардан тұратын арзан қорлар әкеледі. Бұл туралы әлдеқашан белгілі және экономисттердің талдамалары мен барлық оқулықтарда баяндалған. [2, 3, 4, 5, 6]

Коммерциялық банктерге қарағанда әмбебап банктердің ерекшелігі болатын акция иелену, сақтандыру мен сауда операцияларын жүргізу рұқсат етілген, бұлар коммерциялық банктердің әрекет ауқымынан сыртқары. Әмбебап банктер коммерциялық банктерге қарағанда ақпараттық асимметрия тарапынан алғанда ақпаратпен жақсырақ қамтамасызданған. Акциялар пакетіолардың өкілдеріне іскерлік клиенттерінің Директорлар кеңесіне қатысып, арзан қорларды қолдануын қадағалауға мүмкіндік береді. Олар өздерінің іскерлік клиенттерін қорларды ұсынумен қатар капиталында қатысуды біріктіре отырып қаржыландырады. Шығындардың азаюы бұл қадағалауда банкроттылыққа ұшырауды төмендетеді және банк жүйесінің тиімділігін арттырады.

Жоғарыда айтылған логикаға сәйкес, исламдық мемлекеттердегі экономисттердің көбісі тиімділігінің көптігіне байланысты әмбебап банктерді қолдайды. Коммерциялық банктерге меншікті капиталынан

тыскары сауда операциялары рұқсат етілмеген. Исламдық қаржыландыру әдістерінің көбісі саудамен байланысты болғандықтан бұл ереже исламдық банктерге қолдануға келмейді. Исламдық банктер мүлік пен тұтыну құралдарын несиеге сатып алуды қаржыландыратын сауда компанияларын құруы мүмкін. Бұл компаниялар тұтыну құралдары мен мүлікті сатып алып, өз клиенттеріне кейінгі қалдырылған төлем негізінде сатады. Алайда бұл капиталға үлестік қатысуды тудырады. Сол себепті исламдық банктерді әмбебап банк моделіне жақындау деп айта аламыз. Олар көптеген тәсілдермен қаржыландыра алады, оның ішінде капиталға қатысып та. Исламдық банктерге капиталға қатысуды басқа да исламдық қаржыландыру әдістерімен біріктірген тиімді болар еді. Саудаға негізделген қарыз алу әдісін қолданғанның өзінде қаржыландыру нақты сектордың әрекетімен тығыз байланысты болады. Несие қабілеттілік өте маңызды критерий болғанымен, ең басты рөлді қаржыландырылып отырған жобаның өнімділігі/табыстылығы атқарады [7, 22 б.].

Исламдық және дәстүрлі несиелендіру ұйымдарының айырмашылықтары 1-кестеде келтірілген.

Жоғарыда келтірілген салыстырулар нәтижесінде исламдық банкингтің келесідей қысқашасипаттамасын шығару болады.

Исламдық банк - пайыз негізінде қаржы мен қарыз беруді есептемегендегі қазіргі кездегі банктік операциялардың барлығын қамтитын салым жинақтаушы банктік мекеме. Пассив жағында - мудароба немесе вакалат (агент) контракттары негізіндегі қорларды мобилизациялау. Сонымен қатар, оларбанкпен кепілденген клиенттердің пайызсыз қарыздары деп қарастырылатын мерзімсіз салымдарды да қабылдайды. Актив жағында шарифат қағидаларына сәйкес қарыз беру немесе табыстар мен шығындарды бөлісу негізіндегі қорларды беру. Әдетте инвестициялық салымдар деп аталатын мерзімді салымдардың қожайындары инвестициялық менеджерлердің рөлін атқарады. Сонымен қатар, активтер мен тауарларсаудасы сияқты капиталға қатысу да исламдық банк операцияларының

Кесте 1 - Исламдық және дәстүрлі банктердің негізгі айырмашылықтары

Сипаттама	Исламдық банк	Дәстүрлі банк
1	2	3
Пайызды қолдану	Жоқ	бар
Исламдық қаржы өнімдерін қолдану	Бар	тәжірибе жүзінде мүмкін емес
Басымоперациялар	инвестициялық	несиелік
Қарыз алушыны бағалау критерийлері	этикалық және қаржылық	тек қаржылық
Қарыз алушыны бағалауда бірінші кезекте назараударылады	жобаның табыстылығы, сомасы	өтеу мүмкіндігі
Банктің қамсыздандырмаға байланысты несие беру туралы шешім шығару құқығы	сирек қолданылады	әрдайым бар
Талап етуге дейінгі салымдар бойынша табыс	салым сомасын қайтару кепілденген	салым сомасын қайтару кепілденген
Инвестициялық салымдар бойынша табыс	қарыздың негізгі бөлігі де, ол бойынша табысы да кепілденбеген	салым бойынша пайыздық өсім де негізгісомасы да кепілденген
Салымдардың табыстылығы	алдын-алаанықталмаған, инвестициялық жобаның немесе банк қызметінің табыстылығына тәуелді	салым бойынша пайыз ретінде анықталған, кепілденген
Салымшылардың банктің табыстары мен шығындарын бөлісуінде қатысуы	Бар	тәжірибе жүзінде жоқ
Қаржы ресурстарын орналастырудағы тәуелсіздік	қаражат иелері болатын серіктестермен әрекеттерді үйлестіру	шешім қабылдауда тәуелсіз
Е с к е р т у – автормен зерттеулер нәтижесінде құрастырылған		

ажырамас бір бөлігі болады. Әрбір салымның мерзімі мен көлеміне байланысты исламдық банк таза табысты салымшылармен бөліседі. Салымшыларға банкпен таза пайданы бөлісу пропорциясын алдын ала хабарлау керек.

Әрине, тәжірибе жүзінде пайызсыз келісімдер банк ісінде қалайша көрініс табатынын қарастырсақ, исламдық банк, өзге банктер сияқты - салымшылардың қаражаттарын мобилизациялап, олармен кәсіпкерлерді жабдықтау негізгі қызметі болатын компания. Банк акционерлері бастапқы ұсынылып құрылатын акционерлік қоғам ретінде құрылады. Акционерлер банк Директорлар кеңесіндегі өздерінің өкілдері арқылы басқарады.

Дәстүрлі банктер салымшылардың ресурстарын мобилизациялап, кәсіпкерлерді осы ресурстармен қамту үшін пайызды қоланса, исламдық банк бұл қызметті шариғат қағидаларына сәйкес әртүрлі қаржылық әдістерді қолдана отырады. Ресурстарды мобилизациялау жағында ол салымшылармен мұдараба немесе вакалат мәмілесін жасайды. Инвестициялық депозиттердің негізгі салыстырмалы болғандықтан, олар біріккен инвестициялық қорларға кіретін ортақ инвестициялық салымдар болуы мүмкін, немесе нақты белгілі жобаларға инвестициялауға арналған арнайы инвестициялық шоттар болуы мүмкін. Бірінші мәмілеге сәйкес, банктің таза пайдасы акционерлер мен инвесторлардың арасында пайданы бөлісудің алдын ала келісілген пропорциясында бөлінеді. Залал жағдайында - бөлісу капиталда қатысу қатынасында жүзеге асырылады. Бұдан өзге банкке берілген пайызсыз несиелік болып есептелетін ағымдағы есеп шоттар болады. Банк бұл шоттар бойынша негізгі сомаға кепілдік бергенімен, ешқандай пайда бермейді. Банк бұл депозиттерді өз қалауы бойынша қолданады.

Несие нарығындағы жағдайды талдау бұл нарықтағы жалпы ахуалға баға беруге мүмкіндік береді. Экономиканы несиелендіру қандай нәтижелерге әкелді және қай салаларды несиелендіру жағдайы нашар және оны жақсарту үшін қандай жолдар ұсынуға болады деген сұрақтарға жауап осы нарықты бағалау нәтижесінде анықталмақ.

Несие нарығындағы ахуалды талдау барысында несиелік қоржынның дұрыс қалыптастырылуы

маңызды екені айта кеткен жөн. Себебі қаржы-несиелік ұйымдар өздерінің несиелік қоржындарын дұрыс басқармауы нәтижесінде келеңсіздіктерге ұшырап жатады, ал кез келген қаржы-несиелік ұйымның әсіресе егер ол жүйекұраушы ұйымның бірі болса, онда оның күйзелуі қаржы нарығында, әсіресе несиелік нарығындағы тепе-теңдіктің бұзылуына әкеледі. Соның бір мысалы ретінде үкіметтің тікелей араласуы негізінде аман қалған, бірақ әлі де болса қыл үстінде тұрған банктеріміз. Әрине әлемдік қаржы дағдарысының құрбаны болды олар деп онай айтуға болады. Алайда, сондай жағдайға жеткізген олардың өзі, егер де несиелік қоржынның басқару саясатын тиімді етіп құрған болатын болса бұл банктер онды солды несиелік бермей онда бұндай жағдайға тап болмас еді.

Дегенмен, әлемдік қаржы дағдарысының әсері қандай және дағдарысты біздің ел қалай өткерді, сонымен бірге ең бастысы дағдарыстың зардаптарын жойып жаңа мүмкіндіктерге жол ашылып жатыр ма деген сұрақтарға жауап беруге тырысайық.

Несие нарығындағы жағдайды талдау бұл нарықтағы жалпы ахуалға баға беруге мүмкіндік береді. Экономиканы несиелендіру қандай нәтижелерге әкелді және қай салаларды несиелендіру жағдайы нашар және оны жақсарту үшін қандай жолдар ұсынуға болады деген сұрақтарға жауап осы нарықты бағалау нәтижесінде анықталмақ.

Несие нарығындағы ахуалды талдау барысында несиелік қоржынның дұрыс қалыптастырылуы маңызды екені айта кеткен жөн. Себебі қаржы-несиелік ұйымдар өздерінің несиелік қоржындарын дұрыс басқармауы нәтижесінде келеңсіздіктерге ұшырап жатады, ал кез келген қаржы-несиелік ұйымның әсіресе егер ол жүйекұраушы ұйымның бірі болса, онда оның күйзелуі қаржы нарығында, әсіресе несиелік нарығындағы тепе-теңдіктің бұзылуына әкеледі. Соның бір мысалы ретінде үкіметтің тікелей араласуы негізінде аман қалған, бірақ әлі де болса қыл үстінде тұрған банктеріміз. Әрине әлемдік қаржы дағдарысының құрбаны болды олар деп онай айтуға болады. Алайда, сондай жағдайға жеткізген олардың өзі, егер де несиелік қоржынның басқару саясатын тиімді етіп құрған болатын болса бұл банктер онды солды несиелік бермей онда бұндай жағдайға тап болмас еді.

Көрсеткіштер	Барлы-ғы	Экономикаға берілген кредиттер, кезеңнің соңына, млн. теңге					
		оның ішінде валюта түрлері бойынша		оның ішінде мерзімдері бойынша		оның ішінде субъектілер бойынша	
		ұлттық валютада	шетел валютасында	қысқа мерзімді	ұзақ мерзімді	банктік емес заңды тұлғаларға	жеке тұлғаларға
31.12.2008	7 258 369	4 158 399	3 099 970	1 457 607	5 800 763	4 681 174	2 577 195
Өсім қарқыны							
31.12.2009	7 460 281	4 162 074	3 298 207	1 520 477	5 939 804	5 122 516	2 337 766
Өсім қарқыны	2,8	0,1	6,4	4,3	2,4	9,4	-9,3
31.12.2010	7 644 036	3 944 283	3 699 754	1 213 473	6 430 563	5 417 884	2 226 153
Өсім қарқыны	2,5	-5,2	12,5	-20,2	8,3	5,8	-4,8
31.12.2011	7 591 593	4 383 014	3 208 578	1 241 656	6 349 937	5 475 346	2 116 246
Өсім қарқыны	-0,7	11,1	-13,3	2,3	-1,3	1,1	-4,9
31.12.2012	8 811 248	5 682 129	3 129 119	1 694 513	7 116 735	6 464 723	2 346 525
Өсім қарқыны	16,0	29,6	-2,5	36,5	12,1	18,1	10,9
31.12.2013	9 902 445	7 018 250	2 884 195	1 877 498	8 024 947	7 022 752	2 879 693
Өсім қарқыны	12,4	23,5	-7,8	10,8	12,8	8,6	22,7

Кесте 4 - Банкердің экономикаға берген кредиттері, 2008-2013 жж, млн тг және пайызбен

Барлығы 6 жылда	48 667 972	29 348 149	19 319 823	9 005 224	39 662 749	34 184 395	14 483 578
Жалпы өсім	570,5	605,8	523,2	517,8	583,8	630,3	462,0
Е с к е р т у – ҚР Ұлттық банкінің мәліметтері негізінде автормен құрастырылған.[6]							

Дегенмен, әлемдік қаржы дағдарысының әсері қандай және дағдарысты біздің ел қалай өткерді, сонымен бірге ең бастысы дағдарыстың зардаптарын жойып жаңа мүмкіндіктерге жол ашылып жатыр ма деген сұрақтарға жауап беруге тырысайық.

Сонымен 2008 жылы және 2009 жылдары экономикаға берілген несиелердің көлемі сәйкесінше 7 258 369 млн.тг және 7 460 281 млн.тг құрады. Әлемдік қаржы дағдарысының шиеленісуіне байланысты 2010 жылы несие нарығы тоқыраушылық жағдайында болды. 2010 жылы банктердің экономикаға несиелерінің көлемі 7 644,0 млрд. теңгеге (51,5 млрд. долл.) дейін 2,5%-ға өсті.

2009 және 2010 жылдары (өсуі тиісінше 2,8% және 2,5%) байқалған кредиттік белсенділіктің айтарлықтай баяулауы, 2011 жылы кредиттеудің төмендеуіне әкелді. 2011 жылы банктердің экономикаға кредиттерінің көлемі 7 596,5 млрд. теңгеге (51,3 млрд. АҚШ долл.) дейін 0,6%-ға төмендеді.

2011 жылы несие беру көлемі шамалы азайғаннан кейін (0,7%-ға), 2012 жылы кредиттік белсенділік айтарлықтай ұлғайды деуге болмас, бірақ шамамен 16,0 %-ға көбейгенін атап кету керек. 2013 жылы бұл тенденция жалғасқанымен соншалықты несие беру көлемі ұлғайған жоқ, оның көлемі 12,4% шамасында тұрақтады.

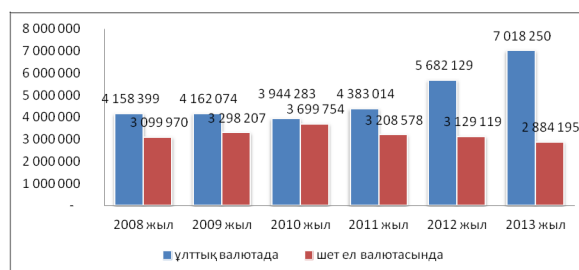
Осы және өзге де ақпараттарды төменде ұсынылған 4-кестеден байқауға болады

Сонымен бұл кестеден несие нарығының дағдарыс кезінде және дағдарыстан кейінгі кезеңдерде қандай өсімге ие болғанын байқауға болады. 2008 жылмен салыстырғанда 2009-2010 жылдарда экономикаға берілген несиелердің көлемі кез келген бөлікте өсіп отырған. Бұл әрине банктердің несиелерді оңды солды көп көлемде беруімен түсіндіріледі. Ал 2010 жылдың аяғына қарай берілген несиелердің максатсыз және қайтарымсыз болып, проблемалық несиелерге айналып жатқанын байқаған банктер несие көлемін азайтты. Бұл жағдай 2011 жылғы көрсеткіштерден байқалады. Себебі 2011 жылғы өсім қарқыны теріс көрсеткішге ие. Яғни несие нарығында ұсынылып жатқан несиелердің көлемі азайды. 2012 жылдан бастап несие нарығында жағымды тенденция орын алып, бұл нарықтағы ахуал жақсарып келеді. Ал жалпы 6 жылда несие нарығында банктермен 48 667 972 млн.тг көлеміндегі несиелер ұсынылған. 6 жылдағы несие нарығының жалпы өсімі 570,5 пайызды құраған. Яғни, банктеріміз несие нарығындағы дағдарыстық құбылыстарға қарамастан несиелік әлеуеттерін жоғарлатқан.

Жылда байқалған несие нарығындағы трендтерден жеке тұлғаларды несиелендіру көлемінің азайғандығын байқауға болады. Бұл негізінен дағдарыс кезінде осы жеке тұлғаларға берілген

несиелер бойынша проблемалардың туындауымен байланысты, сол себепті банктер несиелік қоржындарындағы осы бапты қысқартуларына тура келді. Дегенмен қазіргі кезде жеке тұлғаларды несиелендіру қайтадан кең етек алып келеді. Қазіргі кезде жеке тұлғаларды коммерциялық несиелермен қамтамасыз ету ұлғайып келеді, бұның дәлелі 2011 жылдан бастап жағдайдың оңалып келе жатқаны.

2-Кесте негізінде диграммалар сызайық айтылған ақпараттың жеңіл қабылдануы үшін. Экономикаға берілген несиелер валюталар бөлігінде қандай қозғалыста болды соны анықтайық. Бұл мәліметті 2-суретте көруге болады.

Сурет 2. Экономикаға берілген несиелердің құрылымы валюталардың түрлері бойынша, млн.тг.

Соңғы кездерде ұлттық валютада берілетін ұсынылатын несие көлемі айтарлықтай ұлғайған, бұл елімізде ұлттық валютаға деген сенімділіктің ұлғаюын сипаттайды. 2008 жылы 2007 жылы басталған дағдарыстың жалғасуы кезінде ұлттық валютада берілген несиелердің көлемі 4158 399 млн.тг құрап жалпы көлемнің 57 пайыз үлесіне ие болса, бұл көрсеткіш 2010 жылы банктердің несиелік белсенділіктерінің төмендеуі нәтижесінде 3 944 283 млн.тг құрап, жалпы көлемнің 51,2 пайызды құрай отырып азайған. Бұл көрсеткіш банктік жүйенің абайлықпен несиені ұсына бастауына байланысты. Алайда бұл көрсеткіш 2011 жылдың өзінде-ақ қалыпқа келіп теңгемізде ұсынылған несиелердің көлемі ұлғайған. 2012 жылы бұл үрдіс жалғасып 5 682 129 млн.тг жеткен. Ең жоғарғы дағдарыстан кейінгі кезеңде теңгемен ұсынылған несиелердің көлемі ол 2013 жылы орын алған. Былтырғы жылы бұл көрсеткіш 7 018 250 млн.тг құрап, жалпы үлестің 70,9 % құраған. Бұл жалпы экономика салаларының дамып, несиелік ресурстарға деген қажеттіліктерін барынша өтеп жатқанының және экономиканың долларлануының төмендегенін сипаттайды.

Ендігі кезекте экономикаға берілген несиелер субъектілер бөлігінде қалай орналасқанын қарастырайық. Бұны 3 - суреттен көруге болады.

Сурет 3. Экономикаға берілген несиелердің құрылымы, субъектілер бойынша, млн.тг

Экономикаға соңғы алты жылда берілген несиелердің әлбетте ең көп үлесі заңды тұлғаларға тиесілі. Бұл түсінікті тренд себебі, заңды тұлғаларға берілген несиелердің тәуекелі жоғары болғанымен олардан түсетін пайда да біршама жоғары. Дағдарыс кезінде заңды тұлғаларға ұсынылған несиелердің көлемі қанша дегенмен азаймаған, ал керісінше жеке тұлғаларды несиелендіру секторы кері даму трендіне ие. Бұл әрине дағдарыстың бір себебі болып табылатын осы жеке тұлғаларға ұсынылған ипотекалық несиелерді қайтармауы салдарынан туындаған жағдай. Сонымен экономикаға ұсынылған барлық несиелердің ішінде жеке тұлғаларға берілген несиенің үлесі 2008 жылы, яғни дағдарыстың басталуы кезінде 2 577 195 млн.тг болып, жалпы көлемнің 36% құраса, бұл көрсеткіш жылдар бойы төмендеп қазіргі кезде 2 346 440 млн.тг азайып, қазіргі кезде жалпы көлемнің тек 27 % құрайды. Заңды тұлғаларға берілген несиелердің жағдайы әлде қайда жақсырақ. 2007 жылы басталған дағдарыстың жалғасуы кезінде, яғни 2008 жылы 4 681 174 млн.тг құраса, 2013 жылы бұл көрсеткіш 7 022 752 млн.тг құрайды. Әрине дағдарысқа қарамастан бұл сектордағы несиеленудің көлемінің кемуі тікелей мемлекеттің заңды тұлғаларға арнап түрлі бағдарламаларды жүзеге асыруы нәтижесінде мүмкін болған. Дағдарыс басынан қазіргі кезге дейінгі аралықта несиеленудің бұл бөлігі 150%-ға ұлғайған.

Жалпы, исламдық банктік қызметте әлем бойынша басты екі орталық жұмыс істейтіндігі белгілі. Оның бірі - Бахрейн болса, екіншісі - Малайзияның Куала-Лумпур. ТМД кеңістігі бойынша үшінші үлкен орталық Қазақстан болуы әбден мүмкін. Оған дәлел сырт көздің шынайы пікірі.

Қазақстан ТМД арасында исламдық банктік қызмет бойынша қазірдің өзінде көшбасшы мемлекет. Өйткені елде исламдық қаржыландыруды қамтитын заңнамалық әзірлік жоғары, - деп бастады өз болжамын "Элаф Исламик Банкі" басқарма төрағасы Жамиль Жаруди. ТМД-ның басқа елдеріне қарағанда арнайы заңнамалық актілер қабылданды. Сондықтан да Қазақстан өңірдегі исламдық банк қызметінің орталығына айналатын мүмкіндігі зор.

Расында, Қазақстан ислам банкінің үшінші басты орталығына айналатын секілді. Себебі заң саласы бойынша шешімін таппай жүрген мәселелерді мемлекет бір іздендіруге уәде берді.

Ислам қаржысы индустриялық бағдарламаны қаржыландырудың маңызды көзіне айналатынына үміттіміз, - деді Үкімет басшысының орынбасары Әсет Исекешев. - Біз 2 жылдан астам уақыттан бері бұл

бағытта мақсатты түрде жұмыс істеп келеміз. Әрине, кейбір проблемалар бар. Алайда, біз бұл мәселелерді тез арада шешуге ниеттіміз. Осы орайда заңнамалық база тұрғысында, сондай-ақ кедергілерді жою бойынша жұмыстар биыл тиісті деңгейде атқарылатын болады.

Өзірге жалғыз ислам банкі Астана мен Алматы қалаларында ғана бар. Шымкент қаласында жақын арада филиалы өз жұмысын бастайды. Дегенмен, егер жоғарыда айтып өткен барлық жоспар іске асса, ислам банкі еліміздің бар өңірін қамтып, ауыл халқына да қолжетімді болар күн алыс емес.

Информацияны болашақта әлсіретуімен байланысты банктік жүйедегі дағдарыстық құбылыстардың монеторлы құралдарымен өршуі, қаржылық тұрақтылық саясатынан экономикалық өсім саясатына өтудің қажеттілігін анықтайды. Бүгінгі таңда, қаржылық тұрақтылықтың басты факторы болып материалды өндірістің жандандырылуы мен көтерілуі табылады. Бұл шарттарда банктік капитал барлық күшімен өндіріс тиімділігінің өсуіне ықпал жасауы тиіс. Бұл тарихи қызметті орындау мақсатында банктер сапалы түрде өзгеріп, нақты экономика тиімділігіне және пайдасына жұмыс істеуі керек. Олар несиелік операциялардың қарапайым делдалдарымен жоғары тиімді нақты экономиканың ұйымдастырудың тікелей қатысушыларына айналуы тиіс. Бұл туралы, жекеше түрде алғанда, қаржылы-өнеркәсіптік топтардың құрылуының процесі мен оысының егізінде қаржылық капиталдың құрылуы куәландырып отыр. Қаржылық капитал-бұл органикалық түрде өнеркәсіптік капиталмен бірлескен банктік капитал.

Банктің дамуы мүмкіндіктері оның құралдар мен табыстар көздерін өсіру қабілеттілігімен анықталады. Құралдар көздеріне, жеке және заңды тұлғалардың салымдары, бюджеттік инвестициялар, шетелдік инвестициялар жатады. Құралдарды тару бойынша кәсіпкерлікті ұйымдастыру шарттарын қарастырып өтейік.

Банкингімен исламдық тәуелділік сыртында Қазақстанда өз даму жалғастырып жатыр ананың, қалай классикалық қаражаттық секторда жағдай салыну. Тәжірибеліде қаржы мына сферасын дамыту ел ойларының қиындығы бәрін заңдарға түзетулердің салуын демонстрация жасап жатыр. Және барлық шығару мынау келесі адымдарды растап жатыр. Реттеуіштермен ислам негізгі халықаралық стандарттарды есепке алынған болатын қаржыландыру.

Рамкаларда "жол картаның" ынтымақтастық анықталған бастаушы дүниежүзілік исламдық ұйымдар қасында. Сонымен қатар, сондайлармен, халықаралық исламдық қаражаттық базар сияқты (International Islamic Financial Market), ұйым бухгалтерлік есеппен және тексеруге исламдық қаражаттықтарды институттарда (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions), рейтингоемен халықаралық исламдық агенттік (International Islamic Rating Agency), кеңес исламдық қаражаттық қызметтердің беруімен (Islamic Financial Services Board) және басқалар. Білім алатын назар қанағаттандыруының және ұйымдық мақсаттардың шешімінде көмектесу басқа, сүйеу жанында бұларды

институттарды исламдық қаржыландыру бүтін бағыттары дамады. Бір сондай маңызды бағыттардан - ашуға арналған шарттардың жасау және микрокредитпен исламдық ұйымдардың Қазақстанында жұмыс жасаудың. Лизингі секторының және ипотеканың сонымен қатар дамытамыз.

Орындау "жол картаның" исламдық қаражаттық қызметтердің өнеркәсіп елінде тұрақты дамуға арналған шарттардың жасау, эмитенттердің сын көпшілік жасауына жағдай жасайды, инвесторлардың және базар кәсіпшілік қатысушыларының. Мынау бастаушы аймақтық қаражаттық орталықтардан бірдің қалай құжатты Алматы қалыптасуына сонымен қатар жағдай жасап жатыр 2020 жыл және бүтінде халықаралық деңгейде исламдық қаржыландырудың орталықты сияқты Қазақстан статусы нығайтуына көмектесіп жатыр.

Сөзсіз, даму өлшемімен исламдық қаржыландыру жүйелері жалғасып жатыр және мына сферада заң шығару онан арғы толық жетілдіруі. Сонымен қатар, қажетті лайықты өзгертудің законодательстімен салық және банкілікті . Мамандандырылған исламдық банкілерге тек қана осы шақ ел заң шығаруына банкингмен исламдық қызметтің пайдалануына беруді рұқсат етіп жатыр. Исламдық құнды қағаздардың эмитенттерімен (сукук) исламдық арнайы қаражаттық компанияларды бола алып жатыр, исламдық банкімен жасалғандар, "Самрук - Казына", ұлттық басқарушы холдингом "КазАгро" және олардың 100-пайызды қыздық ұйымы. Жақында исламдық қаржыландыру ұйымдары парламент Мажилисын сұрақтармен заң шығаруға түзетулерді мақұлдады, оригинаторов тізімін кеңейтуді рұқсат етіп жатыр (эмитенттердің) және ТМД аумақтарына және орталық Азияның сукукпен тәуелсіз Қазақстанмен бірінші шығару мүмкіншілігіне арналған қажетті нормативті заңға сүйінген базаны ұйымдастыру.

Заң шығару дамыта, жөнге салып жатырмын шее сфераны исламдықтардың қаржының, бізге сұрақтардың қатары тағы қажетті шешу. Сонымен қатар, назарлардың қорғаныш мақсаттарында мемлекеттік міндетті кепілдік беру жүйесіне талап етуге дейін пайызсыз депозиттарды қажетті қосу - исламдық банкілердің, сонымен қатар исламдық және дәстүрлі банкілерге арналған бірдей шарттардың қамтамасыз ету мақсаттарында. Түзетулердің парасатпен пакетін исламдық сақтандыру енгізуіне арналған заң шығаратын шарттардың жасау мақсаттарында тиісті қабылданған болу. Исламдық банкілердің ашу мақсаттарында инвесторлардың тартуымен тұрақты жүйелік жұмыс алда тұрып жатыр, такафул - компаниялардың, исламдық инвестициялық қорлардың, - компаниялардың.

Банкингімен исламдық РФЦА мамандары алдын ала және жан-жақты оқыды, соның ішінде және позициядан бейімделу мүмкіншіліктері оның пайда болатынға Қазақстанда қаражаттық жүйеге және оның потенциалдың. Плюс көптеген эксперттермен өте маңызды, белгіленген исламдық қаржыландыру артықшылықтары керек өзгеше астын сызып қою - дүниежүзілік қаражаттық дағдарысқа исламдық қаржыландыру жүйе ең үлкен тұрақтылығы. Және

күзет орнына дағдарысты дәуір исламдық қаржыландыру институттары артық өтімшілікті көрсетіп жатыр. Тұрақтылық себебі си қаржы исламдық стемыларының - тәуекелдердің әділ таратуында және келісім қатысушылары аралық табыстардың. Яғни, келісім жағы осында екі жобалардың пайдалылығының артынан және инвестициялардың возвратностын жауаптылықты алып жүріп жатыр. Исламдық қаржыландыру принциптары сенімде, әділеттіліктер, адалдыққа негізі салынған, анықтықтар және участі өзара қатынастарының транспарентностисы келісім никовы, не және дәстүрлі қаржыландырудың алдында негізгі артықшылықпен келіп жатыр.

Егер біздің реалияларымызға банкингмен исламдық бейімделу қиындықтары туралы сөйлеу, институционально жеткіліксіз дамуы ең алдымен белгілеп қоюды тұрып жатыр - заңға сүйінген базаның. - екіншілердің, жөнге салу механизмдарында қиындық болып жатыр, бақылауды және жаңа енгізілген исламдық аспаптардың салық салуының. Мемлекеттік жүзеге асыруға арналған мамандыққа баға беретін кадрлардың үшінші проблема - жоқ болу және бақылау шариатскогосы. Барлық мынау исламдық банкілердің жасауына шығындарды маңызды үлкейтіп жатыр және ұсынылып отырғандарды олармен өнімдер.

Күтілді, Al Hilal артынша елге банкімен келеді және басқа исламдық қаражаттық институттар. Бірақ жаңа ойыншыларды жоғып жатқанда. Ақырғы дағдарысты өз түзетулерін салды. Бірақ осында басқа: қаржылар, қандай белгілі, асығыстықтарды сүймейді. Жұмыс, процестерді жүріп жатқанда, көрінетіндер еместер кең қоғамның. Планируется исламдық банкі ашуы, AmanahRaya құрылатынды, АҚ "Fattah Finance" және Қазақстан дамуы банкісімен. Базарды - Кувейтскомен исламдық қаражаттық бір қатысушы тағы - қатысу түрік банкісі, Алматыда өз өкілділік ашты,- кіру сұрақтары белсенді оқып жатыр қазақстандық банкілік базар. Банкіні Түркияда исламдық банкілік өнімдердің беруімен көсемдерден біреумен ғанамен келіп жатыр.

Инвестициялау баламалық аспаптары исламдық қаржыландыру Қазақстанында дамуы инвесторларға пайдалануына беріп жатыр және бүтінде ел экономика қаражаттық тұрақтылықтары сүйемелдеу қосымша қайнарлары жасауды рұқсат етіп жатыр. Исламдық қаржыландыру секторы қазір - быстімен ең әлемде рорастуший. Оның дүниежүзілік активтар оцениваются 1 триллион долларға, бойы мына екпіндері соңғы жылдары тек қана биіктер -15-20% жылға.

"AL Hilal Ислам Банкі" АҚ - Орта Азия мен Қазақстандағы алғашқы коммерциялық Ислам Банкі болып табылады. 2010 жылы қаңтарда банк заңды тіркелді және ағымдағы жылдың наурыз айында Астана мен Алматы қалаларында ашылған филиалдары арқылы банк толық қызмет түрлерін жүзеге асыруға банктік лицензия алды. Тіркелу үрдісінде 5 млрд. көлемінде банктің жеке капиталы қалыптасқан.

Қазақстандық "AL Hilal Ислам Банкінің" бірыңғай акционері өз кезегінде 100 пайыз Абу Даби Үкіметіне жататын БАӘ, Абу Даби қаласында

орналасқан "AL Hilal Банкі" болып саналады. Абу Даби қаласындағы "AL Hilal Банкі" өз қызметін 2008 жылы бастады және оның бүгінгі күні 14 филиалы бар. Банкті құруда негізінен Қазақстанда Ислам банкингін дамытуды кеңейтуге бағытталған заңнамалық және салық актілеріне өзгертулер енгізу, сонымен қатар Қазақстанның гүлденуі мен ұлттық дамуы мақсатында салым жинау саласындағы ҚР-ның бастамасы қызмет атқарды.

Алғашқыда "AL Hilal Банкі" заңды тұлғаларды қаржыландыруда маманданады, физикалық тұлғаларды қаржыландыру елде Ислам қаржыландыруының принциптері мен тәжірибесінің таралу шаралары бойынша кейін іске асады. Корпорациялық банкинг бөлімінде Банк толық қызмет түрлерін мына реттерде ұсынатын болады: айналымдық және инвестициялық капиталды қаржыландыру; операциялық қызмет; агроөнеркәсіп, тау-металлургия, сауда және Қазақстан экономикасының өзге салаларында корпоративті тұтынушы ретіндегі Ислам инвесторларының халықаралық нарықтағы капиталын ұлғайту бойынша кеңес беру және сауда бойынша қаржыландыру. Банк ұсынатын барлық банктік өнімдер Шариғат ұстанымдарына толығымен сәйкеседі және "AL Hilal Банкінің" Ислам Қаржыландыру Негізі бойынша Кеңесімен құрылған Шариғат Департаменті қызметкерлері күнделікті тексереді.

2010 жылдың наурыз айында үкімет өкілдері исламдық қаржы саласының белгілі қайраткерлерімен маңызды диалог өткізген болатын. Қаржы министрі Болат Жәмішев 2010 жылдың аралығында көлемі 500 млн долларды құрайтын Сукуктың егемен облигацияларын шығаруға ұсыныс жасады. Атап өтейік, бұл тұрғыда ҚР қаржы министрлігімен кейбір жұмыстар атқарылып шықты, бірақ ерекше бюджеттің ағымды тапшылығын қаржыландыру үшін құнды қағаздардың эмиссиясын жасау үшін қажеттілік болмады.

Басты тақырыптары белгіленіп қойылған (исламдық рынок капиталын дамыту, Сукукты шығару және Шариат ұғымдарына сүйеніп мақсаттылы инвестицияларды шығару), 2-ші конференция қарсаңында, өткен жылы алға басушылық байқалды, деп дәп басып айтуға болады. Атап айтсақ, 9 мүдделі ведомствалармен қол қойылған, 2012 жылға дейін исламдық қаражатты дамыту Жол картасы жобаланып іске асырылуда, құнды қағаздарды шығару бойынша заң құжаттарына, салық және сақтандыру құқықтарына маңызды өзгерістер енгізілуде, орта және шағын бизнеске қызмет көрсету үшін екінші ислам банкін құру жұмысы белсенді жүргізілуде, ғылыми-тәжірибелік семинарлар өткізілді, кәсіби әдебиет шығарылуда (мысалы, ТМД елдерінде белгілі авторлар К. Хасан и М.Льюистің "Ислам қаржысы бойынша үстел үстіндегі кітаптары") алғаш рет орыс тіліне аударылды, біртіндеп жеке құрылымның - Аймақтық ислам қаржылық орталықтың тұжырымдамасының қажеттілігі қолдануда, бүгінде ислам қаржы рыногының 7 субъектісі басын біріктіріп отырған, Ислам қаржыларының даму қауымдастығының қызметі белсенді түрде қалыптасуда.

Қазақстанда ислам қаржыларын дамыту қауымдастығының төрағасы, ҚР индустрия және жаңа технологиялар министрінің кеңесшісі Ерлан Байдаулет IslamRF.Ru мен экномиканың исламдық моделін елімізде дамыту жөніндегі шамшыл жоспарларымен бөлісті.

- Жалпы, бүгінде белгілі, 2-ші ислам конференциясы, Шариат ұғымдарына сәйкес келетін, инвестицияларға арналады. Бұның өлшемдеріне бүкіл еліміз үшін әлеуметті-экономикалық маңыздылығы бар, жобалардың барлығы сәйкес келеді, бірақ кәдімгі моралдік-этикалық нормалардан ауытқу жағдайлардың болмауы қарастырылған.

Жобалар мен олардың бастамашылар санын алатын болсақ, бұл ретте қосымша айта алатыным, Самұқ-Қазына және ұлттық компаниялар сияқты, ірі жобалармен қатар, "Атамекен" ұлттық экономикалық палатасы, Халал ассоциациясы сияқты шағын жобалар және жеке кәсіпкерлер ұсынылатын болады. 2-ші Ислам конференциясының жұмысына сіздерді белсенді қатысуға шақырамын, потенциалды инвесторлардың қарауына жобалардың кең ауқымы ұсынылады.

Қазақстанда ислам қаржысын дамытуға Жол картасы қабылданды

2 тамыз 2010 жыл. Қазақстан Республикасының Алматы өңірлік қаржы орталығы қызметін реттеу агенттігі мүдделі министрліктер мен ведомствалармен бірлесіп 2010-2012 жылдарға Қазақстан Республикасында ислам қаржысын дамытуға Жол картасын қабылдады.

Аталған бағдарламаның тізіміне келесі мақсаттар кіреді: ислам қаржы құралдарын мемлекеттік органдармен дамыту және енгізу шараларын үйлестіру, ислам қаржы институттарын ашу және тартуға жағдай жасау, халықаралық ислам қаржы ұйымдарымен өзара қарым-қатынастарды ұйымдастыру, ислам қаржысы бойынша сауаттылықты жетілдіру, сонымен қатар инвестицияларды тарту.

"Жол картасын жүзеге асыру елімізде ислам қаржы қызметінің индустриясының тұрақты дамуына жағдай жасауға себепші болады, эмитенттердің көлемін, инвесторлар мен кәсіби нарықтық қатысушыларды жасақтау. Көрсетілген құжат сонымен қатар 2020 жылға дейін Алматыны жетекші өңірлік қаржы орталығы болып қалыптасуына себепші болады, жалпы ислам қаржысы орталығы ретінде Қазақстанның мәртебесін халықаралық деңгейде күшейтуіне қолғабыс етеді",- хабарламада көрсетілгендей.

19 шілде 2010 жыл. Осы банкіні құру бойынша 19 шілдеде Астанада Малайзияның AmanahRayu мемлекеттік қаржылық тобы мен "Қазақстанның Даму банкі" АҚ-ы, сондай-ақ "FATTAH FINANCE" АҚ-ы тиісті келісімге қол қойды.

"Бізге Біріккен Араб Әмірліктерімен бірлескен ірі жобалар бар. Қазіргі кезде енді Малайзиямен белсенді түрде жұмыс істеудеміз. Біздіңше алдағы бірнеше жылға арналған бірлескен жоспарды әзірлеу керек және бірлескен нақты жобаларды іске асыру қажет",- деді Ә. Исекешев.

Осы орайда Үкімет басшысының орынбасары бүгінде осындай жобалар бойынша жұмыстар

басталғанын, олар энергетика, туризм, өнеркәсіп, Ислам Банкингі салаларында қамтылып отырғандығын жеткізді. Сондықтан AmanahRaуа (Малайзия) мемлекеттік қаржылық корпорация мен қазақстандық компания және Қазақстанның Даму банкі арасындағы ынтымақтастық, елімізде екінші Ислам Банкін құру бастамасын іске асырмақ, сондай-ақ бұл Қазақстан мен Малайзия арасындағы ынтымақтастықтың модераторы болуға мүмкіндік бермек. Бұл банктің қызметі шағын және орта бизнесті қолдауға бағытталуы тиіс.

Алматы өңірлік қаржы орталығы қызметін реттеу агенттігі төрағасының орынбасары Шыңғыс Қанапияновтың айтуынша, Ислам банкі елімізде бір жылдың ішінде құрылатын болады және оның басты офісі Алматыда орналасады.

"FATTAH FINANCE" АҚ - Шарифат нормаларына сәйкес қаржылық қызмет көрсететін Қазақстандағы бірінші компания.

Айта кетейік, биылғы жылы Абу Дабидегі әріптестермен бірлесе Қазақстанда алғашқы исламдық "Al Hilal" банкі құрылған еді.

Қазақстан мен Малайзия халал-индустрияны дамыту орталығын құрайды 19 шілде 2010 жыл. Астанада Қазақстанда "Халал Хаб" құру бойынша өзара ынтымақтастық жөніндегі меморандум бекітілді.

Бұл жобаны іске асыру бойынша аталған құжатқа Малайзияның AmanahRaуа мемлекеттік қаржылық тобы мен "FATTAH FINANCE" АҚ, сондай-ақ "KAZNEX INVEST" акционерлік қоғамы қол қойды.

Халал Хаб - бұл халал тауарлары мен қызмет көрсетулердің логистикалық орталығы. Аталған орталықты құрудың негізгі мақсаты-Қазақстанда Халал индустрияны дамыту.

"FATTAH FINANCE" АҚ - Шарифат нормаларына сәйкес қаржылық қызмет көрсететін Қазақстандағы бірінші компания.

"KAZNEX INVEST" экспорт пен инвестиция жөніндегі Ұлттық агенттігі" АҚ шикізат емес экспортты дамыту мен ілгерлетуге және Қазақстан экономикасына тікелей шетелдік инвестицияларды тарту үшін құралған.

AmanahRaуа - 1921 жылы 1 мамырда құралған. Малайзияның ең әйгілі, акцияларының 100 пайызы осы елдің Үкіметіне тиесілі ірі қаржы топтарының бірі болып табылады.

Қазақстан ислам облигацияларын шығарады 30 шілде 2010 жыл. Қазақстан еврооблигацияларды шығарудан бастартқансоң, өзінің инвесторлар базасын кеңейту үшін тұңғыш ислам облигацияларын орналастыруды өткізуді жоспарлауда. Bloomberg агентігінің хабарлауынша. Үкімет жылдың екінші жартысында исламға сәйкес пайыздық төлемдерге тиым салынған құнды қағаздарды орналастырады.

Сонымен қатар мемлекеттік емес холдингтарға және ислам банкері болып табылатын компанияларға сукук орналастыруды жүзеге асыру үшін, заңдарға өзгерістер енгізуді ілгерлетпек,- Алматы өңірлік қаржы орталығы бөлімшесінің жетекшісі Айбек Бекжановтың хабарлағанындай.

"Біздің мақсатымыз бұл нарық саласын ішкі сұраныс нарығын дамытуға бағытталғанын"-атап өтті А.Бекжанов. Оның айтуынша Таяу Шығыс және Азия елдерімен халықаралық қатынастарды дамытуға бірден-бір құрал ретінде ислам қаржыландыру арқылы шетелден қаражат жинау жоспары бар.

2010 жылдың 20 шілдеде Қаржы министрлігі 750 млн.\$ халықаралық облигацияларды шығару жоспарынан бас тартқанын хабарлайды АА Қазақстан-Жаңалықтары. Үкімет өзінің жаңа облигацияларына ислам қаржы қызмет Кеңесінің халықаралық стандарттарына сәйкес басшылық принциптерін қолданбақ.

Қазақстандағы Аль Хиляль Банктің үшінші бөлімшесі 9 тамыз 2010 жыл. Қазақстандағы тұңғыш коммерциялық Аль Хиляль ислам банкісі ағымдағы жылдың соңына дейін Шымкент қаласында өзінің еліміздегі үшінші бөлімшесін ашуын жоспарлап отыр. Қазіргі таңда банктің Алматыдағы бас кеңсесінен басқа, астаналық және алматылық екі бөлімшесі бар.

2010 жыл қыркүйек айынан бастап орыс тіліне аударылған "Настольная книга по исламским финансам" атты кітап шығарылуы жоспарлануда. Кітаптың түпнұсқасы 2007 жылы АҚШ-тың Жаңа Орлеан Университетінің докторы Кабир Хассан мен Оңтүстік Австралияның Университетінің докторы Мервин Льюиспен құрастырылған. Қазіргі таңда кітаптың шығуымен Istisna'a Corporation компаниясы айналысуда.

Khazanah \$1,1 миллиард АҚШ доллар сомасына сукук шығаруды жоспарлап отыр

Khazanah Малайзиялық мемлекеттік инвестициялық компаниясы 1,1 миллиард АҚШ доллар сомасына өтеу мерзімі 5 және 10 жылдық (сукук) ислам облигацияларын шығаруды көздеп отыр. Бұл бастама компанияның сингапурлық Parkway-ді сатып алу тартысында үндістандық Fortis Healthcare-ді жеңгеннен кейін басталды. Мүліктену сомасы 2,57 миллиард АҚШ доллар шамасын құрайды. Khazanah өзінің 5 жылдық облигацияларын сингапурлық своп ұсыныс мөлшерінен 90-100 базистік тармаққа жоғары сатуда, ал 10 жылдық облигацияларын 120-130.

Qatar International Islamic Bank өзін British Islamic Bank-тің ірі акционерлерінің бірі болатынын жоспарлап отыр.

29 шілде 2010 жыл. Банк 11,2 пайыз British Islamic Bank (BIB) акцияларын иеленуде сонымен қатар Шығанақ елдерінің нарықтық капитализацияландыру бойынша алтыншы кредиторы болып табылады. Британдық банктегі оның үлесін ұлғайтуға реттеу органдырымен рұқсат етілуі керек. Оның алдында BIB құны 1 пенс тұратын жаңа акцияларды шығару арқылы 31 миллион доллар көлемінде қаржыны тарту туралы мәлімдеген. Сонымен қатар BIB жаңа қаржы тарту түрін пысықтап, компанияның қызметіне қазіргі акционерден жаңа қаражатты тарту тиімді болады деп байламға келді.

Акциялар нарықтық бағадан 69,2 пайызға төмен шығарылады 3,25 пексе (26 шілдеге қарағанда).

Бұның бәрі Qatar International Islamic Bank (QIIB) банктің 81 пайызының иесі болуына мүмкіндік әкеледі. QIIB басқа BIB ірі иесі болып түрлі қатар жанұялары саналады. BIB акциялары 2004 жылдың

казанынан Лондонның қор биржасында саудаланады.

Соңғы кездері араб елдеріндегі текетірестің шығу себебіне байланысты алуан түрлі пікірлер айтылып жүр. Көпшілігінде оған біржақты баға берілген. Бұл биліктегі ат төбеліндей топтың жасап отырған қысастығына қарсы бұқараның бас көтеруі дейді білгіштер. Бұл пікірдің де жаны бар. Өйткені тақта табылмай отырған адамнан түбі жұрттың жалығатыны белгілі. Патшасы қаншалықты "әулие" болса да елдің жаңалықты, өзгерісті қалайтыны шындық. Ал араб мемлекеттеріндегі билеушілердің соншалықты "әулие" емес екенін соңғы оқиғалар әйгілеп берді.

Дегенмен әр нәрсенің астарына тереңірек үңілгеніміз дұрыс. Адамзат тарихындағы осындай оқиғалардың шығу себебіне көз жіберсек қақтығыстардың барлығы әуелде табиғи ресурстарға тартыстан туыпты. Араб елдеріндегі жағдайда тура осындай. Қазір бүкіл әлемде қуат көздері үшін күрес жүріп жатыр. Ал Либия жер шарындағы "қара алтынның" үш пайызына иелік етіп отырған ел. Олигархтар осыған қол жеткізуге талпынуда. Бұл үшін олар араб мемлекеттеріндегі билікке өз сөздерін өткізе алатын "қуыршақ патшаларды" отырғызуға күш салуда. Жуырда PuppetWorld атты ғаламтор бетінде аталған оқиғалардың себеп-салдарын талқылаған тұщымды материал жарық көрді. Онда мақала авторлары Солтүстік африкадағы текетірестің тууына әлемге әйгілі қаржы әулеті Ротшильдтер түрткі болды деген пікір айтқан. Орталығы Лондонда орналасқан бұл ұйымдағылардың түпкі тегі жөйттер. Бұдан көзіқарақты оқырман көп нәрсені аңғарары анық. Олигархтардың көз тігіп отырған келесі бір нысанасы кейінгі жылдары қатты қарқын алған Ислам банкингі. Олар өздеріне күшті бәсекелес болып бара жатқан Ислам банктерін құртуға бұл жолы құлшына кірісті. Дағдарыстан кейін өсімқорлыққа құрылған батыстың банк саласына жұрттың сенімі азайып кеткені белгілі. Бұл жағдай өз клиенттерінің тәуекелін бірігіп көтеретін, өсімқорлыққа қатаң тыйым салатын мұсылман банктерінің дамуына жол ашты. Ал еуропада Жыл өткен сайын мұсылмандардың саны артып келе жатқанын ескерсек, түпкілікті жағдай шариғат шарттарымен жұмыс істейтін институттардың пайдасына шешілуі мүмкін. Клиенттерінен айырыла бастаған еуропа банктері бұған бұдан ары төзіп отыра беруге болмайтынын түсініп, қазір қарсы қимылға көше бастады. Business Intelligence-нің ағымдағы оқиғаларға байланысты жасаған соңғы баяндамасында қалыптасқан жағдай анық суреттелген. Баяндамада былай делініпті: "Егер Мысырдағы Абу-Даби ислам банкінің мұсылмандарға арналған қызмет түрлерін енгізуге бағытталған талпынысы сәтті аяқталса, бүкіл нарық солардың қолына ығысып кетуі әбден мүмкін. Қазірдің өзінде тұтынушылар үшін өзара тартысқа түскен жергілікті банктер ислам өнімдерін ұсына бастады. Осы жағдайды қорыта келе алдағы уақытта бізді үлкен тартыс күтіп тұр деп анық айта аламыз".

Ал Малайзиядағы ауқымы жағынан екінші орында тұрған ислам банкі Kuwait Finance House-нің басқарушы директоры Хауажа Мұхаммад Салман Жүніс "алдағы 3-4 жылда ислам банктері

Австралия, Қытай, Жапония мен әлемнің өзге өңірлерінде де ашыла бастайды" деп мәлімдеді. Бұдан Еуропаның ірі банктеріне, әсіресе Ротшильдтерге үлкен тықыр таяғанын көруге болады. 2010 жылы Тунистің тақтан түсіп қалған президенті Бен Әлидің жақын туысы елде бірінші болып "Зитуна" деп аталатын ислам банкіні ашты. Бұл ел президентінің Тунисті "банк қызметі мен өңірдегі қаржы орталығы" қылуға құлшынған алғашқы қадамы болатын. Бірақ ол алысқа бара алмады. Өткен қаңтар айының 11-і күні осы әулетке жататын 33 адам "ұлтқа қарсы жасаған қылмыс үшін" деген желеумен түгелдей тұтқынға алынды. Келесі күні елде ислам банкінің дамуына даңғыл жол салып үлгере алмаған "Зайтунаны" Ротшильдтерге қарайтын Тунистің Орталық банкі өз құрамына қосып алады. Осы оқиғаларды қорыта келгенде демократия орнатып, қатігез билеушілерді тақтан тайдыру үшін жасалаған араб елдеріндегі "революциялардың" барлығы құр желеу екенін аңғару қиын емес. Араб мемлекеттеріндегі бүлікті қолдан жасап отырған алпауыттар елді қаңға бөктіріп, өз мақсаттарына жетуді ғана көздеп отыр. Бұған ғаламтордағы PuppetWorld сайтында жарық көрген мына пікір толық дәлел бола алады: "Ротшильдтер ел билеушілерін тақтан түсірген соң мұсылмандарды өздеріне экономикалық тұрғыда кіріптар қылуды қалайды. Ал Азаматтар өздері қан төгіп жүріп қол жеткізген сөз бостандығы мен демократияны орнатқанымен, жеме-жемге келгенде экономикалық жағынан алпауыттардың құлы болып шыға келеді".

Пайдаланылған әдебиеттер

1. "Жаңаонжылдық - жаңа экономикалық өрлеу - Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері" Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халығына Жолдауы 29 қаңтар 2010 жыл.
2. Банковское дело. Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика. 1998г.,
3. Банки и банковские операции. / Под. ред. проф. Е.Ф. Жукова. - М.: Банки и биржи. 1997г.,
4. Гамидов Г.М. Банковское и кредитное дело. М.: ЮНИТИ, 1994г.,
5. З.Д. Исакова. Банк ісі. Оқу құралы. Қарағанды, 2003. - 255б.,
6. Банковское дело. под редакцией Сейткасимова Г.С. Алматы, Қаржы-қаражат, 1999г.
7. Chapra, M Umar (1985), Towards A Just Monetary System. Leicester: The Islamic Foundation.
8. З.Д. Исакова. Банк ісі. Оқу құралы. Қарағанды, 2003. - 255б. (10-126.б.)

Насипжан КАЙРАНБЕКОВА, оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш. 9, igenkhulovna@mail.ru, +77756363059

ҚАЗАҚСТАНДА ЭКСПО-2017 ДҮНИЕЖҮЗІЛІК КӨРМЕСІНІҢ ӨТУІ ТУРИЗМДІ ДАМУЫ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ

Мақалада еліміздегі өткізілгені отырған, дүниежүзілік деңгейдегі көрменің ел экономикасы үшін аса маңызды болып саналатын туристік саланы дамытудағы рөлі қарастырылған. Сонымен қатар, аталған көрме шегінде Қазақстан туризмінің басым бағыттары қарастырылған.

Түйінді сөздер: ЭКСПО, туристік инфрақұрылым, объектілер, дүниежүзілік көрме

Насипжан КАЙРАНБЕКОВА, преподаватель, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, 100009, igenkhulovna@mail.ru, +77756363059

ПРОВЕДЕНИЕ ВСЕМИРНОЙ ВЫСТАВКИ ЭКСПО-2017 КАК ВОЗМОЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрена особая роль проведения международной выставки в Казахстане в крайне важной отрасли экономики в наше время как туризм. А также, в рамках этой выставки, отмечены приоритетные направления развития туризма в Казахстане.

Ключевые слова: ЭКСПО, всемирная выставка, объекты, туристская инфраструктура

Nassipzhan KAIRANBEKOVA, teacher Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, 100009, igenkhulovna@mail.ru, +77756363059

FORMER EXPO-2017 AS AN OPPORTUNITY TOURISM DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

The article discusses the special role of the international exhibition in Kazakhstan is extremely important industry in our time as tourism. And also, in this exhibition, marked priority directions of development of tourism in Kazakhstan.

Keywords: EXPO, world exhibition, objects, tourist infrastructure

Халықаралық форумдар, саммиттер, көрмелер, конференциялар өткізу мемлекеттің танымдылығын жоғарылатыны, яғни шетел азаматтарының осы елде болу уақытындағы қауіпсіздігінің кепілі қалыптасатындығын, соның нәтижесінде туристік ағымның жоғарылайтындығы халықаралық туризм тарихынан белгілі.

Еліміздің, нақты айтқанда астанамыздың қазіргі инфрақұрылымы және де бейбітшіл ел ретінде қалыптасқан Қазақстанның имиджі осы жоғарғы дәрежелі шараларды өткізуге негіз бола алады.

Туризмнің дамуында Астана қаласының орны ерекше. Қазақстан бейбітшіл халық болғандықтан мұнда халықаралық деңгейдегі "ЭКСПО-2017" көрмесінің өтуі кездейсоқ емес.

ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өз сөзінде: "...Бұл көрменің маңызы өте үлкен. Біріншіден, бұл - Қазақстанға деген дүние жүзі мемлекеттерінің зор сенімі. Қазақстанның дүние жүзіне танымал болып келе жатқанының белгісі. Бізге барлық дерлік мемлекеттер дауыс берді. Екіншіден, әлем елдерінің Қазақстанның мүмкіндігін бағалағаны. Үшіншіден, бұл шараға қатысу үшін елімізге 5 миллионнан астам қонақ келеді. Біздің бизнес осының есебінен мол қаржы табады. Кейде "ЭКСПО-ны өткіземіз деп мемлекеттің қаржысын жұмсаймыз, ал одан қандай пайда түседі деген сауал туындайды.

Мысалы, 2000 жылы Ганноверде өткен көрмеде Германия өзінің павильонын 35 миллион долларға салды. Ал есептей келгенде бұл ел 350 миллион доллар пайда тапты. Біз де өз павильонымызды саламыз. Басқа мемлекеттер де өздерінің жетістіктерін көрсету үшін солай істейді. Бұл жерде біздің құрылысшыларымыз жұмыс істейтін болады. Олар жалақы алады, мемлекетке салық төлейді. Сонымен қатар, құрылыс материалдарын жасайтын зауыттар жұмыс жүргізеді. Жүздеген мекемелеріміз осы мақсатқа жұмыс істейді. Содан соң туризм дамиды. Қазақстанға мұнша көп адам келгеннен кейін біз оларға тек Астананы ғана көрсетіп қоймаймыз, меймандарды Қазақстанның басқа облыстарына да жібереміз. Олар еліміздің ең көрікті жерлерін аралап, сенімін орнықтыра түседі.

Біздің міндетіміз - ЭКСПО-ға дайындық үдерісінің әзірлігі мен тиімділігін барынша қамтамасыз ету. Бірінші кезекте туристік инфрақұрылымды дамыту мәселелерін ойластыру қажет. Туристердің үлкен ағыны 3-4 айға тура келетінін ескерген жөн. Саны мұншама көп адамды қабылдау тәжірибесі де, мамандар да бізде жоқ. Сондықтан туристік нысандар олардың одан әрі қарай пайдаланылуын ескере отырып салынуы тиіс. Бірінші кезекте қаланың туристік инфрақұрылымын дамыту мәселесі ойластыруы қажет.

Сонымен қатар осы саладағы мамандарды даярлауға баса назар аудару керек. Олардың тілдерді меңгеруін, Қазақстан тарихын жетік білуін ескеріп, идеологиялық тұрғыда даярлау керек.

Біріншіден біз осы жерлерде инфрақұрылымды құрамыз. Бұл елді мекендер гүлденіп дамиды және жаңа жұмыс орындары ашылады. Астанадан радиусы 30-50 шақырым жерде экологиялық этно-қалашықтар құруды тапсырды. Бұл елді мекендер олимпиадалық қалашықтар негізінде салынатын болады.

Сондықтан ЭКСПО көрмесі барлық аспектілер жағынан тиімді болады деп ойлаймын. 100-ден астам мемлекеттің өкілдері елімізде болып, миллиондаған адамдар келеді. Бұл біздің өзімізді де алға басуға итермелейді. Біз, бастамашы ретінде, өз жетістіктерімізді көрсетуге тиіспіз.

...Бізде меймандарға көрсетер жерлер баршылық. Алайда осының барлығын дұрыс көрсете алуымыз керек. Сондықтан қазірден бастап бұл нысандардың дайындығына кірісу қажет. Атап айтқанда, туристік бағыт-бағдарларды ойластыру шарт. Яғни, тек Астана бойынша ғана емес, сонымен қатар Қазақстан өңірлері де ескерілуі тиіс." - деп атап өткен болатын [2].

Жалпы көрме жайлы қысқаша тоқтала кету қажет, "EXPO" - дүниежүзілік көрмелер, онда дүниежүзінің елдері өздерінің ғылымдағы, техникадағы, мәдениеттегі және өнердегі жетістіктерін көрсетеді. "EXPO"-ға қатысу туралы шешім үкіметтер тарапында қабылданады, ал оған қатысушылардың саны 195 елді, 40-45 млн адамды құрайды.

Халықаралық Көрмелер Бюросы Париж қаласында 1928 жылғы 22 қарашада қол қойылған Халықаралық көрмелер Конвенциясының басшылығы мен өтінімдерін қамтамасыз ету үшін құрылды. Қатысушы елдердің Үкіметтері оның мүшелері болып табылады. ХКБ штаб-пәтері Париж қаласында орналасқан. Бюро Бас Ассамблеядан, Президенттен, Атқарушы Комитеттен, мамандандырылған комитеттерден (Париж қаласында 1928 жылғы 22 қарашада қол қойылған Халықаралық көрмелерге қатысты Конвенцияның 25-бабы) тұрады.

Халықаралық Көрмені ұйымдастыруға тілек білдірген ел Халықаралық Көрмелер Бюросына өз тілегі туралы хабарлауы және ол келесідей үлгіде болуы қажет:

- көрмені жоспарланған тақырыбы;
- көрме өткізуге арналған болжамды күні;
- ұзақтығы (3 аптадан аз емес, 3 айдан ұзақ емес)
- шақыратын Үкімет көрмені жеке ұйымдастырудан бас тартқан кезде, көрмені ұйымдастырумен айналысатын ұйымның атауын ресми тану қажет ұйымның мәртебесіне берілдеі.

Екіншіден, Бюроның мүшелері болып табылатын барлық елдер көрме өткізуге үміткер бар екені туралы, сондай-ақ өзге елдердің өз тілектерін білдіру үшін 6 ай уақыт беріледі.

Үшіншіден, 6 ай өткеннен кейін Атқарушы Комитеттің төрағасы Бас Хатшының келісімімен көрме өткізуге тілек білдірген елдің ұсынысының

нақты әрі іске асырарлық екеніне көз жеткізуі тиіс. Соған байланысты қарастырылатын мәселелер:

- көрменің тақырыбы;
- көрме өткізу күні мен ұзақтығы;
- өткізу орны;
- өткізу алаңы;
- күтілетін келушілер саны;
- қаржылық мүмкіндігі;
- ұйымдастырушы қатысу құнын төмендетуге қатысты көрмеге қатысу үшін берген пайдалы қаржылық талаптары;
- жауапты органдардың және мүдделі тараптардың қатынасы.

Төртіншіден, өткізу күнін белгілеу қажет (Бас Ассамблеяның келесі мәжілісінде көрме өткізу күні белгілі болады және де өткізу күнін анықтау кезінде даулы пікірлер пайда болған кезде көрмені өткізу күні құпия дауыс берумен анықталады).

Бесіншіден, қатысуға үміткер ел өтініш беруге міндетті. Көрме өткізетін елді тану туралы өтініш Бюроға 4 жыл бұрын жолдануы тиіс. Өтінім халықаралық ұйымдармен айналысатын органдармен берілуі тиіс, бірақ бұл жерде көрмені ұйымдастырумен айналысатын өзге өкілетті орган көрсетілуі де мүмкін.

Қазіргі уақытта Халықаралық көрмелер бюросының ұйымына 157 ел қатысады. EXPO көрмелері екі тип бойынша өткізіледі:

- Халықаралық Тіркелген көрме (Әмбебап), көрмені өткізу жиілігі: 5 жылда бір рет: ұзақтығы ең көп дегенде - 6 ай; ауданы: шектелмеген; тақырыбы: барлық қатысушылар үшін ортақ;
- Халықаралық Танылған Көрме (Мамандандырылған), жиілігі: 2 Халықаралық тіркелген көрменің аралығы; ұзақтығы: ең көп дегенде 3 ай; ауданы: мейлінше көп 25 га., тақырыбы: мамандандырылған.

Көрме өткізу үшін арнайы салынған, кейін Хрусталь сарайы атауына ие болған 1912 жылы Лондон Гайд-паркінде бірінші Дүниежүзілік көрме өткізілген сәттен бастап 161 жыл өтті. Дүниежүзілік көрмелер өздерінің ауқымы, қоғамдық-саяси және экономикалық маңызы бар оқиғалары бойынша бірегей оқиға болып табылады. Бүгінгі күнге дейін 63 көрме өткізілді. Сонымен қатар, 160 жылда ДКБ өз мұрасын қалдырды:

1. Лондондағы Хрусталь Сарайы;
2. Париждегі Эйфель мұнарасы;
3. Париждегі III Александр Көпірі;
4. Венадағы Ротонда - әлемдегі ең үлкен күмбез астындағы павильон;
5. Мельбурндегі Патшалық Көрме павильоны.

Қазақстан жас мемлекет, ол күнделікті дамып келеді, бұл халықаралық деңгейде іс-шаралар өткізуге мүмкіндік береді. Қазақстан 1997 жылдан бері Халықаралық көрмелер бюросының (ХКБ) мүшесі болып табылады. Ел EXPO-ға 2005 жылдан бері (EXPO-2005 (Айчи) қатысады, EXPO-2008 (Сарагоса), EXPO-2010 (Шанхай). Сарагоста өткен EXPO-2008 қорытындылары бойынша "С" санаты бойынша қатысқан 140 қатысушы елдің ішінде Қазақстан павильоны сыртқы және ішкі ресімдеу критерийлері бойынша үшінші орынға ие болған [2].

152-Бас Ассамблеяда құпия дауыс беру нәтижесінде Қазақстанның астанасы мейлінше көп дауыс жинап, Бельгияның Льеж қаласын жеңіп, "EXPO" -2017" өткізу орны болып анықталды. Осындай ауқымға және деңгейге ие "EXPO" секілді іс-шара біздің елімізде бірінші рет өткізілгені отыр. Астанада дүниежүзілік көрме өткізу - Қазақстан үшін үлкен мәртебе болып табылады. "EXPO-2017 бюджеті 2013 жылдың қорытындысы бойынша анықталуда. Алайда қазір осы іс шара үшін қандай объектілер салынатыны белгілі. Аталған іс-шараны өткізудің басымдылығы:

- Инфрақұрылымды дамыту: жолдар, қоғамдық көлік, коммуналдық шаруашылық, әуежай мен вокзал, "EXPO" объектілерінің құрылысы және жаңа жұмыс орындарын ашу.

- Астананың шағын және орта бизнесі дамытуға арналған жаңа күрделі импульске ие болады, бұл ең алдымен - халыққа қызмет көрсету саласы, қонақ үй бизнесі және ішкі туризм.

- Ішкі туризмді дамыту және елімізге шетел туристерін тарту. Көрмеге Әлемнің 100 елінен 5 млн. адам келеді деп күтіледі.

- Көрме объектілерінің құрылысына инвестицияларды тартудан өзге экономикалық тиімділік келесіде: "EXPO" шеңберінде салынатын объектілер болашақта Қазақстанды халықаралық, көрме және ақпараттық-тұсаукесер алаңы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

- Мәдени алмасу және мемлекеттік PR, еліміздің танымалдылығын арттыру. ХКБ талап етуі бойынша "EXPO" (3 ай) мәдени іс-шаралар, ұлттық күндер мен өзге ойын-сауық іс-шаралары өткізілуі тиіс. Сондай-ақ бұл жерде Қысқы Азидаға қатысқан волонтерлердің қатысуын еске алуға болады, яғни студенттер мен жоғары сынып оқушылары үшін - бұл жақсы тіл практикасы.

Көрме орталығы Астананың оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасады. Жалпы ауданы 113 га құрайды, олардың ішінде 25 га - бұл кешен, ал өзге бөлігі автотұрақтар мен сыртқы орналасуға арналады. Көрмеге қатысушылар үшін 1 050 пәтерден тұратын "EXPO"-қалашығы салынады. Бұл тұрғын үй кешені бұдан кейін Астана қаласының тұрғын үй қорына өтеді. 15 бес жұлдызды және 28 үш - төрт жұлдызды қонақ үйлер салу жоспарланып отыр. Астананың әуежайына да қайта жөндеу жұмыстары жүргізіледі. Астана қаласының жаңа теміржол вокзалы салынады. Халықаралық мамандандырылған EXPO-2017 көрмесін өткізу Қазақстанға шамамен 1,2 млрд еуро тұрады. Олардың ішінде 250 млн инфрақұрылым мен коммуникациялар өткізуге, шамамен 1 миллиард еуро көрмеге - павильондар, қонақ үйлер мен ойын-сауық орталықтарына жұмсалады.

Осы орайда EXPO-2017 халықаралық жоғары деңгейде өткізу үшін 2013 жылғы 26 қаңтарда "Астана "EXPO-2017" Ұлттық компаниясы" АҚ құрылды. Оның қызметі жарғылық мақсаттарды құруға, сондай-ақ дайындық процестерін пысықтауға жұмсалады. Ұлттық компанияның басты мақсаты Тіркеу досьесінің мазмұнды бөлігін іске асыру, EXPO-2017 инфрақұрылымын және объектілірен жоспарлау және оның құрылысы болып табылады. Басқарманың

төрағасы болып Талгат Амангельдиевич Ермагьяев тағайындалды.

Сонымен қатар, еліміз және астанамыз үшін тағы бір жетістік саналатын, тарихи оқиға - бұл Астананың Бүкіл әлемдік туристік қалалар федерациясының (World Tourism Cities Federation (WTCF) құрамына енуге шақыру алуы.

Аталмыш федерация Лос-Анджелес, Рим, Берлин, Макао, Бейжің, Лондон, Вена және тағы басқа да 50-ден астам мегаполис пен туристік орталықтарды біріктіретін көлемі жағынан 4-ші туристік бірлестік болып табылады. Бір айта кетерлігі, бұрынғы кеңестік елдері қалалары ішінде WTCF қатысушылары тек Мәскеу мен Минск қана болса, енді оған Астана да еніп отыр. Бұл туралы Бәйтерек халықаралық баспасөз орталығынан хабарланды.

Тоқтала кететін жайт, Қазақстан астанасы Бүкіләлемдік туристік қалалар федерациясына Бейжің мәрі Уонг Аншунгтың шақыруы бойынша еніп отыр. "Бүкіләлемдік туристік қалалар федерациясы Кеңесінің төрағасы ретінде мен Астананы WTCF құрамына қуана ұсындым. Федерацияға қосыла отырып, сіздің қала ұйымдағы басқа қалалармен бірге сәтті тәжірибесімен, туризмді дамыту мүмкіндіктерімен бөлісетіндігіне сенімім зор", - деп атап кеткен Федерациялар Кеңесінің төрағасы Уонг Аншун.

Тоқтала кететін жайт, Астана WTCF-қа кірген әлемнің 56-шы, ал кеңестік елдер арасындағы 3-ші қала болып табылады. Бүгінгі күні Бүкіләлемдік туристік қалалар федерациясына қатысушы ең көрікті 55 қала бар. Олардың қатарында: Амстердам (Голландия), Буэнос-Айрес (Аргентина), Гонконг (Китай), Дубай (ОАЭ), Лондон (Ұлыбритания), Лос-Анджелес (АҚШ), Мәскеу (Ресей), Минск (Беларусь), Оттава (Канада), Рим (Италия), Сеул (Корея), София (Болгария), Тель-Авив (Израиль) тағы басқалары бар [3].

Айта кетерлігі, Астана Бүкіләлемдік туристік қалалар федерациясы ұсынған барлық түбегейлі талаптарға сай болып шыққан. Қазақстанның жас астанасы өте тартымды туристік келбетімен үлкен әлеуетке ие. Мұндағы дамыған инфрақұрылым, бірегей сәулет өнерінің жетістіктері, бәрі жетерлік. Сонымен қатар, қаланың оңтайлы географиялық аймақта орналасуы да, керемет тарихы да, жоғары қызмет сервисі де, қазіргі заман технологиясын пәрменді қолдануы да қаперге алынған.

Ал жалпы, Астана қаласында "EXPO-2017" өткізу Қазақстан секілді жас мемлекет үшін тарихи оқиға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президентінің "Әлеуметтік-экономикалық жаңғыру - Қазақстан дамуының басты бағыты" атты халыққа жолдауы. - 2012.
2. ҚР Президентінің ресми сайты / www.akorda.kz/
3. "Мемлекеттік қызметтер және ақпарат онлайн" ресми сайты / www.egov.kz/

Марина КОСТРИЦЫНА, магистрант, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9,
marina231291@list.ru

УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ: ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ВНЕДРЕНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Данная статья рассматривает актуальность, необходимость внедрения управленческого учета на предприятиях в Республике Казахстан. Установлено, что дальнейшее исследование управленческого учета и создание условий для его внедрения на отечественных предприятиях будет способствовать повышению уровня экономической эффективности деятельности предприятий.

Ключевые слова: эффективность, контроллинг, аутсорсинг, конкурентоспособность.

Марина КОСТРИЦЫНА, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық
университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9,
marina231291@list.ru

БАСҚАРУ ЕСЕБІ: ТӘЖІРИБЕЛІК ТҮРҒЫДАН КӘСІПОРЫНДАРҒА ЕНГІЗУ АСПЕКТІСІ

Аталған мақала Қазақстан Республикасының кәсіпорындарында басқару есебін тәжірибеге енгізудің өзектілігін, маңыздылығын қарастырады. Басқару есебін тәжірибеге енгізу нарықтық экономика жағдайында кәсіпорындардың қолда бар ресурстарын тиімді пайдалануға жетелейді.

Түйінді сөздер: нәтижелілік, контроллинг, аутсорсинг, бәсекеге қабілеттілік

Marina KOSTRITSYNA, Magistrate, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyus, 100009,
Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, marina231291@list.ru

MANAGEMENT ACCOUNTING: PRACTICAL ASPECT OF INTRODUCTION ON THE ENTERPRISES

This article considers relevance, need of introduction of management accounting at the enterprises in the Republic of Kazakhstan. It is established that further research of management accounting and creation of conditions for its introduction at the domestic enterprises will promote increase of level of economic efficiency of activity of the enterprises.

Keywords: efficiency, controlling, outsourcing, innovative management, competitiveness

В Послании Президента Н.Назарбаева 17 января 2014г. "Казахстанский путь - 2050:Единая цель, единые интересы, единое будущее" и Государственной программе "Производительность -2020" определены долгосрочные приоритеты и основные направления индустриально-инновационного развития Казахстана [1].

Одно из них вхождение Казахстана в 30 конкурентоспособных государств мира. В этой связи необходимы новые подходы к управлению. Оперативность принятия решений и их обоснованность является одним из условий успешного ведения современного бизнеса.[2, с.259]

Развитие малого и среднего бизнеса является главным инструментом индустриальной и социальной модернизации Казахстана в XXI веке[1].

В условиях современного уровня бизнеса данные бухгалтерского учета не в состоянии обеспечить возрастающие информационные потребности предприятий. Для достижения оперативности и релевантности управленческой информации на предприятиях применяют управленческий учет.

Целью управленческого учета является предоставление оперативной или стратегической информации о хозяйственной деятельности предприятия для его дальнейшего развития. Пользователями управленческой информации

являются внутренние пользователи: менеджеры и собственники предприятия.

В связи с чем, возрастает роль и значение управленческих методов.

Одни из них, выполняют роль вспомогательных средств анализа (методы калькулирования себестоимости, факторного анализа и т. д.), другие, например, технология контроллинга претендует на перестройку всей управленческой логики.

По мнению В.Ф. Паляя и Рея Вандер Виля, "Управленческий учет предоставляет информацию, которая необходима или может пригодиться менеджерам в процессе управления предпринимательской деятельностью" [3].

А.Д. Шеремет считает, что "управленческий учет служит для:

- предоставления необходимой информации администрации для управления производством и принятия решений на перспективу;
- исчисления фактической себестоимости продукции (работ и услуг) и отклонений от установленных норм, стандартов, смет;
- определения финансовых результатов по реализованным изделиям или их группам, новым технологическим решениям, центрам ответственности и другим позициям"[4].

Таким образом, сегодня одним из главных факторов успеха и конкурентоспособности предприятий являются инновационные методы управления. Производители во многих отраслях используют новые подходы к управлению, разрабатывают инструменты планирования, учета и контроля затрат, которые объединяются в систему управления затратами.

Актуальность внедрения управленческого учета обуславливается различными причинами:

- ежегодный рост конкуренции;
- необходимость поддержания конкурентоспособности и эффективности организации;
- ежегодные требования со стороны менеджмента, акционеров о максимизации прибыли;
- ежегодная инфляция.

Организация внедрения системы управленческого учета на предприятии может быть построена:

- на базе использования внутренних кадров организации;
- с привлечением новых, квалифицированных кадров для работы на постоянной основе;
- с привлечением сторонних специалистов на базе аутсорсинга.

Анализ опыта компаний (ООО "РК ПРОЕКТ", "Когито Инвестмент", ООО "Вайз эксперт" и другие), специализирующихся на внедрении систем управленческого учета, позволяет выделить наиболее важные условия для их внедрения:

- определить функциональные области, в которых предполагается внедрить системы управленческого учета;
- выявить элементы существующего в организации внутреннего учета и оценить их соответствие информационным потребностям системы управления предприятием;
- разработать концепцию управленческого учета в организации и план мероприятий по его построению;
- определить основные элементы системы управленческого учета;
- внедрить систему управленческого учета в организации и консультационное сопровождение процесса внедрения;
- продумать мотивацию и поощрение персонала за выполненные и перевыполненные задания по производству, за сэкономленные ресурсы, внедрение новых технологий;
- совершенствовать формы отчетности;
- уделять внимание реализации результатов обработки. [5]

Вместе с тем, необходимо отметить трудности внедрения систем управленческого учета:

- литература по управленческому учету содержит только теоретические положения;
- отсутствуют методики и практические разработки;
- существует дефицит квалифицированных и опытных кадров, специализирующихся на управленческом учете;

- отсутствуют стандарты и методологическая база составления и ведения управленческой отчетности.

- мало внимания уделяется корреляционной связи между показателями.

Внедрение управленческого учета невозможно без подготовки и найма персонала по управленческому учету. Наиболее целесообразным является аутсорсинг подготовки и обучения кадров, постоянное прохождение курсов повышения квалификации, квалификационная аттестация и сертификация специалистов.

Особое внимание при внедрении системы управленческого учета на предприятии, следует обратить на методы учета затрат и требования к управленческой отчетности. Правильная классификация процессов и технологий на предприятии позволяет выработать правильную методологию учета затрат, оценки результатов деятельности и определения отчетности подразделения как базы для принятия управленческих решений.

На выбор метода учета затрат влияют различные факторы: организационная структура предприятия, разнообразие видов продукции, услуг, проектов, производственная структура, тип производства и другие особенности предприятия.

Сегодня используется несколько методов учета затрат и расчета себестоимости, среди которых самые распространенные:

- попередельный;
- позаказный;
- попроцессный (простой);
- нормативный.

В западных странах можно выделить такие, как:

- стандарт-костинг;
- директ-костинг;
- система Just In Time (точно вовремя);
- ABC-костинг;
- таргет-костинг.
- кайзен-костинг

Таким образом, существует довольно много методов расчета себестоимости готовой продукции. Руководству предприятия важно четко представлять себе отличия между ними, а также понимать, как именно выбор того или иного метода отразится на финансовом результате деятельности предприятия.

Анализ величины влияния различных факторов на поведение затрат позволяет определить, какой метод учета больше всего соответствует специфике предприятия.

Заключительным этапом любой системы учета является отчетность.

Управленческая отчетность - это взаимосвязанный комплекс фактических, плановых, прогнозных данных и расчетных показателей о функционировании хозяйственной организации как экономической и производственной единицы.

В соответствии с этим формирование отчетности для менеджеров должно отвечать потребностям управления на каждом уровне руководства организацией. Эти потребности индивидуальны, специфичны.

Целью составления управленческих отчетов является удовлетворение потребностей пользователей информации. В связи с этим требования к содержанию, периодичности и порядку представления отчетности для управления должны определять сами менеджеры.

Руководству и специалистам структурных подразделений, отвечающим за реализацию текущих и долгосрочных целей деятельности участка, который они возглавляют (мастерам, начальникам отделов, секторов и т.п.), необходимы отчетные данные о результатах этой деятельности и планах ее осуществления на ближайшую перспективу с анализом влияния основных внутрипроизводственных факторов.

Основными требованиями к составлению управленческой отчетности являются:

- своевременность - информация должна быть представлена к тому времени, когда в ней возникает необходимость;
- достаточность - отчетные данные не должны содержать излишней информации, но быть достаточно полными;
- целесообразность - информация должна учитывать особенности цели управления, для которой она предназначена;
- адресность - отчетные показатели необходимо довести до ответственного пользователя, соблюдая принцип конфиденциальности;
- объективность - следует исключить возможность предвзятости, субъективности информации для управления, ошибок в ее формировании;
- сопоставимость - отчетные данные и показатели должны быть сопоставимы во времени и по подразделениям предприятия;
- экономичность - затраты на получение управленческой отчетности не должны быть больше эффекта от ее использования.

Соблюдение этих требований обеспечивает оперативный обзор деятельности, возможность определения возникающих проблем и просчетов в руководстве, выбор оптимальных вариантов их решения или предотвращения. Отчетность служит основанием для принятия стратегических решений по развитию организации и повышению эффективности ее деятельности.

Таким образом, внедрение системы формирования управленческой отчетности позволит:

- подводить промежуточные финансовые итоги и результаты деятельности предприятия;
- отслеживать, анализировать и управлять эффективностью работы;
- держать ситуацию в бизнесе под контролем в целом;
- повысить прозрачность и управляемость бизнеса;
- автоматически предоставлять управленческую информацию для руководства;
- проводить вертикальную и горизонтальную масштабируемость.

На основе вышеизложенного, можно сделать следующие выводы: внедрение системы

управленческого учета на предприятии требует серьезного подхода к организации ее внедрения. Система управленческого учета дополняет систему управления предприятия, а также способствует совершенствованию системы документооборота.

Дальнейшее исследование управленческого учета и создания условий для его внедрения на предприятиях Республики Казахстан будет способствовать повышению уровня экономической и деловой активности, конкурентоспособности предприятий малого и среднего бизнеса.

Список литературы:

1. Послание Президента РК народу Казахстана Н.Назарбаева "Казахстанский путь - 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее". - 17 января 2014г., г. Астана
2. Тусупбеков Д.Т. Программа мероприятий по управлению затратами как инструмент повышения эффективности деятельности компании//Альпари. - 2012.-№1 - 2(69 - 70). - С.259 - 260
3. Рей Вандер Вил, В.Ф. Палий. Управленческий учет. - М.:ИНФРА - М, 1997
4. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. М.ИНФРА - М, 2006. - 415с.
- 5.Скоромник В. Концептуальные положения методологии оперативного и стратегического управления издержками бизнеса/ В. Скоромник, Т. Алекперов // Режим доступа: www.neweconomic.com.
- 6.Пак Е. Интегрированная система менеджмента как инструмент повышения конкурентоспособности казахстанских предприятий/Альпари. - 2012. - 3. - С. 142-145
7. Молвинский А. "Управленческий учет на предприятии. Как разработать и внедрить"

Руслан НЕСИПБАЕВ магистр, **Айнұра ЖЕНИСБЕКОВА** студент, *Қарағандық экономикалық университет Қазпотребсоюз, ЭБП колледжі. Қарағанда, ул. Академическая 5, sani_zizu@mail.ru, +77059725350*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС КУЛЬТУРЫ XXI ВЕКА

Данная статья рассматривает развитие культуры вместе с техногенной цивилизацией. Также приведены примеры и факты ученых в контексте исследования проблемы "человек-машина", которые поставили вопрос о глубоком кризисе современной эпохи.

Ключевые слова: мировая культура, техногенная цивилизация, человечество, механизация, кризисные явления.

Руслан НЕСИПБАЕВ магистр, **Айнұр ЖЕНИСБЕКОВА** студент, *Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, ЭБҚ колледжі Қарағанды қаласы, Академическая көшесі 5, sani_zizu@mail.ru, +77059725350*

XXI ҒАСЫР МӘДЕНИЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ DAҒDAPЫCЫ

Бұл мақалада мәдениеттің техногенді өркеніетпен қатар дамуы қарастырылады. Сонымен қоса, адам-машина деген мәселесінің зерттелу контекстінде бірқатар ғалымдардың мысалдары мен деректері және қазіргі заманның терең дағдарысы туралы сұрақтар келтірілген.

Түйінді сөздер: дүниежүзілік, мәдениет, техногенді өркеніет, адамзат, механизация, дағдарысты көріністер.

Ruslan NESIPBAYEV Master, **Ainura ZHENISBEKOVA** student *Karaganda economic university Kazpotrebsoyuz College of economic, business and law Karagandy, Akademicheskaya street, 5, sani_zizu@mail.ru, +77059725350*

SOCIO-ECONOMIC CRISIS OF CULTURE OF THE XXI CENTURY

This article examines the development of culture, together with technological civilization. It also shows examples and facts of the scientists in the context of the problem of "man-machine" which raised the question of a profound crisis of the modern era

Keywords: World Culture, technological civilization, humanity, mechanization, the crisis phenomena.

Мировая культура XX века представляет собой сложный процесс, разделенный на несколько этапов событиями глобального значения - мировые войны. Культура XXI века уже иначе представляет собой процесс "разделения", такие как человек и техника или же машина.

На рубеже тысячелетий человечеству брошен вызов в виде глобальных проблем, перед лицом которых ему предстоит выступать в качестве единого субъекта, принимающего осознанные и согласованные решения. В этом созидании общечеловеческого единства решающая роль принадлежит взаимообогащающему диалогу различных культур, мировому культурному процессу. 20-21 века продемонстрировали человечеству, что культура как интегрирующее начало общественного развития охватывает не только сферу духовного, но во все большей степени - материального производства. Все качества техногенной цивилизации, чье рождение было отмечено чуть более трехсот лет назад, смогли проявиться в полной мере именно в нашем столетии. В это время цивилизационные процессы были максимально динамичны и имели определяющее значение для культуры.

По выражению Ч.П. Сноу, "в XX веке целостная и органичная структура культуры разломилась на

две антагонистические формы". Между традиционной гуманитарной культурой европейского Запада и новой, так называемой научной культурой, производной от научно-технического прогресса XX века к XXI веку, с каждым годом растет катастрофический разрыв. Вражда двух культур может привести к гибели человечества. Острее всего этот конфликт сказался на культурном самоопределении отдельно взятого человека. Техногенная цивилизация могла реализовать свои возможности только через полное подчинение сил природы человеческому разуму. Такая форма взаимодействия неизбежно связана с широким использованием научно-технических достижений, которые помогали современнику нашего века ощущать свое господство над природой, и при этом лишали его возможности ощутить радость гармонического сосуществования с ней.

Царство техники - особая форма бытия, возникшая совсем недавно и заставившая пересмотреть место и перспективы человеческого существования в мире. Машина - значительная часть культуры - в XX веке осваивает гигантские территории и овладевает массами людей в отличие от прошлых эпох, где культуры охватывали небольшое пространство и небольшое количество людей, строясь по принципу "подбора качеств". В XX столетии все

делается мировым, все распространяется на всю человеческую массу. Воля к экспансии вызывает неизбежно к исторической жизни широкие слои населения. Эта новая форма организации массовой жизни разрушает красоту старой культуры, старого быта и, лишив культурный процесс оригинальности и индивидуальности, формирует безликую псевдокультуру. Исходя из этого, можно предположить, что в нашем столетии новые инновационные продукты облегчают и в то же время усложняют жизнь человека, так как человек разрывается между понятием двух эпох, в чем ему значительно сложно разобраться.

Многие исследователи и ученые в контексте исследования проблемы "человек-машина" поставили вопрос о глубоком кризисе современной эпохи. "Механизация мира оказывается стадией опаснейшего перенапряжения. Меняется образ земли". "Сама цивилизация стала машиной, которая все делает или желает делать по образу машины". К такому состоянию европейская культура пришла вполне закономерно, так как культурное взросление носит циклический характер, а техногенная цивилизация - последнее звено этого развития. Для О.Шпенглера очевидно, что цивилизационный процесс благоприятен для развития техники, но губителен для великих творений искусства, науки, религии, т.е. собственно культуры. Цивилизация - последняя, неизбежная фаза всякой культуры. Она выражается во внезапном перерождении культуры, надломе всех творческих сил, переходе к переработке уже отживших форм.

Существует целый ряд причин, породивших в культурологии XXI века устойчивое ощущение кризиса культуры. Главное - осознание новых реальностей: универсального характера жизненно важных процессов, взаимодействия и взаимозависимости культурных регионов, общности участия человечества в современном мире, т.е. тех реальностей, которые являются источником цивилизации и одновременно ее следствием. Общность судеб различных культурных регионов представлена "катастрофами", которые захватывали не только отдельные народы, а все европейское сообщество в XX веке: мировые войны, тоталитарные режимы, фашистская экспансия, международный терроризм, экономические депрессии, экологические потрясения и т.д. Все эти процессы не могли протекать локально, не затрагивая внутренней жизни других народов, не нарушая стили культурного развития.

Кризисные явления в культурной практике Европы XX века, с точки зрения немалых мыслителей, носят необратимый характер. Представитель так называемого второго поколения франкфуртской школы Ю.Хабермас утверждает, что современное "позднекапиталистическое" государство способно вытеснить кризисные явления из одной сферы общества в другую: политический кризис может быть вытеснен в сферу экономики, экономический - в социальную сферу и т.д. Но область культуры, подчеркивает Ю. Хабермас, - область, применительно к которой понятие кризиса сохраняет

свое значение, где он не может быть "смягчен", поскольку сфера культуры неподвластна административному манипулированию, которое осуществляет государство. Ситуация нарушения культурной целостности и разрыва органической связи человека с природными основаниями жизни в XXI веке интерпретируется культурологами как ситуация отчуждения. Отчуждающий механизм связан с рядом проявлений: бессилие личности перед внешними силами жизни; представление об абсурдности существования; утрата людьми взаимных обязательств по соблюдению социального порядка, а также отрицание господствующей системы ценностей; ощущение одиночества, исключение человека из общественных связей; утрата индивидом своего "я", разрушение аутентичности личности.

В Казахстане особая цивилизующая и организующая функция в мировом социокультурном пространстве. Но как бы ни сложилась судьба, казахская культура остается главным богатством страны и залогом единства нации. Наша культура издавна играла важную роль в этом процессе. Эта культура доказала свою жизнеспособность, подтвердила, что развитие демократии, нравственное очищение невозможны без сохранения и приумножения накопленного культурного потенциала.

Человечество должно воспринимать культуры как живые организмы, знающие рождение, расцвет, увядание и смерть. Мы должны открыть для людей главный, на данный момент, механизм развития и градации. Это заключается в том что все нации, культуры и народы, каждая личность должна развиваться вместе с мышлением, ведь не секрет что увеличивается: развитие мозга человека, рождении детей "индиго", все стало масштабнее. Человечеству нужно изменить мнение о том что техника мешает процессу градации. Техника не порождает лень. Техника делает нашу жизнь легче для того чтобы у нас было время направлять нашу энергию в еще более полезные русла.

Список литературы:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстан -2050"стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Жолдауы
2. Мухамбетова З.С. Кәсіпорын экономикасы оқу әдістемелік құрал Қарағанды ҚКЭУ баспасы 2012ж
3. Арзуманова Т.И. Экономика предприятия: Практикум.- М., 2003.- 82 4.Экономика отрасли/Под ред. А.С. Пелиха. -Изд. 2-е,перераб. и доп.- Ростов-на-Дону: Феникс, 2003.-448с.Рожков И.М.
5. Экономика предприятия с расширенным использованием финансовых моделей: Учебное пособие/И.М.Рожков,
6. И .А. Ларионова, А.В.Пятецкая.- М.:МИСИС,2003.-320с.
7. "www.Akorda.kz" Қ.Р.Президентінің ресми сайты

Айым ОРНАЛЬДИНА, магистрант первого курса специальности "Экономика", Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул.академическая, 9, aiym.ornaldina@gmail.com, +77212305580

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ КЛАСТЕРОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Данная статья рассматривает основные аспекты развития инновационных кластеров. Основное внимание уделяется анализу развития кластеров в настоящее время в Республике Казахстан.

Ключевые слова: инновационные кластеры, социально-предпринимательские корпорации, развитие, конкурентоспособность.

Айым ОРНАЛЬДИНА, "Экономика" мамандығының 1-ші курс магистранты, Қазтұтынуодағы Қараганды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қараганды қ., Академическая көш., 9, aiym.ornaldina@gmail.com, +77212305580

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ КЛАСТЕРЛЕР ҚЫЗМЕТІН ТАЛДАУ

Берілген мақала инновациялық кластерлер дамуының негізгі аспектілерін қарастырады. Негізгі назар қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасындағы кластерлер дамуының талдауына бөлінеді.

Түйінді сөздер: инновациялық кластерлер, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар, даму, бәсекеге қабілеттілік.

Aiyim ORNALDINA, first-year master's degree student in speciality of "Economics", Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of kazakhstan, Karaganda city, Akademicheskaya str.9, aiym.ornaldina@gmail.com, +77212305580

ANALYSIS OF INNOVATION CLUSTERS IN KAZAKHSTAN

This article discusses the main aspects of the development of innovative clusters. The main focus is on the analysis of cluster development in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: innovation clusters, socio-entrepreneurial corporations, development, competitiveness.

В условиях мировой глобализации высокую конкурентоспособность государства могут гарантировать взаимосвязь науки, предпринимательства и власти, привлечение интеллектуальных, инвестиционных и природных ресурсов страны в создании инновационной системы и использования иностранного опыта для активизирования инноваций в Казахстане. Создание инновационных кластеров является приоритетным направлением в развитии экономики.

Особенности нынешней экономики создают новую логику работы организаций, определяющуюся:

- переходом от массового производства к гибкому производству;
- новым стилем управления, который направлен на снижение неопределенности и открытые коммуникации между рабочим классом и руководителями, а также между поставщиками и потребителями;
- разнovidностью сетевых связей между малыми и средними фирмами;
- широким заключением крупными корпорациями субподрядных договоров с небольшими компаниями;
- созданием крупными корпорациями различных стратегических альянсов.

Кластер - это географическая концентрация взаимосвязанных предприятий, специализированных снабженцев, провайдеров услуг, компаний, работающих в связанных отраслях, и соответствующих учреждений (таких как университеты, агентство по стандартизации, торговые ассоциации) в определенной сфере, которые конкурируют, но и в тоже время сотрудничают между собой. Кластеры, или критическая масса необычайного конкурентного успеха в определенной сфере бизнеса, являются отличительной преимущественной чертой каждой национальной, региональной, государственной и даже столичной экономики многих продвинутых наций" [1, с.49].

По Портеру - в нынешней экономике, особенно в условиях глобализации, обычное деление экономики на секторы теряет свою актуальность. Основное отличие кластера от территориально-производственного комплекса в том, что первый как можно больше учитывает рыночный механизм и может быть успешным только при наличии инициативы снизу. Поэтому, цель государственной кластерной политики заключается в ликвидации всех барьеров и ограничений для развития кластеров. Государству отводится активная роль в образовании, усовершенствовании и усилении вновь созданных и

развивающихся кластеров путем улучшения инфраструктуры, ликвидации неэффективных механизмов и ограничений на пути повышения продуктивности и инноваций. Усилия правительства должны быть направлены не на поддержку отдельных фирм и отраслей, а на развитие связей между поставщиками и потребителями, между конечными потребителями и производителями, между самими производителями и правительственными институтами и т.д. В центр экономической политики ставится не сектор (отрасль), а кластер.

Именно такая ситуация сложилась в Казахстане. Преобладание сырьевых отраслей является принципиальным барьером для обеспечения долгосрочного экономического прогресса, делает государство зависимым от конъюнктуры мировых рынков. Ускорение роста недобывающих отраслей является главным элементом развития экономики государства в долгосрочной перспективе. Кластерная стратегия направлена на то, чтобы определить те существенные недобывающие отрасли, которые уже сейчас способны дать отдачу.

Впервые Казахстан инициировал развитие национальной экономики с помощью кластерного подхода в 2004 году. В июле 2004 года Казахстан запустил свой проект по диверсификации экономики Казахстана через развитие кластеров в несельскохозяйственных секторах экономики. Известная американская консалтинговая компания "JE Austin" разработала проект. Научным консультантом проекта был директор Института стратегии и конкурентоспособности Гарвардской школы бизнеса, основатель концепции кластеров, профессор Майкл Портер.

Проанализировав ситуацию в 150 секторах национальной экономики экспертная группа выделила девять перспективных отраслей. В результате, правительство выбрало семь приоритетных секторов, в которых были разработаны "пилотные" кластеры: металлургия (Центральный Казахстан), нефтегазовое машиностроение

(Западный Казахстан), текстильная (Южно-Казахстанская), пищевая промышленность (сельскохозяйственные районы), строительные материалы (Алматинская область), туризм (Алматы), транспортная логистика (транспортный коридор между Китаем и Европой). Тем не менее, мировой финансовый кризис, который пришел из Соединенных Штатов в 2007 году внес коррективы в планы по развитию отечественной науки [2].

Инновационная деятельность подразумевает не только введение новейших и сверхсложных технологий, но и улучшение и реконструирование существующих. Так, по данным Агентства РК по статистике, на 2013 г. из 22070 предприятий республики 1774 были инновационно-активными, уровень активности в области инноваций составил 8%. Из всей инновационной продукции в 2011 году: 82,3% - это продукция, вновь внедренная или подвергавшаяся значительным технологическим изменениям, 6,8% - продукция, подвергавшейся усовершенствованию (рисунок) [3].

На основе кластерного подхода теперь в соответствии со Стратегией территориального развития Республики Казахстан до 2015 года постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2006 года № 483 принята Концепция по созданию региональных социально-предпринимательских корпораций (СПК), основной целью которых является содействие социально-экономическому развитию региона на принципах партнерства государства и бизнеса.

Перед СПК ставятся задачи создания новых и модернизации существующих производств в приоритетных секторах экономики региона, вовлечение активов страны в деловой оборот, оздоровление проблемных активов и их совершенствование на основе конкурентоспособных производств, развитие кластеров в приоритетных отраслях, а также координация партнерских программ по развитию малого и среднего бизнеса вокруг системообразующих и больших компаний регионов. Также планируется внедрять

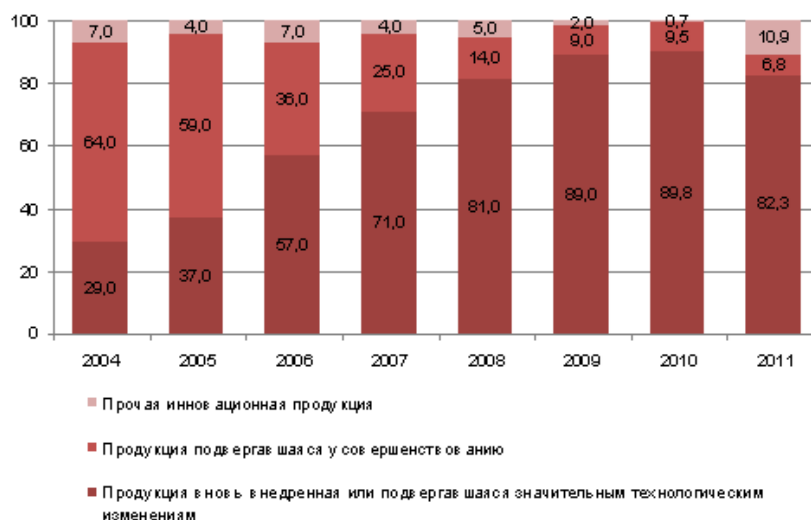

Рисунок - Структура инновационной продукции

новаторские производственные и управленческие технологии и стандарты, привлекать внебюджетные инвестиции, способствовать росту экономической активности бизнеса, развитию инноваций и технологической модернизации.

В своей деятельности СПК должны придерживаться принципа "не конкуренции" с частным сектором. Корпорации должны эффективно работать в пространстве, не занятом или недостаточно занятом частным сектором, и стимулировать развитие бизнеса, создавая условия для его роста. Важный принцип деятельности СПК - социальная ответственность, которая заключается в направлении части чистой прибыли в местный бюджет в виде дивидендов для последующей реализации социально значимых проектов региона [4].

Таким образом, в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 6 апреля 2011 № 376 "Об утверждении перечня национальных управляющих холдингов, национальных холдингов, национальных компаний" в Республике Казахстан действуют 16 СПК:

- 1) АО "НК "СПК "Каспий" (г. Актау, Мангистауская область);
- 2) АО "НК "СПК "Павлодар" (г. Павлодар, Павлодарская область);
- 3) АО "НК "СПК "Ертіс" (г. Усть-Каменогорск, Восточно-Казахстанская область);
- 4) АО "НК "СПК "Жетісу" (г. Талдыкорган, Алматинская область);
- 5) АО "НК "СПК "Алматы" (г. Алматы);
- 6) АО "НК "СПК "Атырау" (г. Атырау, Атырауская область);
- 7) АО "НК "СПК "Кызылорда" (г. Кызылорда, Кызылординская область);
- 8) АО "НК "СПК "Astana" (г. Астана);
- 9) АО "НК "СПК "Актобе" (г. Актобе, Актюбинская область);
- 10) АО "НК "СПК "Сарыарка" (г. Караганда, Карагандинская область);
- 11) АО "НК "СПК "Солтүстік" (г. Петропавловск, Северо-Казахстанская область);
- 12) АО "НК "СПК "Тобол" (г. Костанай, Костанайская область);
- 13) АО "НК "СПК "Орал" (г. Уральск, Западно-Казахстанская область);
- 14) АО "НК "СПК "Есиль" (г. Кокшетау, Акмолинская область);
- 15) АО "НК "СПК "Тараз" (г. Тараз, Жамбылская область);
- 16) АО "НК "СПК "Шымкент" (г. Шымкент, Южно-Казахстанская область).

Однако, в деятельности СПК существуют следующие проблемы:

- 1) смешение коммерческих и некоммерческих задач, что не позволяет поставить приоритет перед СПК;
- 2) не утверждены стратегии развития и как следствие несистемная реализация инвестиций, отсутствие четкой специализации;
- 3) убыточность большинства СПК;

4) неоптимальный и широкий отраслевой диапазон проектов, а также наличие социально-ориентированных предприятий, переданных местными исполнительными органами (далее - МИО) и как следствие "распыление" усилий СПК, отсутствие наращивания отраслевых знаний;

5) участие в реализации отдельных правительственных инициатив (по вопросам микрокредитования, обеспечения жильем, продовольственной безопасности и других мероприятий), финансовые издержки и неадекватные риски;

6) недостаточная капитализация СПК (необходимость передачи коммерчески ориентированных предприятий, находящихся в коммунальной собственности, выделения акиматами земельных участков, обеспеченных инфраструктурными сетями для реализации инвестиционных проектов.);

7) недостаточно активное взаимодействие акиматов и СПК, СПК и бизнеса, СПК и финансовых и нефинансовых институтов развития, СПК недостаточно активны в поиске инвестиционных возможностей;

8) низкий уровень корпоративного управления;

9) отсутствие четких критериев оценки результативности компании и эффективной системы мотивации персонала;

10) недостаточный опыт в управлении активами и принятии инвестиционных решений, и как следствие низкое качество инвестиционного портфеля.

В то же время сегодня СПК располагают возможностями, реализация которых позволит им решить данные проблемы и стать "локомотивом" повышения конкурентоспособности своего региона [5, с.3].

Свою точку зрения на неудачи казахстанской кластерной инициативы высказал один из её идеологов - Майкл Портер. По его мнению, в некоторой мере эта инициатива всё же удалась. Тем не менее, Портер считает, что предпринятых казахстанской стороной стараний явно недостаточно. А благополучной реализации проекта помешали следующие трудности:

1) неэффективность региональных властей и их неготовность к участию в практическом осуществлении проектов. Международный опыт кластерного развития показывает, что основная часть работы выполняется на региональном уровне. Это требует глубокого системного планирования.

2) сильное воздействие правительства на экономику и корпоративную стратегию компаний. Некоторые предприятия поддерживаются правительством, работают по его заказам, и это влияет на приоритеты в частном секторе. Если бы власти немного изменили схему взаимодействия с бизнесом, то роль и степень участия правительства в стратегиях бизнес-сообщества определялась бы лишь его компетентностью и эффективностью предлагаемых решений.

3) контроль крупных холдингов над энергетикой, основной стратегической инфраструктурой, связью и транспортом.

4) отсутствие компетентного и стабильного информационно-аналитического сопровождения проекта.

5) бюрократия в министерствах, курирующих кластерные проекты.

Также Портер отметил, что Казахстан пока отстаёт в социальном развитии: в здравоохранении, в развитии институтов общественного самоуправления. Экономический рост невозможен без прогресса социального, без развития в обществе адекватной культурной среды. Его мнение разделяют как международные, так и казахстанские специалисты [6].

Таким образом, мнение многих специалистов сводится к тому, что в реализации кластерной концепции не хватает компетентности в связи с отсутствием необходимых знаний в данной области. Сама идея витает в воздухе, но ее осуществление требует много сил, практики и времени. Создание эффективного кластера является довольно долгим процессом. Необходимо учиться всем: власти, бизнесу и науке.

Список литературы:

1. Алимбаев А.А., Притворова Т.П., Таубаев А.А. Формирование и развитие кластеров в условиях индустриально-инновационного развития Республики Казахстан / под ред. Е.Б.Аймагамбетова: Монография. - Караганда: ТОО Санат-полиграфия, 2005. - 213 с.

2. Интеллектуальная сеть в формате коммуникативной интернет-площадки G-Global. Режим доступа: <http://www.group-global.org/publication/view/6677>

3. Агентство РК по статистике. Наука и инновационная деятельность Казахстана в 2013 году. Статистический сборник. Астана. 2014.

4. Интернет-портал kn.kz. Разработана новая концепция СПК. <http://www.kn.kz/ru/news/view/id/40464/>.

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2012 года № 138 "Об одобрении Концепции развития социально-предпринимательских корпораций".

6. Республиканская общественно-политическая газета "Мегаполис". - Режим доступа: http://m.megapolis.kz/art/Chto_ne_pozvolyaet_ozhivit_klasteri.

Асқар САДУОВ, доктор экономических наук, профессор Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова, 100000, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская 28а, saduovaj@mail.ru, 87212770358

АНАЛИЗ ТУРИСТСКИХ ПЕРЕВОЗОК ВОЗДУШНЫМ ТРАНСПОРТОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье проведен анализ туристских перевозок воздушным транспортом в Республике Казахстан. Рассмотрены особенности перевозок воздушным транспортом по видам туризма. Определены проблемы перевозок туристов воздушным транспортом, отмечены тенденции развития отечественного авиационного транспорта.

Ключевые слова: туризм, перевозки, воздушный транспорт

Асқар САДУОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор Е.А.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, 100000, қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. Университетская көш. 28а, saduovaj@mail.ru, 87212770358

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘУЕ КӨЛІГІМЕН ТАСЫМАЛДАУ ТУРИЗМІНЕ ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстан Республикасында әуе транспортымен туристерді тасымалдау мәселелері талданған. Туризм түрлері бойынша әуе тарнспортымен тасымалдаудың ерекшеліктері қарастырылған. Әуе көлігімен туристерді тасымалдаудың қазіргі мәселелері анықталған, сонымен қатар елімізде отандық авиациялық транспорттың даму үрдісі көрсетілген.

Түйінді сөздер: туризм, тасымалдау, әуе көлігі

Askar SADUOV, doctor of economic sciences, the professor of the Karaganda state university, 100000, Republic of Kazakhstans, Karaganda, ul University 28a, saduovaj@mail.ru, , 87212770358

ANALYSIS OF TOURIST TRANSPORTATIONS BY AIR TRANSPORT IN REPUBLIC OF KAZAKHSTANS

ause the analysis of tourist transportations by air transport in Republic of Kazakhstans is carried out. Features of transportations by air transport by kinds of tourism are considered. Problems of transportations of tourists are determined by air transport, tendencies of development of a domestic air transportation are marked.

Keywords: tourism, transportations, air transport

Республика Казахстан обладает огромными ресурсами для развития туризма. Отрасль туризма вошла в семерку приоритетных отраслей развития в Республике Казахстан. Во всём мире сфера туризма обеспечивает приток иностранной валюты, создание рабочих мест, узнаваемость государства на международной арене и международных рынках.

В связи с бурным развитием за последние десятилетия международного туризма большое значение приобрели вопросы авиационного транспорта в туристских перевозках.

Значение воздушного транспорта возросло с развивающимися тенденциями глобализации экономик, усилением международных торговых связей, открытостью мирового рынка.

Для Республики Казахстан, обладающей огромными просторами, важна роль не только международных авиационных перевозок, но и внутренней авиации, в том числе и маломоторной.

Однако авиационная отрасль в Казахстане имеет целый ряд проблем.

Одной из главных проблем казахстанской гражданской авиации является несоответствие большинства аэропортов Республики международным стандартам, недостаточная подготовка кадров в сфере воздушного транспорта, высокий износ техники, недостаточное её пополнение современной.

Ввиду продолжающихся кризисных явлений в мировой экономике отмечались случаи банкротств крупных авиационных компаний, которые приводили к дестабилизации туристских перевозок в период туристского сезона.

В июне 2013 года в разгар туристского сезона произошло банкротство турецкой авиакомпании Sky Airlines, в результате большое количество казахстанских туристов не смогли вовремя вернуться на родину. Правительство Республики Казахстан вынуждено было организовывать их возвращение за счет государственного бюджета.

В таблице 1 представлена динамика развития пассажирских перевозок по видам транспорта в период с 2006 по 2012 гг.

Таблица 1. Динамика развития пассажирских перевозок по видам транспорта в период с 2006 по 2012 гг., млн. чел.

Вид транспорта	Годы							Отклонение показателей 2012 г. от 2006 г.
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Железнодорожный	17,8	18,1	17,7	18,6	19,6	20,5	24,3	+ 6,5
Автобусный	7 470,1	7 750,4	7 927,8	8 691,7	10594,4	13259,2	14687,5	+ 7217,4
Речной	0,04	0,05	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	+ 0,06
Воздушный	1,9	2,7	2,8	2,7	3,4	4,1	4,5	+ 2,6

Примечание: составлено автором на основе данных Республики Казахстан по статистике

Таблица 2. Перевозка туристов воздушным транспортом по видам туризма, человек [1]

	2008	2009	2010	2011	2012	Отклонение показателей 2012 г. от 2008 г.
Всего	268008	216330	305553	407660	441697	173689
Въездной туризм	34394	29896	38069	35296	29653	-4741
Выездной туризм	223920	179763	253890	348258	378642	154722
Внутренний туризм	9694	6671	13594	24106	33103	23409

Из таблицы 1 видно, что в Республике Казахстан имеется устойчивая динамика увеличения количества перевозимых пассажиров по всем видам транспорта. Наибольшую долю в объеме пассажирских перевозок занимает автобусный транспорт - 99,87 процента. Доля воздушного транспорта в общем обороте пассажирооборота составила в 2012 году 0,03 процента. Объем воздушных пассажирских перевозок увеличился с 2006 по 2012 год в 2,36 раза.

В таблице 2 показана динамика перевозок туристов воздушным транспортом по видам туризма.

Из таблицы 2 видно, что в Республике Казахстан имеется тенденция увеличения количества перевозимых туристов воздушным транспортом. Однако с 2010 года отмечается тенденция снижения объема перевозимых туристов по въездному туризму.

Следует отметить, что в целом по Республике Казахстан отмечается тенденция снижения количества обслуживаемых туристов по въездному туризму. Это является не желаемым фактом, т.к. въездной туризм должен обеспечить приток валюты.

В случае превалирования выездного туризма происходит невидимый импорт капитала из страны, т.к. наши граждане во время зарубежных поездок оплачивают транспортные расходы и другие услуги в странах пребывания, а также оплачивают дивиденды иностранных инвесторов индустрии туризма.

Определим прогноз числа перевозимых туристов воздушным транспортом.

На рисунке 1 построена регрессионная линия для числа перевозимых туристов

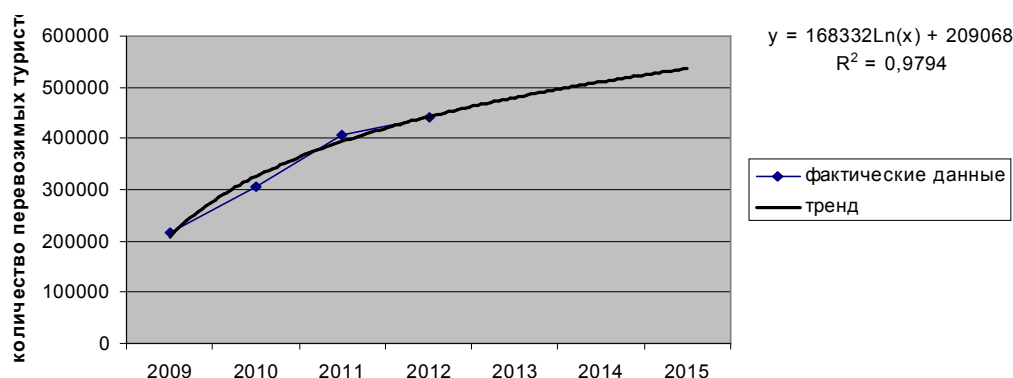

Рисунок 1 Линия тренда для числа перевозимых туристов воздушным транспортом

Линия тренда является логарифмической (формула 1).

$$y = 168332 \ln(x) + 209068 \quad (1)$$

где

Y - количество перевозимых туристов,

x - время в годах (x=1 для 2009 года, x=2 для 2010 года и т.д.).

Индекс корреляции R2 близок к единице (R=0,9794), что говорит о достаточно тесной связи между фактическими и трендовыми величинами Y.

Из рисунка 1 видно, что в 2015 году в Республике Казахстан количество перевозимых туристов воздушным транспортом превысит 550 тыс. человек.

В таблице 3 показан объем перевозки туристов воздушным транспортом по видам туризма в разрезе областей в 2012 году

Таблица 3. Перевозка туристов воздушным транспортом по видам туризма в разрезе областей в 2012 году, человек [1]

	Въездной туризм	Выездной туризм	Внутренний туризм	Всего
Республика Казахстан	29953	378642	33102	441697
Акмолинская	-	4827	763	5590
Актюбинская	7	10689	13	16299
Алматинская	315	864	17	11905
Атырауская	173	10798	18	12185
Западно-Казахстанская	3	8655	2	8660
Жамбылская	151	1477	-	1628
Карагандинская	12	23397	157	25194
Костанайская	84	13923	46	37619
Кызылординская	-	573	-	14626
Мангистауская	-	19575	8191	28339
Южно-Казахстанская	115	10355	1988	12458
Павлодарская	-	15055	951	16006
Северо-Казахстанская	-	1679	-	1679
Восточно-Казахстанская	25	9580	49	9654
г.Астана	810	54701	3554	59065
г.Алматы	28258	192494	17353	297170

Из таблицы 3 видно, что в Республике Казахстан наблюдаются значительные диспропорции по объему перевозимых туристов воздушным транспортом в разрезе областей. Наибольшее количество перевозимых воздушным транспортом туристов наблюдается в гг. Алматы, Астана, Костанайской, Мангистауской и Карагандинских областях. На г.Алматы приходится 67 процентов всех перевозимых воздушным транспортом туристов. По перевозимым воздушным транспортом туристов по въездному туризму на г.Алматы приходится 94 процентов, также г. Алматы доминирует по выездному туризму 50,8 процентов, а по внутреннему туризму доминирует Мангистауская область - 24,7 процентов.

При таком крайне неравномерном распределении перевозимых туристов неравномерно ложится нагрузка и на принимающие аэропорта и на всю инфраструктуру.

В Казахстане имеется 22 крупных аэропорта, из которых 14 обслуживают международные перевозки, 9 аэропортов имеют категорию ИКАО. Большинство аэропортов недозагружены, пропускная способность аэронавигационной системы республики в настоящее время имеет более чем пятикратный запас. Большое значение для отрасли имеет транзит грузовых и пассажирских авиаперевозок между Европой и Азией [2].

Характеристика основных аэропортов Казахстана приведена в таблице 4.

Основными аэропортами страны являются аэропорты Алматы и Астаны.

К основным проблемам аэропортов можно отнести:

- 1) недостаточную техническую оснащенность значительного числа аэропортов;
- 2) несоответствие производственных мощностей зданий и сооружений выполняемым объемам транспортной работы;
- 3) качество обслуживания пассажиров.

Для интеграции международных аэропортов в мировую систему гражданской авиации необходимо обеспечение высокой регулярности полетов, главным образом независимо от сложных погодных условий. Всепогодная эксплуатация аэродромов становится возможной только при условии доведения аэродромов до уровня требований I, II или III категорий ИКАО [4].

Текущее состояние всей сети аэродромов в целом характеризуется:

- 1) недостаточной оснащенностью аэродромов точными системами захода на посадку и визуальными средствами, обеспечивающими эксплуатацию в сложных метеоусловиях;
- 2) выработкой большинством взлетно-посадочных полос установленных сроков службы с

Таблица 4. Основные воздушные порты РК [3]

№	Аэропорт	Город	Пропускная способность	Собственник
1	Актау	Актау	450 пас. в час	В коммунальной собственности Мангыстауской обл.
2	Актобе	Актобе	200 пас. в час	В республиканской собственности
3	Алматы	Алматы	2,5 млн. пас. в год	Частный, 100% акций принадлежит ЗАО «Алматы Аэропорт Перевозки»
4	Астана	Астана	750 пас. в час	В республиканской собственности.
5	Атырау	Атырау	200 пас. в час	100% акций в АО «НК КазМунайГаз»
6	Сары-Арка	Караганда	2 млн. пас. в год	В коммунальной собственности Карагандинской обл.
7	Наримановка	Костанай	300 пас. в час	В коммунальной собственности Кустанайской обл.
8	Павлодар	Павлодар	250 пас. в час	В коммунальной собственности Кустанайской обл.
9	Петропавловск	Петропавловск	200 пас. в час	В коммунальной собственности Северо-Казахстанской обл.
10	Жана-Семей	Семей	400 пас. в час	В коммунальной собственности Восточно-Казахстанской обл.
11	Аулие-Ата	Тараз	350 пас. в час	Частный
12	Ак-Жол	Уральск	250 пас. в час	Частный
13	Усть-Каменогорск	Усть-Каменогорск	200 пас. в час	В коммунальной собственности Восточно-Казахстанской обл.
14	Шымкент	Шымкент	400 пас. в час	В коммунальной собственности Южно-Казахстанской обл.

необходимостью проведения мероприятий по капитальному ремонту или реконструкции;

3) моральным и физическим износом светосигнального оборудования и оборудования электроснабжения.

4) непригодностью для обеспечения эксплуатации новых крупногабаритных ВС большой пассажиремкости [4].

Для устранения несоответствий реализуется программа по модернизации и развитию объектов наземной инфраструктуры.

Согласно "Отраслевой программе по развитию транспортной инфраструктуры на 2010-2014 годы" от 3 марта 2010г. в Республике Казахстан к 2015 году планируется:

- проведение реконструкции (строительство) взлетно-посадочных полос, пассажирских и грузовых терминалов в 13 аэропортах республики;
- увеличение числа международных воздушных сообщений в два раза по сравнению с 2010 годом;
- 11 аэропортов имеют категорию ИКАО;

- создание конкурентного рынка воздушных перевозок;

- увеличение объема транзитных авиаперевозок на 8% [4].

По данным Комитета гражданской авиации министерства транспорта и коммуникаций Республики Казахстан, за 2012 год аэропортами республики было обслужено 8,92 млн. пассажиров. Кроме того, в прошедшем году обслужено на вылет 55 615 регулярных рейсов, что на 3 766 рейсов больше, чем в 2011 году, из них по расписанию - 47 268 рейсов, с задержкой - 8 347. Регулярность полетов составила 84,9%. Для сравнения, в 2011 году аэропортами РК было обслужено 51 849 рейсов, из них задержано - 8 373 рейса, тем самым регулярность полетов составляла 83,8% [5].

В настоящее время происходит модернизация аэропортов Казахстана. Например, в аэропорту г. Астаны внедрена Система управления аэропортом, которая позволяет в режиме реального времени осуществлять контроль всех процессов в аэропорту.

В таблице 5 показаны доходы основных аэропортов Казахстана

Таблица 5. Доходы основных аэропортов Казахстана [5]

№	Аэропорт	2012 г.	2011 г.	Изм., в %
1	АО «Международный аэропорт Алматы»	5352848	4166721	+28%
2	АО «Международный аэропорт Астана»	264892	-1106313	-
3	АО «Международный аэропорт Атырау»	150711	210458	-28,39
4	АО «Международный аэропорт Шымкент»	62278	54520	+14,23
5	АО «Международный аэропорт Усть-Каменогорск»	11428	12851	-11,07
6	АО «Аэропорт Кокшетау – Ата»	4183	11750	-64,40
7	АО «Международный аэропорт Павлодар»	2002	1314	+52,36
8	АО «Международный аэропорт Актобе»	1161	-9286	-
9	АО «Международный аэропорт Аулие Ата»	-21316	291	-
10	АО «Международный аэропорт Костанай»	-30262	-337888	-10,44
11	АО «Авиакомпания «Жетысу» (аэропорт г.Талдыкоргана»	-34664	-39105	-11,36
12	АО «Авиакомпания «Кокшетау» (аэропорт г.Кокшетау»	-117708	-159499	-26,20
13	АО «Авиакомпания «Жезказган - эйр» (аэропорт г.Жезказгана»	-155681	-91427	+70,28
14	АО «Международный аэропорт Актау»	-645869	-77689	+731,35
15	АО «Аэропорт Сары Арка»	-1313088	213102	-

Из таблицы 5 видно, что в 2012 году половина основных аэропортов Казахстана работали убыточно. В таблице 6 показаны доходы от перевозки пассажиров воздушным

Таблица 6. Доходы от перевозки пассажиров воздушным транспортом, млн. тенге

	2009	2010	2011	2012
Транспорт в РК- всего	176223,7	199 740,1	234586,5	263435,5
В том числе воздушный	83932,0	100678,9	123471,4	135342,7
Доля доходов воздушного транспорта в общем объеме доходов от перевозок, %	47,6	50,4	52,6	51,4
Примечание: составлено автором на основе данных Республики Казахстан по статистике				

Из таблицы 6 видно, что доходы воздушного транспорта имеют динамику к возрастанию, доля доходов воздушного транспорта в общем объеме доходов от перевозок пассажиров всеми видами транспорта РК составляет 50 %.

В таблице 7 показана динамика рентабельности предприятий транспорта

Таблица 7. Рентабельность предприятий транспорта, %

Вид транспорта	Годы					Отклонение показателей 2012 г. от 2008 г.
	2008	2009	2010	2011	2012	
Транспорт всего	7,5	3,2	13,4	19,3	16,8	+9,3
Железно-дорожный	7,1	7,3	17,7	24,2	15,2	+8,1
Сухопутный транспорт и транспортирование по трубопроводам	11,0	6,5	21,3	24,4	20,2	+9,2
Речной	12,1	2,8	178,5	2,2	6,2	-5,9
Воздушный	3,0	8,0	8,4	14,5	6,7	+3,7
Примечание: составлено автором на основе данных Республики Казахстан по статистике						

Из таблицы 7 видно, что рентабельность воздушного транспорта составляла в 2011 году 14,5 %, а в 2012 году снизилась и составила 6,7 %.

В Республике Казахстан осуществляется большая работа по обновлению авиационного парка.

В таблице 8 показана степень износа основных средств по предприятиям транспорта.

Таблица 8. Степень износа основных средств по предприятиям транспорта, %

	2008	2009	2010	2011	2012	Отклонение показателей 2012 г. от 2008 г.
Транспорт в РК- всего	33,8	30,6	28,1	21,5	26,4	-7,4
В том числе воздушный	22,2	48,6	18,9	21,5	14,0	-8,2
Примечание: составлено автором на основе данных Республики Казахстан по статистике						

Из таблицы 8 видно, что в 2009 году степень износа основных средств в воздушном транспорте Казахстана составляла 48,6 %, в 2012 году этот показатель снизился до 14,0 %. Большое значение в снижении степени износа сыграл импорт транспортных средств (таблица 9).

Таблица 9. Импорт транспортных средств

	2010		2011		2012	
	единиц	млн.долларов США	единиц	млн.долларов США	единиц	млн.долларов США
Все транспортные средства						
в том числе:	-	3 119,9	-	3 100,9	-	6 174,6
Авиационная техника	771	675,2	41	601,1	-	400,2

Наибольший импорт транспортных средств авиационной техники наблюдался в 2010 году (771 единиц на сумму 675,2 млн. долларов), что позволила снизить степень износа воздушного транспорта Казахстана с 48,6 % до 18,9 %.

За годы независимости в Республике Казахстан создано значительное количество авиакомпаний, таких как "Air Astana", "SCAT", "Саяхат", "KazAirWeas", "Euro Asia Air".

Будущее развитие отечественных авиакомпаний должно идти в направлении пополнения авиапарка современной техникой, современными навигационными системами, модернизацией аэропортов, внедрением передовых IT технологий, повышением качества кадрового состава, повышением уровня сервиса, безопасности полетов.

Список литературы:

1. stat.gov.kz - Официальный сайт агентства Республики Казахстан по статистике
2. http://ru.wikipedia.org/wiki/Транспорт_Казахстана
3. http://ru.wikipedia.org/wiki/Список_аэропортов_Казахстана
4. kazcargo.kz/upload/files/postonavlenu_programmy_po_razvitiu.doc
5. <http://finance.nur.kz/news/offtop/291527.html>

Айгуль САДЫКОВА, магистрант КЭУК, старший преподаватель кафедры Оценки, статистики и ЭЭД Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, izere68@mail.ru, +77212441624(131)

МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫЕ СВЯЗИ В МЕХАНИЗМЕ ПОВЫШЕНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

В статье рассмотрены основные показатели, характеризующие межрегиональные связи, а именно: характеристики тесноты межрегиональных связей, проведен анализ развития межрегиональных связей в отношении экономического содержания территориального развития, интенсивность миграционных потоков, финансовые потоки между бюджетами областей и республики.

Ключевые слова: миграционные потоки, финансовые потоки.

Айгуль САДЫКОВА, магистрант КЭУК, сарапшылықтың кафедрасының ажаның оқытушысының, статистика және ЭЭД Казпотребсоз Караганды экономикалық университеті, 100009, г.Караганда, ул.академиялық,9, izere68@mail.ru,77212441624(131)

АЙМАҚАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАР ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЗОНАНЫҢ ӨЛУЕТІНІҢ КӨТЕРМЕЛЕУІНІҢ ТЕТІГІНДЕ

Ара мақалада, аймақаралық байланыстарды сипатта- негізгі көрсеткіштер кара-, ал тап: аймақаралық байланыстың тарлығының мінездемелері, аймақаралық байланыстың дамуының анализы ара қатынас аумақтық дамудың экономикалық мазмұн өткіздір-өткізу, миграциялы тасқын ашықтық, ара облыс және республика бюджет ара финанс тасқын.

Түйінді сөздер: миграциялы тасқын, финанс тасқындар.

Aigul SADYKOVA, undergraduate KEUK, senior lecturer Ratings Statistics and EED Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Karaganda, ul. Academic, 9, izere68@mail.ru, +77212441624 (131)

REGIONAL COMMUNICATION MECHANISM OF INCREASING THE POTENTIAL ECONOMIC ZONES

The article describes the main indicators characterizing interregional relations, namely tightness characteristics of interregional relations, analysis of development of interregional relations in respect of the economic content of territorial development, the intensity of migration flows, financial flows between the budgets of regions and republics.

Keywords: migration flows, financial flows.

Постановка проблемы. В результате развития таких процессов все больше отмечается диспропорция социально-экономического положения регионов, и она становится все более глубокой. И здесь на первое место в системе мер решения данных проблем выходит необходимость разработки и внедрения новых подходов в управлении региональными факторами конкурентоспособности и исследовании межрегиональных связей. В целом в мире все еще наблюдается стагнация экономического роста, Казахстан и в годы кризиса и сегодня демонстрирует стабильный рост экономики. Но основная заслуга такого роста приходится на регионы, где осуществляется добыча сырья. И если в этих регионах отмечается рост объемов ВРП, то в прочих регионах отмечается спад промышленного производства, несмотря на наличие производственных мощностей и квалифицированной рабочей силы.

Анализ последних исследований и публикаций. Этим проблемам посвятили свои научные труды такие ученые как У. Айзард, Й. Тьонен, А.Г. Гранберг, В. Леонтьев, Н. Н. Баранский, М. Портер и многие другие. В Республике Казахстан также достаточно большое количество ученых посвятили свои исследования проблемам развития регионов.

Наиболее значимыми трудами отметились такие ученые как М.Б. Кенжегузин, С.Б. Байзаков, С.Д. Примбетов, А.Е. Есентугелов, С.С. Оспанов, А.А.Алимбаев, Н.К. Кузембаев и другие.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Для разработки поставленной проблемы предполагается решение следующих задач: изучение особенностей эволюции исследовательской мысли в области становления и развития межрегиональных связей; определение степени влияния глобализационных процессов в мировой экономике на особенности развития межрегиональных связей; осуществление межрегиональных сравнений степени развития регионов Казахстана на основе сопоставления базовых индикаторов с учетом специфики развития регионов; оценка направления и тесноты межрегиональных связей регионов Казахстана; предложение путей повышения эффективности развития межрегиональных связей с учетом современных тенденций развития мировой экономики.

Цель исследования заключается в исследовании теоретико-методологических основ формирования и развития межрегиональных связей и разработке механизмов интенсификации их развития для повышения конкурентоспособности регионов.

Основные результаты исследования.

Теоретические и практические выводы и рекомендации исследования могут быть использованы в качестве рекомендаций, направленных на обоснование необходимости развития потенциала регионов Казахстана, что даст толчок для развития межрегиональных связей; при формировании региональных стратегий развития; в работе региональных органов государственного управления.

Для характеристики тесноты межрегиональных связей используют следующие показатели:

- объем продукции, которые перемещаются за пределы или на территорию региона. Здесь наиболее показательными индикаторами являются натуральные показатели, отражающие движение конкретных видов продукции между регионами: сырьевых ресурсов, продовольствия, машин и оборудования (в весовом измерении и поштучно);
- миграционные потоки трудовых ресурсов (в физических лицах).
- финансовые (бюджетные) потоки.

Для отражения внешнеэкономических связей региона используются две группы индикаторов.

1. Показатели по обмену продукцией в натуральном и стоимостном выражении. Размер ввоза и вывоза продукции.

2. Показатели, характеризующие финансовые связи региона как с республиканским бюджетом, так и с другими регионами страны и с зарубежьем.

Специализация региона означает преимущественное развитие производства тех или иных видов продукции или выполнение определенных функций с учетом наиболее эффективного использования благоприятных экономических условий данного района в целях получения абсолютных и сравнительных преимуществ.

Экономическая специализация региона определяется путем исчисления удельной веса той или иной отрасли региона в соответствующей отрасли в целом по стране. Подсчет производится исходя из общего объема выпуска продукции, численности занятых и стоимости капитала. Также

специализацию региона можно определить отношением объемов производства продукции или стоимости основных фондов в расчете на одного жителя региона к аналогичной величине по стране.

Экономические районы - это крупные части территории страны, исторически сложившиеся в процессе территориального разделения труда, отличающиеся своеобразием экономико-географического положения, природных экономических факторов развития, специализацией и комплексностью отраслевого хозяйства экономики, определяющими его эффективность.

Проведем анализ развития межрегиональных связей в отношении экономического содержания территориального развития. Здесь ключевыми показателя является отношение экспорта и импорта продукции, производимой и потребляемой на территории региона.

В целом за последние 3 года объемы товарооборота в Республике Казахстан имеет положительную тенденцию к увеличению. В среднем темпы прироста составили 38,9%. В свою очередь объемы экспорта в среднем увеличивались на 41,6% в год, объемы импорта - на 33,7%. (таблица 1).

Если рассматривать структуру экспорта в разрезе стран назначения, то основная доля (86,7%) приходится на страны дальнего зарубежья. Это в основном связано с тем, что основными экспортными товарами является продукция черной и цветной металлургии, а также продукция нефтегазовой отрасли (более подробно это будет рассмотрено ниже).

В отношении импорта складывается другая ситуация. Здесь структура разделения между странами ближнего и дальнего зарубежья почти одинаковая. Тут большое значение имеет более широкая номенклатура импортируемой продукции из стран СНГ (таблица 2).

Если рассматривать тройку лидеров в отношении экспорта-импорта, то в первом случае лидерами являются страны дальнего зарубежья, во втором случае лидером является Россия, откуда поставляется значительная доля ТНП (таблица 3).

Таблица 1 - Характеристика внешнеторгового оборота в РК, в млн. тг.

	2011	2012	2013
Товарооборот	91 397,50	121 241,70	132 807,20
Экспорт	60 270,80	84 335,90	86 448,80
Импорт	31 126,70	36 905,80	46 358,40
Примечание – составлено автором на основе источников [54,55]			

Таблица 2 - Экспорт и импорта в разрезе стран, в млн. тг.

	2011	2012	2013
ЭКСПОРТ			
Всего	60 270,80	84 335,90	86 448,80
в том числе			
Страны СНГ	8 967,50	11 972,30	11 417,70
Остальные страны мира	51 303,30	72 363,60	75 031,10
ИМПОРТ			
всего	31 126,70	36 905,80	46 358,40
в том числе			
Страны СНГ	14 948,90	18 862,30	22 112,60
Остальные страны мира	16 177,80	18 043,50	24 245,80
Примечание – составлено автором на основе источников [50,51]			

Таблица 3 - Страны-лидеры в отношении внешней торговли, в%

СТРАНЫ-ЛИДЕРЫ В ЭКСПОРТЕ	2011	2012	2013
Италия	15,9	17,8	17,8
Китай	16,8	17,5	16,5
Нидерланды	6,9	7,8	8,4
СТРАНЫ-ЛИДЕРЫ В ИМПОРТЕ			
Россия	39,4	41,5	36,6
Китай	12,7	13,4	16,1
Германия	5,9	5,6	8,3
Примечание – составлено автором на основе источников[50,51]			

Если рассматривать структуру экспорта в разрезе регионов, то основным лидером здесь становится Атырауская область, на нее приходится 28,8% экспорта. В данном регионе основной товарной позицией экспорта являются минеральные продукты - 99,2% от общего объема экспорта из области.

На втором месте по объемам экспорта находится Западно-Казахстанская область. На ее долю приходится 10,9% экспорта. Здесь

наибольшую долю также занимают минеральные продукты - 99% от общего объема экспорта.

И замыкает тройку лидеров по экспорту Актыубинская область, с 10% экспорта от общего объема. Здесь также большое значение имеют минеральные продукты - 77,3% экспорта. Из данного региона также достаточно большую долю экспорта занимают недрагоценные металлы и изделия из них - 19,9%. (рисунок 1).

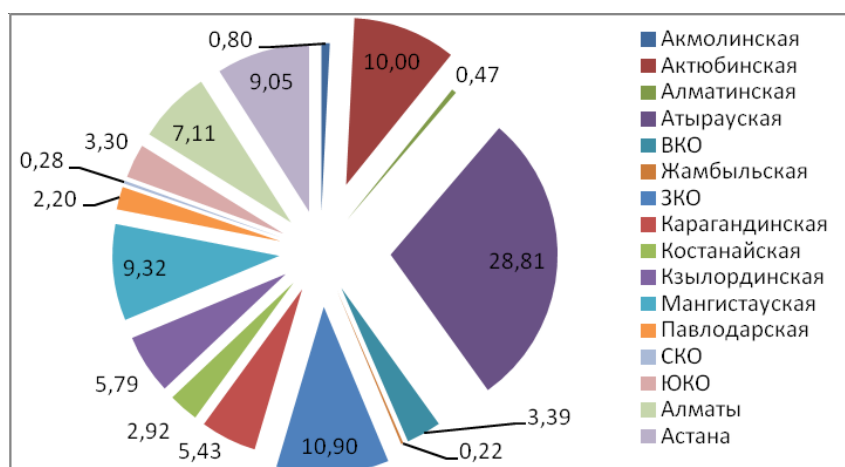

Рисунок 1 - Доля регионов в экспорте, в %[54]

Наименьшее значение в структуре экспорта приходится на Жамбылскую (0,22% от общего объема экспорта), Северо-Казахстанскую (0,28%) и Алматинскую (0,47%) области. Здесь основными экспортными позициями являются продукты растения- и животноводства, пищевая и алкогольная продукция, драгоценные и недрагоценные металлы, а также машины и механизмы.

Структура импорта в разрезе регионов значительно отличается от структуры экспорта. Здесь лидерами являются другие регионы. Рассмотрим более подробно (рисунок 2).

Как видно из представленного рисунка, основная доля (почти 45%) приходится на г. Астана. Здесь наибольшее значение имеют машины и оборудование (22,1% от общего объема импорта в город), минеральные продукты (13,3%) и средства наземного, воздушного и водного транспорта, их части и принадлежности (11,7%). Менее всего в г.Астана завозят произведения искусства и кожевенное сырье, кожа пушнина, меховое сырье и изделия из них.

На втором месте по объемам импорта стоит г. Алматы. На его долю приходится 8,5% импорта товаров в Казахстан. Лидерами номенклатуры ввозимых товаров стали машины, оборудование и механизмы; электротехническое оборудование (22,1%), минеральные продукты (13,3%) и средства наземного, воздушного и водного транспорта, их части и принадлежности (11,7%). Менее всего в г.Алматы ввозят произведения искусства и драгоценные камни.

Замыкает тройку лидеров в объеме импорта Павлодарская область. На нее приходится 7% от общего объема в Республику Казахстан. Здесь основными импортными товарными группами являются средства наземного, воздушного и водного транспорта, их части и принадлежности (28,9% от общего объема импорта в область), минеральные продукты (28,2%) и машины, оборудование и механизмы; электротехническое оборудование (15,1%). Менее всего в область завозят кожевенное сырье, кожа пушнина, меховое сырье и изделия из них и произведения искусства, предметы коллекционирования и антиквариат.

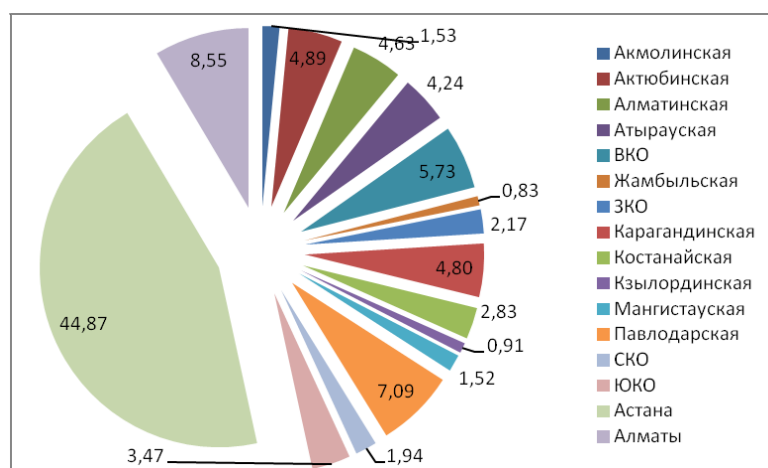

Рисунок 2 - Доля регионов в импорте, в % [54]

Вторым по значимости показателем развития межрегиональных связей является интенсивность миграционных потоков. Здесь необходимо учитывать как внутреннюю миграцию, так и въезд/выезд населения за границу. Рассмотрим общее положение в отношении развития миграционных процессов в Республике Казахстан за 2013 год. Основные данные представлены в таблице 4.

Таблица 4 - Миграционные процессы в Казахстане

Название области	Население на начало года	Общий прирост	Естественный прирост	Миграционный прирост	Общий прирост за год, в%
Акмолинская	731 337	1 382	4 811	-3 429	0,19
Актюбинская	786 316	9 501	12 266	-2 765	1,21
Алматинская	1 908 717	38 001	31 610	6 391	1,99
Атырауская	542 966	12 251	11 726	525	2,26
ВКО	1 394 710	-1 091	7 039	-8 130	-0,08
Жамбыльская	1 055 813	14 061	20 451	-6 390	1,33
ЗКО	612 498	5 142	6 494	-1 352	0,84
Карагандинская	1 357 878	4 865	9 002	-4 137	0,36
Костанайская	879 454	487	2 874	-2 387	0,06
Кзылординская	712 878	13 833	15 495	-1 662	1,94
Мангистауская	545 751	22 003	14 143	7 860	4,03
Павлодарская	747 004	2 015	4 772	-2 757	0,27
СКО	583 582	-4 094	809	-4 903	-0,7
ЮКО	2 621 488	57 401	64 885	-7 484	2,19
Астана	742 884	35 314	15 995	19 319	4,75
Алматы	1 449 801	25 628	15 753	9 875	1,77

Примечание – составлено автором на основе источников [48,56]

Как видно из таблицы почти во всех регионах отмечается общий прирост населения. Исключением здесь стали Восточно-Казахстанская и Северо-Казахстанская области - общий прирост населения отрицательный. В данных областях отмечается значительный миграционный отток населения. При этом в Восточно-Казахстанской и Северо-Казахстанской областях естественный прирост не может покрыть миграционный отток населения. В процентном отношении численность населения региона/численность выехавших лидерами остаются Восточно-Казахстанская и Северо-Казахстанская области.

Ни в одной из областей не отмечается отрицательного естественного прироста населения. Но почти во всех регионах отмечается отрицательная миграция населения. Положительна она лишь в Атырауской, Мангистауской и Алматинской областях и в гг. Астана и Алматы. При этом если рассматривать темпы прироста численности населения в отношении 1 проживающего, то наибольшими темпами

прирастал г.Астана. Сюда въехало 2,6% от общего числа проживающих в городе. Также достаточно большое значение данного показателя пришлось на Мангистаускую область - 1,4% населения.

Исходя из данных, представленных в таблице 4, можно сделать вывод, что миграционные потоки в основном направлены в стремительно развивающиеся регионы Казахстана - Астана и Алматы.

Если рассматривать миграционные потоки в разрезе внутренней миграции и внешней миграции, то в 2013 году в Республике Казахстан сложилась следующая ситуация (таблицы 5 и 6).

Из таблицы 5 видно, что более чем в половине регионов отмечается отрицательное сальдо миграции. Население данных регионов выезжает за границу. Наибольшее значение данного показателя в отношении доли выехавших от численности населения региона в целом пришлось на Северо-Казахстанскую (0,5% от общей численности населения выехало за границу), Павлодарская (0,39%) и Акмолинская (0,38%) области.

Таблица 5 - Внешняя миграция населения в 2013 г.

Название области	Иммигранты	Эмигранты	Сальдо миграции
Акмолинская	955	2 758	-1 803
Актюбинская	792	853	-61
Алматинская	2 383	1 531	852
Атырауская	512	105	407
ВКО	2 041	4 882	-2 841
Жамбылская	1 924	779	1 145
ЗКО	567	1 153	-586
Карагандинская	1 805	3 796	-1 991
Костанайская	2 006	3 185	-1 179
Кзылординская	82	36	46
Мангистауская	6 112	550	5 562
Павлодарская	720	2 929	-2 209
СКО	1 029	2 915	-1 886
ЮКО	4 241	690	3 551
Астана	33	625	-592
Алматы	2 789	2 935	-146
Всего по РК	28 296	29 722	-1 426
Примечание – составлено автором на основе источника [56]			

Таблица 6 - Межрегиональная миграция

Название области	Прибыло	Выбыло	Сальдо миграции
1	2	3	4
Акмолинская	8 135	9 761	-1 626
Актюбинская	2 082	4 786	-2 704
Алматинская	24 649	19 110	5 539
Атырауская	3 229	3 111	118
ВКО	5 378	10 667	-5 289
Жамбылская	5 183	12 718	-7 535
ЗКО	2 205	2 971	-766
Карагандинская	6 519	8 665	-2 146
Костанайская	3 625	4 833	-1 208
Кзылординская	4 734	6 442	-1 708
Мангистауская	5 782	3 484	2 298
Павлодарская	3 769	4 317	-548
СКО	2 643	5 660	-3 017
ЮКО	7 773	18 808	-11 035
Астана	29 674	10 068	19 606
Алматы	31 039	21 018	10 021
Примечание – составлено автором на основе источника [56]			

Если рассматривать межрегиональную миграцию, то почти во всех областях отмечается отрицательное сальдо миграции. Исключением стали Алматинская, Атырауская, Мангистауская области и гг.Астана и Алматы. Эти области являются центрами притяжения трудовых ресурсов.

Если рассматривать отток населения в отношении к численности населения региона в целом, то наиболее негативная ситуация складывается в гг.Астана и Алматы (при этом данный отток был компенсирован притоком населения из других регионов), Акмолинской (1,3% населения выехало за пределы региона), Жамбылская (1,2%) и Алматинская (1,0%) областях. Здесь лишь только в Акмолинской и Алматинской областях приток населения покрыл отток. Такая ситуация сложилась

в силу того, что население приезжает в гг.Астана и Алматы и остаются в близлежащих областях.

И к последним основным показателям, характеризующим межрегиональные связи, относят финансовые потоки между бюджетами областей и республики.

Изучение потоков бюджетных средств опирается на информации о доходной части бюджетов областей, гг. Астана и Алматы (города республиканского значения) за 2013 год. Здесь рассмотрим их доходную и расходную части.

В таблице ниже представлены данные о размерах доходной части бюджетов каждого из регионов в 2013 году.

Таблица 7 - Доходная часть бюджетов регионов Казахстана

1	Размер доходной части бюджета, млрд.тг.	В %
2	3	
Акмолинская	114,5	4,54
Актюбинская	105	4,16
Алматинская	215,2	8,53
Атырауская	120,7	4,78
ВКО	178,4	7,07
Жамбыльская	147,5	5,85
ЗКО	86,1	3,41
Карагандинская	147,3	5,84
Костанайская	101,5	4,02
Кзылординская	116,7	4,63
Мангистауская	81,7	3,24
Павлодарская	89,6	3,55
СКО	88,3	3,50
ЮКО	311,1	12,33
Астана	294,7	11,68
Алматы	324,6	12,87
Всего по РК	2522,9	100,00
Примечание – составлено автором на основе источника [57]		

Как видно из представленной информации, к числу высокодоходных регионов, а точнее регионов с высокой доходной частью бюджета в 2013 году можно отнести следующие территориальные единицы:

1. Алматы
2. ЮКО
3. Астана
4. Алматинская область

В данных областях и городах республиканского значения доходная часть бюджета в 2012 году более 200 млрд.тенге на каждую единицу.

Регионы со средним уровнем доходной части бюджета (от 100 млрд. до 200 млрд. тенге) в 2013 году

1. ВКО
2. Жамбыльская
3. Карагандинская

4. Атырауская
5. Кзылординская
6. Акмолинская
7. Актюбинская
8. Костанайская

Доходная часть бюджетов прочих областей ниже среднего.

Исходя из этих данных видно, что регионы, где добывают и реализуют нефтепродукты и продукцию металлургии, являются областями со средними размерами доходов. Здесь необходимо провести анализ структуры доходной части бюджетов регионов, т.е. из чего складывается доходная часть бюджетов.

Данные по структуре доходной части бюджетов приведены в таблице 8.

Таблица 8 - Структура доходной части областей и городов республиканского значения Казахстана, 2013 г.

	Налоги	Трансферты	Прочее
Акмолинская	10,42	89,02	0,56
Актюбинская	26,23	70,12	3,65
Алматинская	12,05	87,93	0,02
Атырауская	38,83	56,48	4,69
ВКО	11,50	87,52	0,99
Жамбыльская	9,03	90,50	0,47
ЗКО	30,26	68,79	0,95
Карагандинская	25,46	73,75	0,79
Костанайская	5,62	93,59	0,79
Кзылординская	7,50	91,68	0,82
Мангистауская	43,33	52,18	4,49
Павлодарская	23,19	76,27	0,54
СКО	11,53	87,80	0,67
ЮКО	4,73	94,98	0,29
Астана	31,65	63,22	5,13
Алматы	62,33	32,20	5,47
Всего по РК	23,81	74,01	2,18
Примечание – составлено автором на основе источника [57]			

Как видим, на первом месте по сбору налогов находятся Алматы и Астана, при этом нефтедобывающие и промышленно развитые регионы также не на последнем месте.

Наибольший отрыв по размерам доходов в бюджет имеют гг. Астана и Алматы. Это достаточно закономерно. В этих городах расположены офисы крупных налогоплательщиков. Несмотря на то, что добывающие мощности данных предприятий располагаются в других регионах, юридически они зарегистрированы в гг. Астана и Алматы. Поэтому часть налогов относят к данным городам.

Несмотря на то, что г. Астана является столицей республики, и сюда все больше переводят свои головные представительства множество компаний, г. Алматы все еще остается финансовым центром Казахстана. Только в этом городе доходы от налоговых поступлений в бюджет превышают доходы от трансфертов и других поступлений.

Из таблицы 8 видно, какие регионы в стране явно дотационные, хотя имеют и неплохой по размерам бюджет. Так, например, ЮКО получая наименьшее количество доходов от налоговых поступлений, имеет самый крупный размер трансферта, что делает бюджет данного региона одним из крупнейших в республике. Это связано с тем, что несмотря на достаточно высокий уровень развития экономики, регион остается самым густонаселенным, что выражается в больших затратах государства, чем в прочих областях.

Таким образом, на основе проведенного анализа можно сделать ряд выводов:

- для оценки межрегиональных связей используют следующие группы показателей: структура импорта и экспорта каждого из регионов в абсолютных и относительных значениях; миграционные потоки как в пределах государства, так и за его пределы; движение бюджетных средств, что показывает финансовую независимость регионов;

- объемы импорта и экспорта увеличиваются из года в год. Экспорт в основном ориентирован на страны дальнего зарубежья, в структуре импорта же почти равную долю играют страны СНГ (в частности, Россия) и страны дальнего зарубежья. Наибольшие объемы экспорта в региональном разрезе приходятся на Атыраускую, Западно-Казахстанскую и Актюбинскую области. Здесь основной статьей экспорта являются минеральные ресурсы.

Наибольшая доля импортируемой продукции приходится на г. Астана. Здесь большое значение имеет импорт машин и оборудования, минеральных продуктов и средств наземного, воздушного и водного транспорта.

- миграционные потоки населения в основном направлены в двух направлениях - гг. Астана и Алматы (внутренняя миграция) и Россия (внешняя миграция). Это объясняется тем, что в промышленно ориентированных регионах (такие например как Восточно-Казахстанская, Карагандинская, Павлодарская области) все меньше рабочих мест, уровень заработной платы не "успевает" за ростом потребительских цен, и население переезжает в более благополучные с экономической точки зрения регионы. В северных регионах наблюдается отток населения в Россию.

- в силу унитарного устройства Казахстана, система бюджетных отношений между регионами имеет свои особенности. При помощи трансфертов государство старается перераспределить доходы "прибыльных" регионов в пользу дотационных областей. Тем самым происходит сглаживание экономического дисбаланса развития регионов, и подчас не стимулирует развитие отстающих областей, которые опираются на трансферты из республиканского бюджета.

*Алёна САЛИВОНИК, магистрант группы УА-11НП, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9,
aleno4ka_23@mail.ru, +77028444165*

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ И ВНЕДРЕНИЯ НОРМАТИВНОГО МЕТОДА КАЛЬКУЛЯЦИИ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ В ПРОИЗВОДСТВЕ ВИТАМИНОВ ДЛЯ ЖИВОТНЫХ

Данная статья рассматривает основные принципы нормативного метода калькулирования себестоимости продукции. Особое внимание уделяется специфике и особенностям нормативного метода калькулирования, системы директ - костинга и системы стандарт - костинга. В данной статье исследуются аспекты, касающиеся выбора системы калькуляции себестоимости, для целей принятия управленческих решений.

Ключевые слова: управленческий учет, себестоимость, калькуляция.

*Алёна САЛИВОНИК, УА-11 НП тобының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды
экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9,
aleno4ka_23@mail.ru, +77028444165*

ХАЙУАНАТТАРҒА АРНАЛҒАН ВИТАМИНДЕРДІҢ ӨНДІРІСІНДЕ ӨНІМНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫНЫҢ НОРМАТИВТІК КАЛЬКУЛЯЦИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ЖӘНЕ ЕНГІЗУДІҢ ӨЗГЕШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақала қазіргі кәсіпорындарда өнімнің өзіндік құнын нормативтік әдісі арқылы калькуляциялаудың негізгі принциптарын қарастырады. Ерекше көңіл нормативтік әдісі арқылы калькуляциялау, директ-костинг жүйесінің және стандарт-костинг жүйесінің өзгешеліктеріне бөлінеді. Бұл мақалада басқару шешім қабылдау мақсатында, өзіндік құнның калькуляциялау жүйесінің таңдау аспектілері зерттеледі.

Түйінді сөздер: басқару есебі, өзіндік құны, калькуляция

*Alyona SALIVONIK, candidate for a Master's degree group UA-11NP, Karaganda Economic University of
Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9,
aleno4ka_23@mail.ru, +77028444165*

FEATURES OF APPLICATION AND INTRODUCTION NORMATIVE COSTING IN PRODUCTION OF VITAMINS FOR ANIMALS

This article considers the basic principles of a normative costing. The special attention is paid specifics and to features of a normative method, direct - costing and standard - costing. This article explores aspects of the choice-based costing, for the purpose of making management decisions

Keywords: management accounting, cost, cost estimate.

Для эффективной и рациональной работы любого предприятия необходимо выбрать оптимальный метод калькулирования себестоимости продукции. Правильное исчисление себестоимости в организации играет значительную роль, так как организация получает возможность влиять на издержки производства, и вследствие на саму организацию в целом. Большинство казахстанских предприятий применяет нормативный метод калькулирования себестоимости, так как данная система исчисления себестоимости является универсальным рычагом для управления, контроля и планирования за производственными затратами.

В 1930 - х годах в СССР на основе стандарт - костинга был разработан нормативный метод учета затрат и калькулирования себестоимости. Основные различия между стандарт - костингом и нормативной калькуляцией заключаются в следующем:

- нормативная калькуляция начинается с определения нормативной себестоимости носителя затрат и завершается формированием фактической себестоимости единицы продукции, а система

стандарт - кост не связана с фактической себестоимостью единицы изготавливаемой продукции;

- система стандарт - кост является совокупностью систем планирования, прогнозирования и анализом понесенных затрат предприятия, а нормативная калькуляция представляет собой систему измерения всех фактических затрат;

- в системе стандарт - кост используются специальные счета для учета затрат по нормам и их отклонениям, а при нормативном методе учета затрат применяется один единственный специальный счет для учета различия фактической себестоимости от нормативной;

- при использовании стандарт - костинга, выявленных видов отклонений гораздо больше, чем при сравнении с нормативной калькуляцией.

Больше всего нормативный метод учета затрат подходит тем предприятиям, у которых процесс производственной деятельности проходит ряд повторяющихся операций. Компания "АгроВит" на

протяжении нескольких десятилетий успешно применяет нормативный метод калькулирования себестоимости продукции. Предприятие является юридическим лицом, производящим витаминно-минеральные комплексы, премиксы, функциональные биологически-активные добавки для сельскохозяйственных животных и птиц на территории Республики Казахстан. В настоящее время ТОО "АгроВит" изготавливает шесть видов продукции: премикс для свиней, премикс для крупнорогатого скота, премикс для птицы, премикс для лошадей, премикс для рыб и премикс для овец и коз. Нормативный метод учета в ТОО "АгроВит" представляет собой систему процедур по нормированию, планированию, отпуску материалов в производство, составлению внутренней отчетности, калькулированию себестоимости продукции, осуществлению экономического анализа и контроля на основе норм затрат.

Нормативный метод калькуляции на предприятии определяется на основании, выработанных норм и отклонений от этих норм. Особенностью этого метода является своевременный "сигнал" о неэффективном и нерациональном использовании ресурсов предприятия. Поэтому нормы в компании систематически пересматриваются. Нормативный метод учета затрат позволяет не только оценить затраты, но и показать какими они должны быть на самом деле. Нормативные калькуляции являются базой исчисления фактической себестоимости продукции при системе нормативного метода калькулирования. Нормативные калькуляции составляются на весь ассортимент производимой продукции. Нормативная калькуляция определяет нормативную стоимость витаминной продукции по действующим технически обоснованным нормам трудовых и материальных затрат, а также накладным расходам. Нормативная калькуляция себестоимости от плановой различается, так как в ней определяются нормы, утвержденные и фактически достигнутые, а в плановой калькуляции отражаются нормы, установленные указанием плановых отделов компании.

Тем самым, можно обобщить, что смысл нормативного метода очень прост: нормативная себестоимость витаминных комплексов для животных опережает их фактическую себестоимость. В свою очередь фактическая себестоимость продукции рассчитывается: себестоимость нормативная плюс (минус) отклонения от норм и плюс (минус) изменения норм. В идеале, нормативная себестоимость будет равна фактической себестоимости в любой момент времени, так как норматив на предприятии установлен, а организация учета в компании должна быть направлена на моментальную фиксацию отклонений в первичных документах. Это и является главной сутью нормативного учета: своевременная фиксация отклонения от норм и изменений самих норм, в разрезе причин и их виновников.

Для применения и внедрения нормативного метода на предприятиях, как показывает практика, необходимо создание специального отдела

нормативного хозяйства (достаточно одного на предприятии). Этот отдел осуществляет все руководство по внедрению и применению нормативного метода исчисления себестоимости по всем отраслям производства. Поэтому для разработки нормативных калькуляций на предприятии ТОО "АгроВит" действует нормативная группа. В данной группе создается фонд нормативной информации, функцией которой является: обобщение и систематизация поступающей от других отделов норм выработки и расценки оплаты труда; нормы затрат материалов на производство; составление смет накладных расходов; контроль за внедрением и применением утвержденных норм расходов; осуществление и выработка нормативной калькуляции; определение влияния на уровень себестоимости продукции; оперативный анализ причин отклонений; составление документации о выявленных отклонениях руководству компании; составление документации по совершенствованию расходных норм.

Нормативный метод подразумевает соблюдение последовательности бухгалтерских операций, а именно:

- Составляется предварительная калькуляция по всей продукции, на основе действующих норм и смет расходов;

- Корректируется нормативная себестоимость в течение определенного периода с учетом изменений;

- Отклонения и изменения от нормативной себестоимости, возникшие в течение месяца, учитываются отдельно. Извещения об изменениях норм должны оформляться:

- а) технологическим отделом - по расходу материалов;

- б) отделом - по изменению цен на материальные ресурсы;

- в) отделом труда и заработной платы - по изменениям норм времени, выработки, обслуживания и расценок;

- г) службой главного энергетика - по изменениям норм расхода топлива и энергии[1, с.441].

В состав документации нормативного управления входят: методика по использованию нормативных документов подготовки производства; бухгалтерские регистры, приспособленные для ведения учет затрат по нормативному методу вспомогательного производства; вспомогательных нормативов для составления плановых оперативных операций; методика по составлению нормативной калькуляции и определению нормативной стоимости единицы изготавливаемой продукции; перечень возможных виновников и причин отклонения от норм.

На основании прогрессивных норм затрат овещественного и живого труда при нормативной калькуляции, предварительно исчисляется нормативная калькуляция, а в дальнейшем учитываются изменения норм и отклонения от них. Это позволяет определять результаты (экономия или перерасход), но не после окончания отчетного периода, а в момент производства. Что способствует

оперативному выявлению причин отклонений и их виновников.

Главная характеристика этого метода заключается в управлении выявленных отклонений. Анализ отклонений представляет собой процесс исчисления и определения причин разницы между нормативными и фактическими значениями. Отклонения анализируются выборочно, когда отклонений слишком много, причем только те, которые превышают установленный предел в организации. Такая организация и управление затратами называется управлением по отклонениям. На практике все разнообразие методов выявления отклонений можно отнести к двум основным: расчетному методу и методу документирования.

Расчетный метод требует детального подхода к определению величины и причин выявленных отклонений. Преимуществом данного метода является возможность специфического и разнообразного применения, в том числе для нахождения отклонений, которые невозможно документировать. Только расчетным методом можно выявить отклонения от нормативных смет расходов на организацию, обслуживание производства и управления.

Метод документирования отклонений отличается своей универсальностью и простотой. С помощью данного метода выявляют величину отклонений по количеству расхода до начала или в момент совершения хозяйственных операций. В основном данный метод требует предварительного разрешения допуска отклонений у вышестоящего уровня управления и тем самым обеспечивает усиление контроля за использованием ресурсов.

Нормативный метод может подразделяться на полный и неполный учет нормативных затрат. Неполный учет нормативных затрат является менее точным и менее трудоемким методом. Под нормирование попадают только прямые затраты, нормативная калькуляция составляется только по ним [2, с.250].

В международной практике отклонения при нормативном методе бывают трех видов: благоприятные, неблагоприятные и условные. Благоприятные отклонения возникают при условии, что фактическая себестоимость меньше нормативной. Неблагоприятные отклонения представляют собой перерасход по себестоимости и свидетельствуют о нарушениях в технологическом, производственном процессе. Условные отклонения из-за различий в методике составления плановой и нормативной калькуляции могут быть благоприятными и неблагоприятными. Тем самым разбиение суммарного отклонения на виды позволяет комплексно анализировать влияние различных управленческих решений на эффективность работы предприятия.

При нормативном методе учета затрат используют четыре группировки отклонений: отклонения по материалам, отклонения по трудозатратам, отклонения по постоянным накладным расходам и отклонения по переменным накладным расходам, способы расчетов которых приведены в таблице 1.

Процесс анализа отклонений является довольно сложным и трудозатратным, но при всей его важности следует рассмотреть ряд факторов:

- существенность. Ни кому не секрет, что абсолютно на всех предприятиях есть отклонения, поэтому необходимо определить пороговое значение, в пределах которого отклонения являются допустимыми, и не анализируются;

- повторяемость. Если одно и то же отклонение повторяется из периода в период, то это является прямым сигналом для его анализа. Возможно, что данное отклонение возникает в связи с неверными нормативами.

При внедрении нормативного метода необходимо должным образом изучить организацию планирования, производства, бухгалтерского учета, состояние складского учета, а также разработать и спланировать мероприятия по внедрению нормативного учета. Далее необходимо составить календарный план по выполнению спланированных мероприятий, а так же установить лиц ответственных за данную работу.

При применении нормативного метода реальный управленческий эффект на предприятии ТОО "АгроВит" выражается в:

- экономии времени руководителя;
- концентрации внимания на более важные направления в сфере управления;
- повышение обоснованности решений и уменьшении вероятности появления ошибок, т.к. метод заставляет глубоко изучать прошлый опыт по накопленной статистике для повышения качества решения.

Своевременное выявление нерационального использования ресурсов компании является главной целью нормативного метода учета затрат и калькулирования себестоимости. Для осуществления этой цели на предприятии следует внедрить два этапа нормативного метода: предварительный и последующий. На первом этапе определяется себестоимость витаминной продукции по действующим нормам расхода заработной платы, материалов, накладных и эксплуатационных расходов. На данном этапе исследуется экономичность производственного процесса, так как нерациональные и необоснованные нормативы могут привести к искажению себестоимости продукции. На последующем этапе нормативного учета выявляются и отражаются изменения от норм, отклонения по причинам и местам их возникновения, что приводит к анализу влияния данных отклонений на себестоимость продукции.

Оперативность является главным преимуществом нормативного метода калькулирования. Фактическая себестоимость продукции исчисляется по завершению производства, а нормативная калькуляция составляется перед процессом производства. Поэтому для расчета фактической себестоимости продукции применяют два метода: первый метод исчисляет фактическую себестоимость как нормативную, скорректированную на отклонения, выявленных в процессе производства. При втором методе фактическая себестоимость исчисляется

Таблица 1 - Расчет отклонений, возникших при использовании нормативного метода учета затрат

Отклонения, возникшие при использовании нормативного метода учета затрат	
1. Отклонения по материалам	
- Отклонение по цене материалов	(нормативная цена единицы материала – фактическая цена) * количество купленного материала
- Отклонение по использованию материалов	(нормативное количество материала, необходимого для производства фактического количества готовой продукции – фактическое количество использованного материала) * нормативная цена единицы
- Совокупное отклонение по материалам	разница между нормативными и фактическими затратами основных материалов
2. Отклонения по трудозатратам	
- Отклонение по цене трудозатрат	(нормативная ставка за один час труда – фактическая ставка за один час труда) * фактические часы отработанного времени
- Отклонение по производительности труда	(нормативное время для фактического выпуска готовой продукции – фактическое отработанное время) * нормативная почасовая ставка оплаты труда
- Совокупное отклонение по трудозатратам	нормативные затраты на оплату труда на фактический выпуск - фактическая сумма начисленной заработной платы
3. Отклонения по постоянным расходам	
- Отклонения по использованию затрат	нормативные постоянные накладные расходы – фактические постоянные накладные расходы.
- Отклонения по объему производства	(фактический выпуск продукции – нормативный выпуск продукции) Ч нормативная ставка распределения постоянных накладных расходов.
- Совокупное отклонение по постоянным расходам	отклонение по затратам + отклонение по объему производства или (фактические постоянные накладные расходы – нормативное время для фактического выпуска готовой продукции) Ч нормативная ставка распределения постоянных накладных расходов.
4. Отклонения по переменным расходам	
- Отклонения по использованию	фактические переменные накладные расходы – (фактически отработанное время Ч нормативная ставка распределения переменных накладных расходов).
- Отклонения по эффективности	(нормативное время для фактического выпуска готовой продукции – фактическое время) Ч нормативная ставка распределения переменных накладных расходов.
- Совокупное отклонение по переменным расходам	отклонение по использованию + отклонение по эффективности или фактические переменные накладные расходы – нормативные переменные накладные расходы, основанные на нормативных часах для фактического выпуска готовой продукции.
Примечание – составлено автором	

традиционно, а выявление отклонений рассчитываются путем сравнения нормативной себестоимости с фактической. В этом случае расчеты выполняются уже после завершения производства, а значит при таком методе исчисления себестоимости нормативный метод теряет свое значение[3, с.334].

Изучение опыта применения нормативного метода показывает, что методологическими трудностями является создание систематизированного нормативного учета и документальное выявление отклонений нормативных норм от фактических. Сложность нормативного метода калькулирования заключается в определении причин выявленных отклонений. Производство на предприятии ТОО "АгроВит" - сложный механизм, поэтому причины его неправильной работы могут быть разнообразны: неадекватные нормативы, неэффективная деятельность предприятия, ошибки в информации о фактических данных, а также неконтролируемые факторы.

Зарубежный опыт показывает разработку и применение различных методов учета затрат на производство. Система управления затратами на

предприятии должна показывать бухгалтеру отклонения в производственном цикле, чтобы найти причину и оперативно их устранить. Положительным моментом является комбинирование нормативного учета с другими методами исчисления себестоимости, например "нормативный директ - костинг". Система нормативного учета применяется в странах со стабильной устойчивой экономикой, а зарубежная система директ - костинг используется в странах с нестабильной рыночной экономикой. При нормативном методе, нормативные затраты всегда определяются заранее, и относятся к единице продукции. А при системе директ - костинг рассчитывается неполная себестоимость и маржинальный доход. В себестоимость включают только переменные затраты, а маржинальный доход рассчитывается как разница между прибылью от продаж и неполной себестоимостью, рассчитанной по переменным расходам. Нельзя сказать, что постоянные расходы не учитываются при системе директ - костинг, наоборот они включены в маржинальный доход. Самая точная и эффективная

Таблица 2 - Сравнительная характеристика нормативного метода и директ - костинга

Директ - костинг	Нормативный метод
Недостатки	
Не возможность расчета полной себестоимости	Невозможность применения при неоднородной продукции
Возникновение трудностей при разделении затрат на переменные и постоянные	Возникновение трудностей в определении нормативов
Слабое внимание к постоянным затратам	Сложность учета по нормативным затратам в неустойчивый период, в период инфляции
Для выявления цен на продукцию необходимы дополнительные расчеты	Для внедрения и успешного применения требует значительных затрат
Создает иллюзию прибыльности производства продукции	Невозможность установления нормативов для отдельных видов затрат
Преимущества	
Выявление и определение минимальной цены на продукцию, что весьма значительно для конкурентоспособности продукции	Проведение детализированного анализа по выявленным отклонениям
Позволяет выявить продукцию с наибольшей рентабельностью	Формирование необходимой информационной базы для анализа и контроля затрат, наглядность в отражении отклонений от плана в процессе формирования затрат
Возможность быстрой переориентации на изменение условий рынка	Минимизация учетной работы бухгалтеров, связанной с калькулированием себестоимости
Примечание – составлено автором	

себестоимость не та, в которую включены все расходы предприятия, а та в которую включаются лишь те затраты производства, которые непосредственно обеспечивают выпуск готовой продукции. Поэтому для решения данной задачи на предприятиях необходимо применять систему "нормативного директ - костинга". В классификации систем калькулирования себестоимости нормативный метод выделен как совокупность нормативных затрат, а система директ-костинг как система частичных затрат.

Нормативный метод не является самостоятельным, обособленным от других систем учета затрат на производство. В принципе, его можно сочетать с попередельным, позаказным, простым и другими методами учета производственных затрат и исчисления себестоимости продукции. Нормативный метод может быть использована там, где есть необходимость в строгом режиме контроля за издержками производства или обращения и где есть возможность нормировать производимые расходы. Проведенное исследование позволило выявить недостатки и преимущества, приведенных выше методов в таблице 2.

Процесс контроля и регулирования затрат и их соответствия доходам во многом определяется методом калькулирования себестоимости продукции. Методы учета производственных затрат и калькулирования себестоимости продукции формируются под углом удовлетворения типовых целей - запросов менеджеров. Метод калькулирования в определенных условиях производства предполагает конкретный способ калькулирования, или же комбинаций некоторых из них. Каждому методу калькулирования присущи собственные специфические особенности, поэтому их комбинация применяется последовательно и параллельно.

Сочетание данных методов, а именно "нормативный директ - костинг" позволяет оптимизировать производственную программу, обоснованно определить цены на новую продукцию, обосновать необходимость или отказ в новых видах продукции. Анализ вариантов применения систем директ-костинг и нормативного метода показывает, что благодаря этим методам повышается эффективность управления затратами и соизмерения их с конечным результатом в управленческом учете.

Список литературы:

1. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / под ред. С.А. Табалиной. - М: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 735 с.
2. Волкова О.Н. Управленческий учет. - М: Проспект, 2005. - 472 с.
3. Кондраков Н.П. Бухгалтерский (финансовый, управленческий) учет. - М: Проспект, 2006. - 448 с.

Гульнара СРАЙЛОВА, кандидат экономических наук., доцент Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, ivanov@mail.ru, +77212441578

ОЦЕНКА СТОИМОСТИ КОМПАНИЙ ЗАТРАТНЫМ ПОДХОДОМ

Оценка стоимости предприятия - представляет собой упорядоченный, целенаправленный процесс определения в денежном выражении стоимости предприятия с учетом потенциального и реального дохода, приносимого им в определенный момент времени в условиях конкретного рынка. Затратный подход в оценке бизнеса рассматривает стоимость предприятия с точки зрения понесенных издержек.

Ключевые слова: Оценка, стоимость, затратный подход.

Гульнара СРАЙЛОВА, экономикалық ғылымдарының кандидаты, доцент Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті. 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, ivanov@mail.ru, +77212441578

ШЫҒЫН ӨДІСІМЕН КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ҚҰНЫН БАҒАЛАУ

Кәсіпорынның құнын бағалау - дегеніміз нақты нарық жағдайындағы белгілі уақыт сәтінде оларға әкелетін потенциалды және шынайы кіріс есебімен кәсіпорынның ақшалай құнын тәртіпке келтірілген, мақсатты бағытталған анықтау үдерісі. Бизнесті бағалаудағы шығындық әдіс кеткен шығындардың көзқарасымен кәсіпорынның құнын қарастырады.

Түйінді сөздер: бағалау, құнын, шығындық әдіс

Gulnara SRAILOVA, candidate of economic science, docent Karaganda University of Economics by Kazpotrebsoyuz100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, ivanov@mail.ru, +77212441578

ASSESSMENT OF COMPANIES BY COSTLY APPROACH

Assessment of the enterprise cost is a structured, goal-oriented process of determining in money value of the cost of the company taking into account potential and actual revenues generated at certain period of time in a particular market. The cost approach to business valuation considers the value of the enterprise from the point of view of its costs.

Keywords: assessment, structured, cost approach

В Послании Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана было отмечено, Казахстан вступил в двадцатый год Независимости, выбрав своими стратегическими целями устойчивость и успех, создавая новые программы развития для каждого нового этапа. Главный итог первой индустриальной пятилетки - это начало серьезных структурных изменений в экономическом роете за счет реального сектора экономики [1].

Оценка стоимости предприятия - представляет собой упорядоченный, целенаправленный процесс определения в денежном выражении стоимости предприятия с учетом потенциального и реального дохода, приносимого им в определенный момент времени в условиях конкретного рынка. Особенностью процесса оценки стоимости предприятия, несомненно, является ее рыночный характер. Это означает, что оценка стоимости предприятия не ограничивается учетом лишь одних затрат на создание или приобретение оцениваемого объекта, она обязательно учитывает всю совокупность рыночных факторов: фактор времени, фактор риска, рыночную конъюнктуру, уровень и модель конкуренции, экономические особенности оцениваемого объекта, его рыночное реноме, а

также макро- и микроэкономическую среду обитания. При этом подходы и методы, используемые финансистом, определяются, в зависимости, как от особенностей процесса оценки, так и от экономических особенностей оцениваемого объекта, а также от целей и принципов оценки.

Из всего вышесказанного, можно сделать однозначный вывод о том, что оценка стоимости предприятия, как имущественного комплекса в нашем современном мире - это очень актуальная тема, исследованию которой и посвящена представленная работа.

Основными факторами, которые влияют на оценку стоимости предприятия это время и риск. Время получения дохода или до получения дохода измеряется интервалами или периодами. Интервал или период, может быть равен дню, неделе, месяцу, кварталу, полугодию или году. Продолжительность прогнозного периода влияет на величину рыночной стоимости, потому, что учитывается при дисконтировании. Рыночная стоимость бизнеса изменяется во времени под влиянием многочисленных факторов, поэтому она определяется только по состоянию на конкретный момент времени. Уже через несколько месяцев она

может быть иной. Следовательно, постоянная оценка и переоценка объектов необходима в условиях рыночной экономики.

Другим существенным фактором рыночной стоимости является риск - вероятность того, что доходы, которые будут получены от инвестиций в оцениваемый бизнес, окажутся больше или меньше прогнозируемых. При оценке важно помнить, что существуют разные виды риска и что ни одно из вложений в условиях рыночной экономики не является абсолютно без рисковым.

Результатом произведенной оценки, как правило, является рассчитанная величина рыночной стоимости или ее модификации. Рыночная стоимость - это "наиболее вероятная цена, по которой данный объект оценки (предприятие) может быть отчужден на открытом рынке, когда стороны сделки действуют разумно, располагая всей необходимой информацией, на величине цены сделки не отражаются какие-либо чрезвычайные обстоятельства. Отличительной чертой рыночной оценки стоимости и одновременно обязательным требованием является ее привязка к конкретной дате. Расчет рыночной стоимости в современной экономике необходим в силу следующих причин: [2, с.320].

- оценка (или определение) рыночной стоимости позволяет продавцу или покупателю "выставить" объект оценки по наиболее реальной цене, т.к. рыночная стоимость учитывает не только и не столько индивидуальные затраты и ожидания, но ситуацию на рынке в целом, ожидания рынка, общеэкономические тенденции развития, оценку данного объекта со стороны рынка;

- знание величины рыночной стоимости позволяет собственнику объекта оптимизировать процесс производства, принимать меры, направленные на увеличение стоимости объекта, на сохранение разрыва между индивидуальной (внутренней) и рыночной стоимостью в случае превышения последней;

- периодическая рыночная оценка стоимости объектов позволяет повысить эффективность управления и предотвратить банкротство и разорение;

- покупателю, инвестору оценка стоимости предприятия помогает принять верное эффективное инвестиционное (или иное) решение;

- оценку стоимости проводят специально обученные профессионалы - эксперты оценщики и финансисты, а их профессиональная оценка позволяет получить обоснованные результаты, их транзакционные издержки существенно ниже;

- оценщик и финансист несут ответственность за качество выполненных работ, следовательно, риск неправильной оценки "ложится на плечи" именно экспертов;

- оценка стоимости в макроэкономическом аспекте является рычагом регулирования экономики со стороны государства, особое значение оценка имеет при управлении государственной и частной собственностью.

Таким образом, оценка стоимости предприятий позволяет решать многие насущные задачи в рыночной экономике. Будучи важным инструментом рыночной экономики, стоимостная оценка должна быть определенным образом и организована. От этого зависит качество работы финансистов и оценщиков, эффективность и адекватность принимаемых с их помощью решений.

Стоимость не является характеристикой, которая сама по себе присуща объектам: наличие стоимости зависит от желания людей и покупательной способности; имущество имеет стоимость только при наличии полезности; для того чтобы иметь стоимость, имущество должно быть относительно дефицитным. Четыре компонента стоимости представлены на рисунке 1.

Спрос - количество данного товара или услуг, находящееся на рынке платежеспособных покупателей.

Полезность определяется способностью имущества удовлетворять некоторые потребности человека. Полезность побуждает желание приобрести определенную вещь. Для инвестора, действующего на рынке недвижимости, наибольшей полезностью будет обладать земельный участок без ограничений на использование и застройку.

Дефицитность - ограниченность предложения. Как правило, при увеличении предложения

Примечание- Составлено автором по данным [2]
Рисунок 1 - Компоненты стоимости

Примечание- Составлено автором по данным [3]
Рисунок 2 - Методы затратного подхода

определенного товара цены на данный товар начинают падать, при уменьшении предложения - расти.

Возможность отчуждаемости объектов - это возможность передачи имущественных прав, что позволяет ей переходить из рук в руки (от продавца к покупателю), т.е. быть товаром [3, с.52].

Затратный (имущественный) подход в оценке бизнеса рассматривает стоимость предприятия с точки зрения понесенных издержек. Балансовая стоимость активов и обязательств предприятия вследствие инфляции, изменений конъюнктуры рынка, используемых методов учета, как правило, не соответствует рыночной стоимости, рисунок 2.

Рассмотрим оценку стоимости комплекса ТОО "А-STEEL" затратным подходом, которое зарегистрировано 23 мая 1995 года, свидетельство

№11696-1930-ТОО от 15.05.2001 года, выдано Управлением юстиции Карагандинской области.

Основным активом рассматриваемого предприятия ТОО "А-STEEL" является производственная база общей площадью 1847,4 м² с земельным участком площадью 0,6242га (в аренде сроком на 49 лет), которая представляет собой комплекс из нескольких зданий: конторы, склада оборудования, автомобильного гаража, здания механической мастерской и жилой пристройки к складу (проходной). Для проведения дальнейших расчетов по определению рыночной и соответственно залоговой стоимостей, приведем ниже для наглядности конструктивные и технические характеристики по каждой составляющей, согласно данным технического паспорта, составленного на объект оценки, Таблица 1.

Таблица 1 - Техническая характеристика объектов оценки

№ п/п	Параметр	Значение (описание)
1. Здание конторы		
1	общая площадь	221,2 м ²
2	площадь застройки	295,7 м ²
3	строительный объем;	1056 м ³
4	число этажей	1
5	год постройки	1960
6	литер на плане	А
7	фундамент	бетонные блоки
8	стены	кирпичные
9	перекрытия	железобетонные плиты
10	кровля	шифер
11	полы	бетонные, дощатые
12	окна	деревянные, двойной переплет
13	двери	деревянные, металлические
2. Склад оборудования		
1	общая площадь	900,6 м ²
2	площадь застройки	921,5 м ²
3	строительный объем;	5930 м ³
4	число этажей	2
5	год постройки	1970
6	литер на плане	Б, Б1
7	фундамент	бетонные блоки;
8	стены	железобетонные панели
9	перекрытия	железобетонные плиты
10	кровля	мягкая
11	полы	бетонные, дощатые
12	окна	деревянные, двойной переплет
13	двери	деревянные, металлические
3. Автомобильный гараж		
1	общая площадь	571,3 м ²
2	площадь застройки	659,6 м ²
3	строительный объем;	2737 м ³
4	число этажей	1
5	год постройки	1960
6	литер на плане	В
7	фундамент	бетонные блоки;
8	стены	кирпичные
9	перекрытия	железобетонные плиты
10	кровля	мягкая
11	полы	бетонные
12	окна	деревянные, двойной переплет
13	двери	деревянные, металлические

4. Часть здания механической мастерской		
1	общая площадь	124,5 м ²
2	площадь застройки	153,4 м ²
3	строительный объем;	606 м ³
4	число этажей	1
5	год постройки	1960
7	фундамент	бетонные блоки;
8	стены	кирпичные
9	перекрытия	железобетонные плиты
10	кровля	мягкая
11	полы	бетонные
12	окна	деревянные, двойной переплет
13	двери	деревянные, металлические
5. Проходная		
1	общая площадь	14,2 м ²
2	площадь застройки	17,6 м ²
3	строительный объем;	48 м ³
4	число этажей	1
5	год постройки	1960
6	литер на плане	Д
7	фундамент	бетонные блоки
8	стены	кирпичные
9	перекрытия	железобетонные плиты
10	кровля	шифер
11	полы	бетонные, дощатые
12	окна	деревянные, двойной переплет
13	двери	деревянные, металлические
6. Склад ГСМ		
1	общая площадь	15,6 м ²
2	площадь застройки	22,8 м ²
3	строительный объем;	57 м ³
4	число этажей	1
5	год постройки	не указан, ориентировочно 1980
6	литер на плане	Е
7	фундамент	бетонные блоки;
8	стены	кирпичные
9	перекрытия	железобетонные плиты
10	кровля	мягкая
11	полы	бетонные, дощатые
12	окна	деревянные, двойной переплет
13	двери	деревянные, металлические
Примечание – Составлено автором по бухгалтерским документам ТОО«А-STEEL»		

При определении стоимости всего производственного комплекса при использовании затратного подхода определим стоимость каждой составляющей. Для этого используем метод сравнительных единиц с использованием УПВС зданий и сооружений: сборник 18 и сборник 23 [4, с.6].

Для здания конторы восстановительная стоимость 1 м³ здания согласно сборнику 18, таблице 58 составляет 20,5 тенге (исчисляется в тенге, так как сборник УПВС 1991 года, затем при окончательном расчете переводится в тенге по курсу рубля к тенге). Карагандинская область расположена во втором территориальном поясе, первом климатическом районе, следовательно, коэффициентная поправка на климатический район составляет 1,09. Группа капитальности соответствует приведенной в сборнике, следовательно, поправка составляет 1,00. Коэффициент сейсмичности также равен 1,00. Коэффициент пересчета в цены 1984 года составляет

1,2, в цены 1991 года - 1,65; в цены на декабрь 2013 года - 106,105 [5, с.33].

Для здания склада оборудования восстановительная стоимость 1 м³ здания согласно сборнику 18, таблице 24 составляет 11,6 тенге. Для здания автомобильного гаража восстановительная стоимость 1 м³ здания согласно сборнику 23, таблице 22 составляет 15,4 тенге. Для части здания механической мастерской восстановительная стоимость 1 м³ здания согласно сборнику 18, таблице 2 составляет 22,1 тенге. Для здания проходной восстановительная стоимость 1 м³ здания согласно сборнику 18, таблице 55 составляет 36,2 тенге. Для здания склада ГСМ восстановительная стоимость 1 м³ здания согласно сборнику 18, таблице 32 составляет 27 тенге [7, с.11].

Следующим шагом является определение износа зданий путем применения стоимостного метода. Расчеты в процентном и стоимостном выражении приведены в Таблице 2

Таблица 2 - Расчет величины накопленного износа объектов недвижимости

Наименование	Нормативный срок службы, лет	Фактический возраст, лет	Накопленный физический износ	
			%	тенге
Здание конторы	100	50	50	3 711 120
Склад оборудования	100	40	40	9 433 869
Автомобильный гараж	100	50	50	7 225 746
Часть здания механической мастерской	100	50	50	2 295 895
Проходная	100	50	50	297 877
Склад ГСМ	100	30	30	158 299
Примечание – Составлено автором по бухгалтерским документам ТОО «А-STEEL»				

Теперь рассчитаем остаточную стоимость (полная восстановительная стоимость за минусом износа),
Таблица 3.

Таблица 3 - Определение остаточной стоимости объектов недвижимости

Наименование	Восстановительная стоимость, тенге	Физический износ, тенге	Остаточная стоимость замещения, тг.
Здание конторы	7 422 239	3 711 120	3 711 120
Склад оборудования	23 584 673	9 433 869	14 150 804
Автомобильный гараж	14 451 492	7 225 746	7 225 746
Часть здания механической мастерской	4 591 791	2 295 895	2 295 895
Проходная	595 754	297 877	297 877
Склад ГСМ	527 662	158 299	369 363
Итого	51 173 612		28 050 806
Примечание – Рассчитано автором по документам ТОО «А-STEEL»			

Таким образом, стоимость производственной базы на дату оценки составляет 28 050 806 тг, или 187 005 долл. США. В связи с тем, что данные ТОО "А-STEEL" на 01.01.2013 года курс 1 долл. США тоже взят на эту дату, которая составила по курс НБ РК 150 тенге. Стоимость земельного участка не определялась, так как он находится в долгосрочной аренде, а активы предприятия не включен.

Список литературы:

- 1 Закон Республике Казахстан "Об оценочной деятельности". 2000
- 2 Григорьев В.В., Федотова М.А. Оценка предприятия: теория и практика. / В.В. Григорьев. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2011.
- 3 Валдайцев В.С. Оценка бизнеса и инноваций: Учебное пособие для студентов и преподавателей. / В.С. Валдайцев. - М.: Филинь, 2012.
- 4 Ковалев В.В. Финансовый анализ. Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. / В.В. Ковалев. - М.: Финансы, 2011.
- 5 В.Е.Есипов, Г.А. Маховикова, В.В. Терехова "Оценка бизнеса" 2-е 2006
- 6 Азгальдов Г.Г. Проблема согласования оценок и возможное ее решение. // Вопросы оценки, № 4, 2009.
- 7 Оценка бизнеса. / Под ред. Грязновой А.Г., Федотовой М.А. М.: "Финансы и статистика", 2008.

Ульяна ТКАЧ, Тернопольский национальный технический университет им. Ивана Пулюя, Тернополь, Украина (46000, г. Тернополь, ул. Тролейбусна 1А/64), e-mail: ubilynska@i.ua

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ СНИЖЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РИСКА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Рассмотрены достоинства, недостатки и проблемы практического использования наиболее распространенных способов минимизации инновационных рисков. Доведено, что анализ рисков имеет комплексный характер, и его важность заключается в создании системы управления рисками на стадиях инициации, планирования, реализации и завершения проекта.

Ключевые слова: инновации, риск, диверсификация инновационной деятельности, трансфер рисков, страхование рисков, методы качественной и количественной оценки.

Ульяна ТКАЧ, Иван Пулю атындағы Тернопль ұлттық техникалық университеті, Тернопль, 46000 Украина, Тернопль, Тролейбусна көш. 1А/64, ubilynska@i.ua

ТАМАҚ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСПОРЫНДАРЫҢДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДІ ТӨМЕНДЕТУДІҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ

Инновациялық тәуекелді төмендетудің ең көп тараған тәсілдері жетіспеушілік пен мәселелердің тәжірибелік қолданылуы қарастырылған. Тәуекелдерді талдау кешенді сипатқа ие, оның маңыздылығы жобаны аяқтау, жүзеге асыру және жоспарлау, және оны бастама кезеңінде тәуекелді басқару жүйесін құрумен негізделеді.

Түйінді сөздер: инновация, тәуекел, инновациялық қызметті диверсикациялау, тәуекелдік трансфер, тәуекелді сақтандыру, сандық және сапалық бағалау әдісі.

Uljan TKACH, Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, Ukraine (46000, Ternopil, st. Trolleybusna 1A/64), e-mail: ubilynska@i.ua

THE MAIN METHODS OF REDUCING OF INNOVATION RISK IN FOOD INDUSTRY

The advantages, disadvantages and problems of a practical use of the most common ways to minimize the risks of innovation are reviewed. The complexity of risk analysis and its importance in risk management system creation in the stages of initiation, planning, implementation and completion of the project is proved.

Keywords: innovations, risk, diversification of innovation activity, transfer of risks, insurance of risks, methods of qualitative and quantitative evaluation.

Постановка проблемы. Сегодня существует большая проблема в том, что принятие управленческих решений на пищевом предприятии утверждается без учета риска. По мнению Л. М. Чоренькой это происходит по нескольким причинам [1]:

1. Отсутствие соответствующих профессиональных навыков у руководителей предприятий.

2. В период экономического кризиса практически отсутствует стратегическое планирование, в результате чего руководители занимаются только вопросом сегодняшнего дня.

3. Учет риска при принятии управленческого решения требует большого количества информации, которая должна быть общедоступной, а в Украине ее получить относительно трудно и дорого.

Следовательно, рассудительный менеджер всегда признает, что соответственно своей природе, любая экономическая деятельность, которая соприкасается с факторами случайности, неопределенности, неполноты информации, есть риском.

Формулирование целей статьи (постановка задачи). Процесс риск-менеджмента можно

определить как систематическое использование имеющихся методов, принципов, средств и приемов для решения задач по уменьшению рисков. Эффективность управления рисками сфокусировано на идентификации рисков и осуществления определенных совершенных мер по воздействию на них. Целью риск-менеджмента является добавление максимума постоянной стоимости ко всем видам деятельности предприятия. Управление рисками повышает вероятность успеха и снижает возможность неудач и провалов в достижении целей предприятия.

Изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов: Информация быстро стареет и поэтому субъект принятия решений должен оперативно и динамично реагировать на ее изменение, причём одновременно оценивая качество информации, осуществляя ее мониторинг.

В том числе, для удержания конкурентных позиций пищевых предприятий на рынке, необходимо осуществлять инновационную деятельность. Она непосредственно связана с риском.

В данном случае, прогнозирование рисков ситуаций основано не только на умении предвидеть и просчитывать возможное развитие событий, связанных с реализацией инновационной деятельности, но и на знании структуры, умении идентифицировать сами риски и применять качественные методы управления.

Козаченко Г. В. отмечает, что рисками можно управлять, используя различные методы, позволяющие в определенной степени прогнозировать наступление рисков события и снижать степень риска. По мнению исследователя, наиболее эффективным является комплексный подход к анализу рисков. С одной стороны, такой подход позволяет получать более полное представление о возможных результатах реализации проекта, то есть обо всех положительных и отрицательных неожиданностях, ждущих инвестора, а с другой стороны, делает возможным широкое применение математических методов (особенно вероятностно-статистических) для анализа рисков [2]

Анализ рисков имеет комплексный характер, а его важность заключается в создании системы управления рисками на стадиях инициации, планирования, реализации и завершения проекта.

Тэпман Н. М. представляет следующую структуру управления рисками [3]:

1) планирование управления рисками - выбор подходов и планирование деятельности по управлению рисками проекта.

2) идентификация рисков - процесс, который осуществляется на первом этапе и сопровождает весь проект до его окончания. Идентификация рисков определяет, какие риски могут повлиять на проект, и документирует характеристики этих рисков. Риски могут идентифицироваться по схеме "причины-следствия" и наоборот.

3) качественный анализ рисков - осуществление анализа идентификации рисков и определение тех рисков, которые требуют быстрого реагирования. Специфической особенностью анализа инновационных рисков является определение стоимостного эквивалента гипотетических последствий возможной реализации отмеченных рисков. Поэтому качественный анализ является базой для выполнения количественного анализа.

Качественный анализ риска является едва ли не самым сложным в экономической рискологии. Он требует глубоких знаний как теории экономики, бизнеса, финансов, так и ряда специальных предметов, необходимых для подготовки конкурентно-способного на рынке труда специалиста определенного направления. Необходимо также наличие определенного практического опыта в выбранной сфере экономической деятельности. Для анализа риска обнаруживают источники и причины возникновения риска. Главной задачей качественной оценки является определение возможных видов рисков, а также факторов, влияющих на уровень рисков при осуществлении определенного вида деятельности. На этом этапе важное значение имеет выявление всех возможных

обстоятельств и детальное описание всех возможных рисков. Это означает, что в результате необходимо получить четкое представление обо всех возможных рисках, обнаружить потенциальные зоны риска, а также негативные последствия или дополнительные выгоды, которые могут возникнуть в результате реализации определенного решения. Этот анализ осуществляется в нескольких направлениях. Первое направление предусматривает сравнение ожидаемых положительных результатов (доходов), выбора конкретного направления предпринимательской деятельности с возможными последствиями (потерями, убытками). Среди возможных последствий выделяют такие, как финансовые, материальные, временные, социальные, реализационные, экологические и морально-психологические. Далее их сравнивают с предполагаемыми результатами, которые получит предприятие при развитии определенного направления деятельности.

Как отмечает И. А. Макаренко, ключевым моментом при качественном анализе оценки риска является определение его уровня, а именно допустимого предела для фирмы. Уровень риска - это оценка соотношения масштаба ожидаемых потерь к объему имущества предприятия, а также вероятности наступления этих потерь. При оценке уровня риска любым методом исходным параметром является изменчивость последствий конкретного решения. Качественный анализ включает также методологический подход к количественной оценке допустимого уровня риска. Окончательное решение может быть принято только при комплексной его оценке [4].

Ряд исследователей, а именно А. А. Старостина, В. А. Кравченко, Н. В. Хохлов, предлагают при качественной оценке уровня риска оценивать возможные последствия событий и соответствующую вероятность того, что эти события произойдут. Однако, не всегда последствия, события и вероятность можно разделить на самостоятельные части [5]. Анализ, в данном случае, может осуществляться в двух направлениях: если имеются потери, то осуществляется выяснение причин, в противном случае - на основе анализа системы обозначаются риски и возможные последствия.

Другие исследователи, такие как С. С. Витлинский и Е. Н. Станислачик, рассматривают две группы методов оценки предпринимательского риска: количественные или объективные (математические, статистические и вероятностные, аналитические) и качественные или субъективные (моделирование, оптимизация и теория игры, методы стохастического программирования, аналогов). Именно поэтому, следует использовать несколько видов оценки рискованной ситуации, на основе итоговой таблицы качественной оценки (Таблица 1):

Таблица 1. Характеристика методов качественной оценки уровня риска *

Методы качественной оценки риска	Степень уровня риска	Сущность	Преимущества метода	Недостатки метода
Анализ последствий	Высокий, умеренный, слабый	Исследуется финансовое состояние организаций и влияние на ее жизнеспособность угрожающих факторов	Простота расчета	Последствия варьируются в широких пределах или само событие происходит несколько раз в течение определенного промежутка времени
Анализ вероятности (относительно убытка)	Высокий, умеренный, низкий	Анализируется вероятность наступления события в процентном соотношении в течение определенного периода времени	Возможность выявления главных рисков, влияющих на функционирование предприятия	Значительный фактор времени (от одного до десяти лет), не учитывает меры, которые компания может предпринять для того, чтобы снизить эту вероятность
Анализ вероятности (относительно благоприятных возможностей)	Высокий, умеренный, низкий	Исследуется вероятность наступления события в процентном соотношении в течение определенного периода времени при учете путей нейтрализации	Учет важных мероприятий для избегания риска или снижение его вероятности	Событие трудно контролировать из-за ряда внешних факторов, влияющих на риск
Экспертный метод	Катастрофический, критический, допустимый, малый, минимальный	Основан на опросе квалифицированных специалистов с последующей статистико-математической обработкой результатов этого опроса	Простота расчетов, возможность оценки рисков, не поддающихся анализу другими методами	Субъективный характер
Система НАССР	Высокий, умеренный, слабый	Проверка и контроль качества предоставляет более структурированный подход для контроля выявления рисков предприятий пищевой промышленности	Возможность выявления главных рисков и соответственно учета важных мероприятий для избегания риска или снижение его вероятности	Отсутствие квалифицированных кадров в Украине

Источник: * Авторские итоги относительно данной категории

Поскольку на сегодняшний момент глобализация рынка пищевой продукции привела к необходимости решать проблему безопасности продуктов питания и необходимости уменьшить риски их негативного влияния на здоровье человека, то относительно пищевой отрасли было создано систему НАССР.

В. М. Кантер, В. А. Матисон, Ю. С. Сазонов утверждают, что введение системы управления безопасностью пищевых продуктов на базе концепции НАССР (hazard analysis and critical control points, ХАССП) позволяет предприятию [6]:

1. Обеспечить выпуск безопасной продукции за счет системного контроля на всех этапах производства.

2. Должным образом управлять всеми опасными факторами (рисками), которые угрожают безопасности пищевых продуктов - предотвращать, устранять или минимизировать их.

3. Гарантировать, что пищевые продукты являются безопасными на момент их употребления в пищу.

4. Обеспечить надлежащие гигиенические условия производства в соответствии с международными нормами.

5. Демонстрировать соответствие применимым законодательным и нормативным требованиям к безопасности пищевых продуктов.

6. Укрепить доверие потребителей, заказчиков и органов надзора к выпускаемой продукции и повысить имидж предприятия.

Таблица 2. Характеристика методов количественной оценки уровня рисков *

Методы количественной оценки риска	Сущность	Преимущества метода	Недостатки метода
Статистический	Базируется на теории вероятности распределения случайных величин	Наиболее полная и достоверная информация об уровне рисков	Сложность расчета, наличие достаточно большого объема статистической информации
Аналитический	Используются такие показатели как период окупаемости, норма доходности, индекс рентабельности. Сравнимая значения перечисленных показателей альтернативных проектов, определяют их степень риска	Возможность выявления главных рисков, влияющих на функционирование предприятия и поиск путей снижения их влияния	Метод недостаточно разработан для предпринимательской деятельности, сложность расчета
Метод целесообразности затрат	Расходы по конкретному направлению не имеют одинаковой степени риска.	Состояние с каждым направлением расходов распределяется на зоны общих потерь, где конкретные потери не достигают границ установленной степени риска	Поиск рисков через сравнение затрат, простота в расчетах. Не учитывается влияние отдельных рисков
Метод аналогов	Базируется в сравнении с аналогичными многократно выполнимыми операциями	Использование опыта предшественников	Игнорирование фактора времени, необходимость полной и достоверной информации
Рейтинговый метод	На основе отчетности рассчитываются основные финансовые показатели, и делается их ранжирование по определенной шкале	Возможность обработки широкого массива информации, полученный результат можно сразу сравнить с эталоном, простота расчетов	Возможность неправильного выбора эталона
Метод дерева решений	В процессе подготовки решения выделяются различные его варианты, которые могут быть приняты, а также для каждого варианта - ситуации, которые могут наступить	Поиск возможных сценариев развития событий, наочность	Возможность неправильного выбора сценария развития событий, необходимость полной и достоверной информации
Нормативный метод	Базируется на использовании системы финансовых коэффициентов (ликвидности, автономии, покрытия и др.).	Легкость расчетов, максимальная точность в расчетах	Не дает возможности учесть всю индивидуальность конкретной ситуации

Источник: * Авторские итоги, относительно данной категории

7. Расширить сеть потребителей продукции и выйти на зарубежные рынки.

8. Повысить ответственность персонала за выпуск безопасной продукции и обеспечить понимание всеми работниками предприятия первостепенной важности аспектов безопасности продукции.

Можно согласиться с мнением ученых, поскольку система НАССП есть более качественная система защиты, чем национальный стандарт ДСТУ 4161-2003 "Системы управления безопасностью пищевых продуктов. Требования" (2003 и 2007 годов). В связи с определенными сложностями выполнения

украинскими предприятиями требований стандарта ДСТУ ISO 22000 (например, арендованные, а не собственные производственные помещения) некоторое время эти два стандарта будут действовать параллельно. На мнение В.М. Новикова, процесс внедрения ДСТУ ISO 22000 на предприятия, на которых функционирует система управления безопасностью пищевых продуктов в соответствии с ДСТУ 4161-2003, будет легче, чем для предприятий, начинающих эту работу с "нуля", так как в основе этих стандартов заложены единые принципы [7].

Требования стандарта, по утверждению А.Ю. Попова и А.П. Мешковского, могут быть

использованы для создания системы управления инновационными рисками всеми организациями, непосредственно или косвенно участвующими в пищевой цепи, например: производителями кормов, фермерами, производителями ингредиентов и примесей, производителями и поставщиками пищевых продуктов, предприятиями розничной и оптовой торговли, предприятиями общественного питания, организациями, предоставляющими услуги по транспортировке, хранению и дистрибуции т.д. [8].

Следующий метод - количественный. Задача количественного анализа рисков - числовое измерение влияния изменений факторов проекта, проверяемых на риск, на поведение критериев эффективности проекта.

Исследователь В.В. Ковалев выделяет следующие признаки количественной оценки риска [9]:

- вероятность достижения конечной цели проекта;
- степень воздействия риска на проект и объем непредвиденных расходов и материалов, которые могут понадобиться;
- риски, требующие быстрого реагирования и большего внимания, а также влияние их последствий на проект;
- фактические расходы, предполагаемые сроки окончания

Методы количественной оценки в некоторой степени - унифицированные, однако, с их помощью не всегда можно оценить любой вид риска во всех возможных хозяйственных ситуациях (нехватка времени, информации, квалификации). Существуют виды рисков, которые требуют принципиально индивидуального подхода к их оценке, а также имеющиеся комплексные риски, опосредованные сразу несколькими разновидностями рисков. Именно поэтому наряду с универсальными используют специфические методы оценки экономического риска. В общем, основные методы количественной оценки рисков предприятия, имеют такой вид (таблица 2).

В общем, суммированные основные методы количественной оценки рисков, имеют свои преимущества и недостатки. Одни методы (статистический, метод аналогий) требуют использования значительного массива информации и вместе с тем не учитывают фактор времени, другие (аналитический и метод целесообразности затрат) - недостаточно разработаны для использования в отечественных условиях.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Итак, для современных условий развития предприятия, целесообразным вариантом выбора направления оптимизации риска является обоснованная комбинация нескольких методов. Основным критерием выбора выступает наличие оптимального соотношения между достигнутыми степенью снижения риска и необходимыми для этого затратами. Основой выбора конкретной меры

предупреждения и минимизации риска является целенаправленный поиск оптимального и экономически выгодного в данной ситуации вида воздействия на риск (избегание, выравнивания, сохранения, уменьшение или передача риска). Как правило, каждый вид риска допускает два-три традиционных способа его уменьшения. Поэтому возникает проблема оценки сравнительной эффективности методов воздействия на риск для выбора наилучшего из них, которая будет анализироваться в дальнейших исследованиях.

Список литературы:

1. Чоренькая Л.М. Методы минимизации рисков в аграрном секторе [Электронный ресурс] / Л.М. Чоренькая. - 2011. - Режим доступа к ресурсу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/13247/1/11slm.pdf>.
2. Козаченко Г.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. - К.: Либра, 2003. - С. 147-148. (280 с.)
3. Тэпман Н.М. Риск в экономику: учеб. пособие для студ. вузов / Н.М. Тэпман; под ред. В.А.Швандара. - М.: ЮНИТИ, 2002. - С.72-77. (379 с.)
4. Макаренко И. А. Особенности управления хозяйственным риском в условиях рыночной экономики / А. И. Макаренко // Актуальные проблемы экономики. - 2006. - № 6 (60). - 159-164. (220 с.)
5. Старостина А. А. Риск - менеджмент теория и практика: учеб. пособие. / А. Старостина. - С. 46; Хохлов Н.В. Управление риском /Н. В. Хохлов.
6. Витлинский В. В. Экономические риски: игровые модели: учеб. пособие. / В. В. Витлинский, П. И. Верченко, А. В. Сигал, Я. С. Наконечный. - К.: КНЕУ, 2002. - 446 с.; Станислачик Е.Н. Риск-менеджмент на предприятии. Теория и практика / Е.Н. Станислачик. - М.: Ось-89, 2002. - 80 с.
7. Новиков В.М., Никитюк А.А. Особенности модели системы управления безопасностью пищевых продуктов по ISO 22000:2005 и необходимость внедрения стандартов ISO серии 22000 в Украине. [Официальный сайт ЧП] Новиков В.М., <http://www.novikov.biz.ua>.
8. Попов А.Ю., Мешковский А.П. "Система анализа риска (НАССР) как первый шаг в переходе к работе по правилам надлежащей производственной практики (GMP)". Фарматека № 4, 2002. - С.77-82.
9. Ковалев В.В. Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 217 с.

Жансая ТУЯКОВА, магистрант, Қазақтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ. Академическая көш, 9, zhansaya_7777@mail.ru, +77212441534 (185)

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫ ТҰРҒЫНДАРЫН ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУЫ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Аталмыш мақалада Қарағанды өңірінің халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің ағымдағы жағдайына талдау жасалған, атап айтсақ, Қарағанды облысы халқының ақшалай шығыстарының құрылымы, тұтыну шығыстарының құрылымы, қалалық және ауылдық халқының әлеуметтік трансферттер құрылымы қарастырылған.

Түйінді сөздер: әлеуметтік қорғау, Джини коэффициенті, халықтың ақшалай шығысы, тұтыну шығыстары, күнкөрістің ең төменгі деңгейі, атаулы әлеуметтік көмек.

Жансая ТУЯКОВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсаюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, zhansaya_7777@mail.ru, +77212441534 (185)

АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИОННОГО СОСТОЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье рассматривается анализ текущего состояния социальной защиты населения Карагандинского региона, а именно, структура денежных расходов населения Карагандинской области, структура потребительских расходов, а также структура социальных трансфертов городского и сельского населения.

Ключевые слова: социальная защита, коэффициент Джини, денежные расходы населения, потребительские расходы, прожиточный минимум, адресная социальная помощь.

Zhansaya TUYAKOVA, MS student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya street 9, zhansaya_7777@mail.ru, +77212441534 (185)

THE ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL CONDITION OF THE SOCIAL SAFETY NET IN KARAGANDA REGION

This article represents the analysis of the current state of social protection of the population of Karaganda region, namely, the structure of expenses in the Karaganda region, the structure of consumer spending, and the structure of social transfers of urban and rural population.

Keywords: social protection, the Gini coefficient, the money expenditures, consumer spending, the subsistence minimum, targeted social assistance.

Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың "Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" атты жолдауында "Әлеуметтік саланы дамытудың 2050 жылға дейін басты бағдарлары нақты индикативті цифрларда көрсетілген. Қазақстан халық құрылымында орта тап үлесі басым елге айналмақ. Урбанизацияның жаһандық үрдісіне орай қалалық тұрғындар үлесі барлық халықтың қазіргі 55 пайызынан 70 пайыздай деңгейге дейін өседі. Қазақстанның қалалары мен елді мекендерін сапалы жолдар мен көліктің барлық түрінің жүрдек бағыттары байланыстырады.

Саламатты өмір салтының орнығуы, медицинаның дамуы қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығын 80 жасқа дейін арттырады. Қазақстан медициналық туризмнің жетекші еуразиялық орталықтарының біріне айналады.

Озық және бәсекеге қабілетті ұлттық білім беру жүйесін құру аяқталуда.

Қазақстан әлемде адамдар үшін қауіпсіз және тұруға жайлы елдің біріне айналуға тиіс. Бейбітшілік пен тұрақтылық, әділ сот және тиімді құқық тәртібі дегеніміз - дамыған елдің негізі" - деген болатын 1, б. 4 .

2013 жылғы халықтың ішінара зерттеу деректері бойынша облыс халқының ақшалай шығыстары айына жан басына орташа 40791 теңгені құрады, бұл 2012 жылға қарағанда 2,3% - ға артық. Қалалық жерде халықтың шығыстары 43915 теңге сомасында құралды, ауылдық жерде - 29275 теңге.

Тұтыну мақсаттарына халық барлық ақшалай шығыстарының 85,4%-ын жұмсады, 8,7% несиелерді және қарыздарды өтеуге кетті, 5,7% материалдық көмек және алиментті, 0,2% - салық және басқа төлемдерді құрады (Кесте 1).

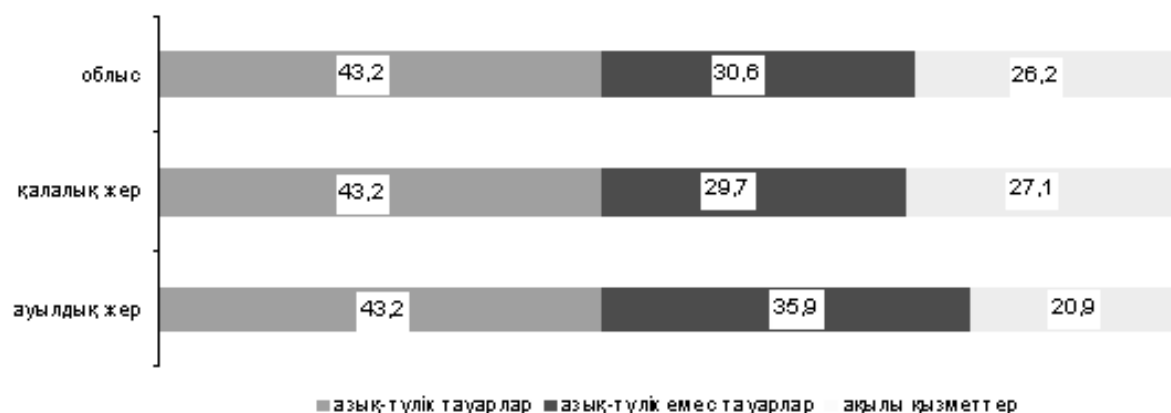
Кесте 1 - Қарағанды облысы халқының ақшалай шығыстарының құрылымы, 2013ж.

пайызбен

	Облыс бойынша барлығы	оның ішінде	
		қалалық жерде	ауылдық жерде
Ақшалай шығыстар – барлығы	100,0	100,0	100,0
оның ішінде:			
тұтыну шығыстары	85,4	85,5	84,7
таныстарға, туыстарға материалдық көмек, алименттер	5,7	5,8	5,2
салықтар, төлемдер және басқа төлемдер	0,2	0,2	0,2
несиелерді және қарыздарды өтеу	8,7	8,5	9,9
Е с к е р т у – Қарағанды облысы статистика жөніндегі департаментінің мәліметтері			

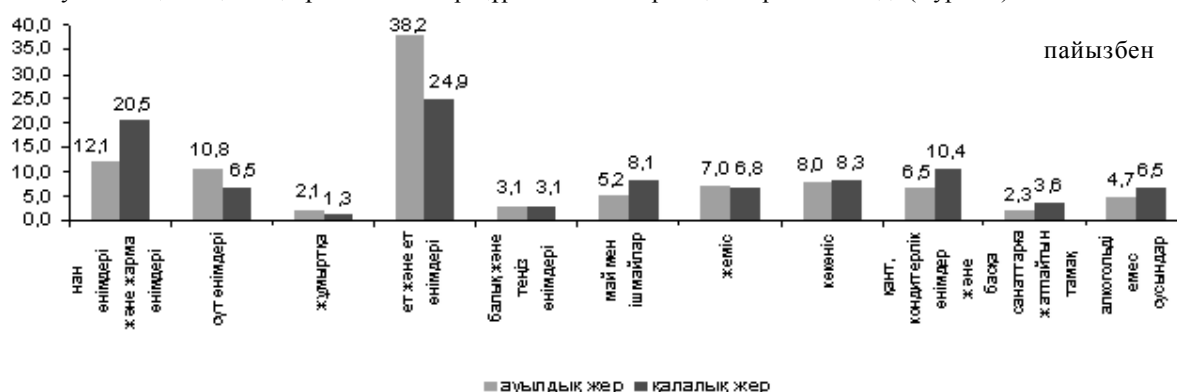
Тұтынушылар шығыстарының құрылымында 43,2% азық-түлік тауарларына, 30,6% - азық-түлік емес тауарлаға, 26,2% - ақылы қызметтерге шығыстар алады. Қалалық халықтың тұтыну шығыстарының құрылымы ақылы қызметтерге кеткен шығындардың едәуір жоғары үлесімен ерекшеленеді (Сурет 1).

пайызбен

Сурет 1 - Халықтың тұтыну шығыстарының құрылымы, 2013ж.

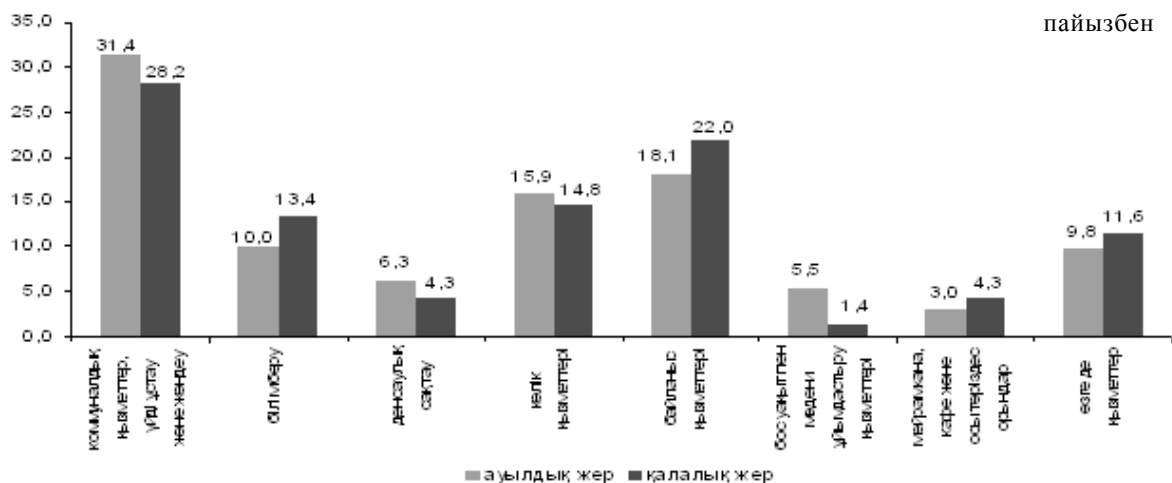
Халықтың шығыстары ет және ет өнімдерін сатып алуға 36,2% азық-түлік шығыстары, нан және жарма өнімдерінің шығыстары үлесі - 13,6%, сүт өнімдерінің - 10,3%, көкөніс және жеміс сәйкесінше - 8,0% және 7,0%, қант, кондитерлік өнімдер және тәттілер - 7,2%, май және тоң май - 5,4%, алкогольсіз сусындар - 4,9% құрады. Шығыстар үлес салмағы темекі өнімдеріне 3,0% - ды, алкогольды сусындарға - 2,3%-ды құрады. Қала және ауыл халқының азық-түлік шығыстар құрылымы айтарлықтай ерекшеленеді (Сурет 2).

Сурет 2 - Қала және ауыл халқының тамақ өнімдеріне шығыстар құрылымы, 2013 ж.

Азық-түлік емес тауарлардың шығыстарында киім, мата және аяқ киім - 32,0%, жиһаз, үй тұрмысында пайдаланылатын заттар және тұрмыстық техника- 18,6%, жеке гигиенаға арналған тауарлар - 11,8% басым болды. Дәрі-дермекке, емдеу жабдықтарына және аппаратураға 6,5%, тұрғын үйді жөндеуге және күтіп ұстауға арналған материалдар - 3,3% сатып алуға шығыстар жұмсалды.

Ақылы қызметтер саласында 30,9% коммуналдық қызметтер төлеумен, тұрғын үйді күтіп ұстау және оны жөндеумен, 18,7% - байланыс қызметтерді төлеумен, 15,6% -көлік қызметтерді төлеумен байланысты. Білімге халықтың шығыстары - 10,3% -ды, денсаулық сақтауға - 6,1%- ды, ойын-сауық жүргізу қызметтерін төлеуге - 5%-ды, мейрамхана, кафе қызметтерін төлеуге 3,1% -ды құрады (Сурет 3).

Сурет 3 - Қала және ауыл халқының ақылы қызметтерге шығыстар құрылымы, 2013ж.

2013 жылы Қарағанды облысы халқының атаулы ақшалай табыстары айына орташа 64422 теңгені құрады. 2012 жылмен салыстырғанда халықтың ақшалай табыстары 11,9%-ға өсті 2, б. 14 .

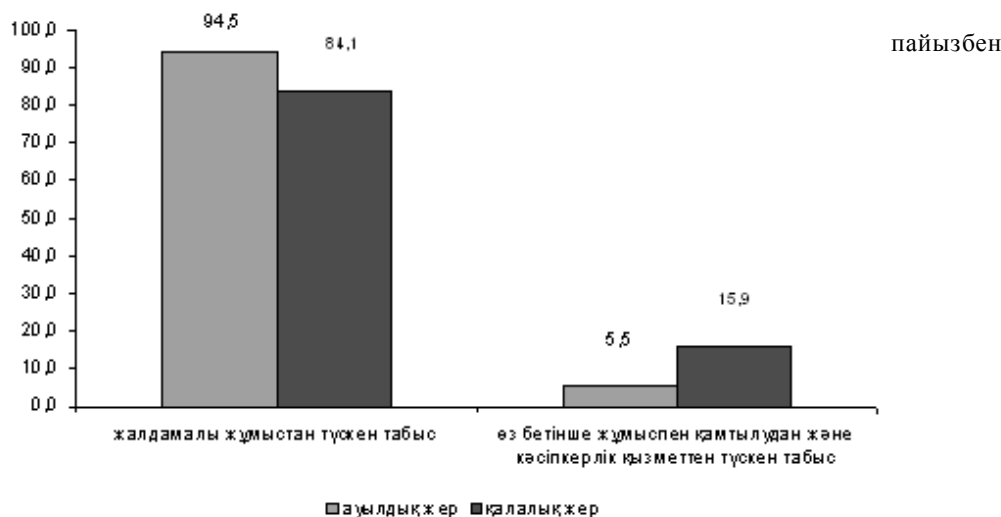
Халықтың ақшалай табыстарының құрылымында еңбек қызметінен түскен табыстар 78,5%-ды, әлеуметтік трансферттер -14,9%-ды, туыстарынан, таныстарынан материалдық көмек, алименттер - 5,2%-ды, меншіктен түскен табыстар және өзге де ақшалай түсімдер - 1,4%-ды құрады (Кесте 2).

Кесте 2 - Қарағанды облысы халқының ақшалай табыстарының құрылымы, 2013ж.

	Облыс бойынша барлығы	оның ішінде	
		қалалық жерлерде	ауылдық жерлерде
Ақшалай табыс – барлығы	100,0	100,0	100,0
оның ішінде:			
еңбек қызметінен түскен табыс	78,5	78,5	78,5
әлеуметтік трансферттер	14,9	14,7	16,1
туыстарынан, таныстарынан түскен материалдық көмек, алименттер	5,2	5,2	4,9
өзге де табыстар	1,4	1,6	0,5
Е с к е р т у – Қарағанды облысы статистика жөніндегі департаментінің мәліметтері			

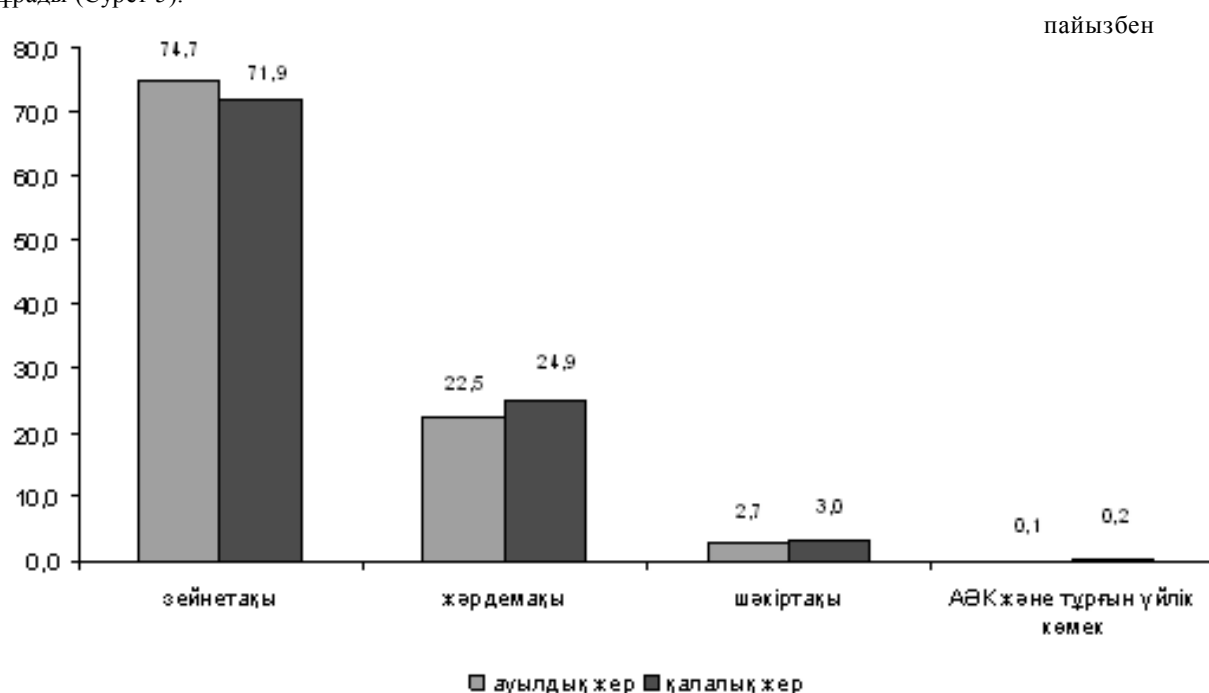
Еңбек қызметінен түскен табыстар құрылымында 92,9% жалдамалы жұмыстан түскен табыстар, өз бетінше жұмыспен қамтылудан және кәсіпкерлік қызметтен түскен табыс үлесі - 7,1% құрады.

Қалалық және ауылдық халықтың еңбек қызметінен түскен табыстарының құрылымы айтарлықтай ерекшеленеді (Сурет 4).

Сурет 4 - Қалалық және ауылдық халықтың еңбек қызметінен түскен табыстар құрылымы, 2013ж.

Әлеуметтік трансферттер құрылымында айтарлықтай үлес салмақты зейнетақылар құрады - 74,2%. Жәрдемақылар - 22,9%, шәкіртақылар - 2,8%, атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) және тұрғын үйлік көмек - 0,1% құрады (Сурет 5).

Сурет 5 - Қалалық және ауылдық халқының әлеуметтік трансферттер құрылымы, 2013ж.

Өзге де табыстар құрылымында меншіктен түскен табыс - 35,7%-ды, оның ішінде қалалық халық - 37,5%-ды, ауылдық халық - 20%-ды құрады 3, б. 27.

2013 жылғы табысы күнкөрістің ең төмен деңгейінің шамасынан төмен Қарағанды облыс халқының үлесі 2%-ды құрады. Үй шаруашылықтарын ішінара зерттеу деректері бойынша 2013 жылы күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан төмен тұтынуға пайдаланылған табыстары бар халықтың үлесі 2%-ды құрады. 2012 жылмен салыстырғанда күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан төмен табыстары бар халықтың үлесі 0,8 пайыздық тармаққа төмендеді.

Күнкөрістің ең төменгі деңгейінен төмен табыстары бар халық үлесі қалалық жерде 0,7%-ды, ауылдық жерде - 6,7%-ды құрады. Тұтынуға пайдаланылған ең төмен азық-түлік себетінің құнынан аспайтын табысы бар халық ауылдық жерде шоғырланған.

Облыс бойынша орташа табыс 10% күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан ең төмен қамтамасыз етілген халық 92,8% деңгейінде құралды, ол 2013 жылы айына орташа 16503 теңге сомасында құралған, республика бойынша - 83,8% (17789 теңге) 4.

Орташа табыс 20% күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан ең төмен қамтамасыз етілген халық облыста және республикада сәйкесінше 111,6%-ды және 96,5%-ды құрады (Кесте 3).

Кесте 3 - 2013 жылғы халық табыстарын саралау көрсеткіштері

	Қазақстан Республикасы	Қарағанды облысы
Табысы күнкөрістің ең төмен деңгейінен төмен халықтың үлесі	2,9	2,0
Тұтынуға пайдаланылған 10% табыстардың арақатынасы ең аз қамтамасыз етілген халықтың күнкөрістің ең төмен деңгейінің шамасымен	83,8	92,8
Тұтынуға пайдаланылған 20% табыстардың арақатынасы ең аз қамтамасыз етілген халықтың күнкөрістің ең төмен деңгейінің шамасымен	96,5	111,6

Е с к е р т у – Қарағанды облысы статистика жөніндегі департаментінің мәліметтері

Күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан төмен табыстары бар облыс халқының 53%-ын 5 және одан көп тұлғадан тұратын үй шаруашылықтар құрады.

Халықтың жұмыспен қамтылуын тоқсан сайын сауалнамалық ішінара зерттеу мәліметтері бойынша

2013 жылғы Қарағанды облысындағы 15 және одан асқан жастағы экономикалық белсенді халық саны 744,1 мың адамды құрады, бұл 2012 жылғы тиісті кезеңге қарағанда 0,4%-ға көп. Экономикалық белсенділік деңгейі алдыңғы жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 0,5 пайыздық тамаққа өсті және 69,7%-

ды құрады. Әйелдердің үлесіне экономикалық белсенді халықтың жалпы санының 50,8%-ы тиесілі.

Жұмыспен қамтылған халық саны 707,2 мың адамды немесе экономикалық белсенді халықтың 95%-ын құрайды. Жұмыспен қамтылған халық ішінде жалдамалы қызметкерлер 600,3 мың адамды (84,9%) құрады, өз бетінше жұмыспен қамтылғандар - 106,9 мың адам (15,1%). Жұмыспен қамтылғандардың жалпы санында ерлер 50,5% немесе 356,9 мың адамды, әйелдер - 49,5% немесе 350,3 мың адамды құрады.

2013 жылғы жұмыссыз халық саны (табысты жұмысы болмаған, оны үздіксіз іздеген және оған кірісуге дайын болған 15 және одан асқан жастағы

адамдар) алдыңғы жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 2,8%-ға қысқарды және 36,9 мың адамды құрады. Жұмыссыз ерлердің үлесі 48,4%-ды (17,9 мың адам) құрады, әйелдердің үлесі - 51,6% (19 мың адам).

Қарағанды облысында жұмыссыздық деңгейі 5%-ды (2012 жылғы - 5,1%) құрады. Жастар жұмыссыздығы деңгейінің 5,2%-ын (2012 жылғы - 3,9%) -15-24 жастағылар1), 4,4%-ын (2012 жылғы 5,4%-ғы) - 15-28 жастағылар құрады 5, б. 51 .

Жалпы Қазақстан Республикасы бойынша халықтың 10 пайыздық (децильдік) топтары бойынша Джини коэффициенті, индексін өңірлер бойынша қалай қалыптасқанын төмендегі 4-кестеден көре аласыздар.

Кесте 4 - Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша Джини коэффициенті және қорлар коэффициенті

	халықтың 10 пайыздық (децильдік) топтары бойынша Джини коэффициенті, индексі						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Қазақстан Республикасы	0,315	0,305	0,304	0,312	0,309	0,288	0,267
Ақмола	0,299	0,302	0,297	0,325	0,338	0,274	0,252
Ақтөбе	0,320	0,300	0,296	0,325	0,342	0,302	0,269
Алматы	0,259	0,256	0,267	0,280	0,297	0,273	0,227
Атырау	0,279	0,313	0,309	0,309	0,235	0,222	0,200
Батыс Қазақстан	0,266	0,280	0,276	0,262	0,286	0,258	0,253
Жамбыл	0,264	0,229	0,222	0,256	0,251	0,232	0,195
Қарағанды	0,295	0,294	0,303	0,337	0,307	0,282	0,264
Қостанай	0,334	0,313	0,310	0,299	0,310	0,262	0,247
Қызылорда	0,293	0,292	0,248	0,276	0,278	0,226	0,228
Маңғыстау	0,245	0,270	0,284	0,270	0,251	0,251	0,159
Оңтүстік Қазақстан	0,241	0,227	0,242	0,247	0,240	0,227	0,223
Павлодар	0,243	0,262	0,263	0,284	0,287	0,260	0,248
Солтүстік Қазақстан	0,274	0,275	0,271	0,287	0,284	0,262	0,250
Шығыс Қазақстан	0,303	0,307	0,296	0,300	0,308	0,291	0,272
Астана қ.	0,298	0,316	0,306	0,360	0,326	0,355	0,288
Алматы қ.	0,250	0,244	0,233	0,294	0,308	0,285	0,235

Е с к е р т у – ҚР статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтері

Кесте 5 - Қорлар коэффициенті (халықтың неғұрлым аukatты 10%-ының және неғұрлым аukatсыз 10%-ының арақатынасы)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Қазақстан Республикасы	7,43	6,81	6,75	7,38	7,17	6,17	5,33
Ақмола	6,76	7,45	6,84	8,35	9,43	6,07	5,11
Ақтөбе	7,93	7,23	6,62	7,55	8,58	6,28	5,31
Алматы	5,05	5,11	5,46	6,33	6,79	5,91	4,35
Атырау	6,17	7,71	6,53	6,86	4,87	4,93	3,92
Батыс Қазақстан	5,53	5,87	5,93	5,62	5,79	4,84	4,66
Жамбыл	5,46	4,41	4,15	5,21	5,05	4,18	3,38
Қарағанды	6,91	6,70	7,18	9,08	7,02	6,14	5,37
Қостанай	10,08	7,50	7,28	6,92	6,86	5,12	4,81
Қызылорда	6,15	6,07	4,57	6,01	5,76	4,49	4,22
Маңғыстау	4,67	5,16	5,43	5,07	4,95	4,79	2,95
Оңтүстік Қазақстан	4,72	4,21	4,50	4,83	4,65	4,42	4,18
Павлодар	5,11	5,96	5,82	6,45	6,74	5,76	5,20
Солтүстік Қазақстан	6,09	5,83	5,76	6,53	6,16	5,64	5,26
Шығыс Қазақстан	7,12	7,10	6,92	6,75	7,11	6,21	5,64
Астана қ.	6,92	6,76	7,32	9,23	7,47	8,04	6,63
Алматы қ.	5,09	4,83	4,32	6,57	6,83	5,81	4,51

Е с к е р т у – ҚР статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтері

Кестеден көріп отырғандай, Қазақстан Республикасының 2006 жылмен 2012 жылдар аралығында халықтың 10 пайыздық (децильдік) топтары бойынша Джини коэффициенті, индексін салыстыратын болсақ, онда аталмыш көрсеткіштің 0,315-тен 0,267-ке дейін төмендегенін көреміз.

Қарағанды облысы бойынша халықтың 10 пайыздық (децильдік) топтары бойынша Джини коэффициенті, индексі 0,295-тен 0,264-ке дейін 0,021-ге төмендеген.

Егер республикамыз деңгейінде халықтың неғұрлым ауқатты 10%-ының және неғұрлым ауқатсыз 10%-ының арақатынасы арқылы анықталатын қорлар коэффициентін талдайтын болсақ, онда аталмыш көрсеткіштің 7,43-тен, 5,33-ке дейін төмендегенін байқаймыз. Қарағанды облысы бойынша Қорлар коэффициенті, яғни халықтың неғұрлым ауқатты 10%-ының және неғұрлым ауқатсыз 10%-ының арақатынасы 6,91-ден 5,37-ге дейін төмендегенін байқаймыз (Кесте 5).

Кестеден көріп отырғандай 2006 жылы Қарағанды облысы халқының неғұрлым ауқатты 10%-ының және неғұрлым ауқатсыз 10%-ының арақатынасы республикалық көрсеткіштен 0,52 бірлікке төмен болса (7,43-6,91), ал 2012 жылы аталмыш көрсеткіш (5,33-5,37) 0,04 бірлікке артқан.

Әдебиеттер тізімі:

1 "Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" - Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. //Егемен Қазақстан, 2014, бет 1-3

2 Програма снижения бедности по Карагандинской области на 2010-2012гг.

3 Қарағанды облысы статистика жөніндегі Департаментінің материалдыры 2010-2012 жж.

4 Қазақстан Республикасы статистика жөніндегі агенттігінің материалдары. Қазақстан Республикасы өңірлері. 2012 жыл.

5 Притворова Т.П. Развитие социально-ориентированной рыночной экономики в Казахстане. - Караганда, 2011. - 275с.

ӘОЖ: 336.74(574)

Жұлдызай УСКЕМБАЕВА, *Магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая 9, көшесі, zh.b.uskembayeva@mail.ru, +77003546719*

АҚША ҚАТЫНАСТАРЫ МЕН АҚША ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУ САТЫСЫ РЕТІНДЕ ЭЛЕКТРОНДЫҚ АҚШАЛАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ

Мақалада ақшаның және ақша қатынастарының қазіргі әлемдегі эволюциясын зерттеу, электрондық ақшалардың пайда болуын, ақша қатынастарының және ақша жүйесінің даму сатысы ретінде көрсету, электрондық ақшалардың пайдаланылуын және дамуын талдау, электрондық ақшаларды енгізудегі отандық банктердің ролін бағалау, электрондық ақшалар қызметінің қазіргі проблемаларын зерттеу қарастырылған. Автор заңға сай Internet-банкінгтің пайдаланушы санның өсуіне байланысты, Internet-банктердің қызмет көрсетуі арзандайтынына жеткізетінін байқады.

Түйінді сөздер: электрондық ақша, төлем жүйесі, смарт-карта.

Жұлдызай УСКЕМБАЕВА, *Магистрант, Карагандинском экономическом университете Казпотребсоюза, 100009, Қазақстан Республикасы, г. Караганда, ул. Академическая 9, zh.b.uskembayeva@mail.ru, +77003546719*

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ КАК СТУПЕНЬ ДЕНЕЖНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ

В данной статье рассмотрена эволюция денег, денежных отношений в современном мире, возникновение электронных денег. Описан уровень развития денежных отношений и денежной системы, произведены анализ использования и развития электронных денег, а также оценка роли внедрения электронных денег в отечественные банки, изучены проблемы функции электронных денег. Автором отмечен закономерный рост количества пользователей Internet-банкингом, что приведет к снижению цен на услуги, предоставляемые Internet-банками.

Ключевые слова: электронные деньги, платежная система, смарт-карта.

Zhuldyzai USKENBAEVA, *Graduate, Karaganda economical University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Kazakhstan, Karaganda, street Academic 9, zh.b.uskembayeva@mail.ru, +77003546719*

THE EMERGENCE OF E-MONEY AS THE DEGREE OF MONETARY RELATIONS AND MONETARY SYSTEM

In the article the study of the money evolution, money relations in the world, the emergence of electronic money are considered. The development level of monetary relations and the monetary system are described, the electronic money use and its progress are analyzed, and also electronic money introduction role in domestic banks is evaluated, electronic money function problems are studied. The author marked the appropriate height of Internet-banking users amount, what would result in a price-cutting on Internet-banks services.

Keywords: electronic money, payment system, smart-card

1960 жылдары ақшалай түрдегі эволюцияның қазіргі кезеңі басталды. Ақша-несие саласы соңғы 40 жылда электрондалудың екі кезеңін бастан өткізді [1, 65 б.].

Бірінші кезең (1960 жылдардың аяғы - 1980 жылдардың басы) - көтерме төлемдердің электрондық негізге ауысуынан құралды. Ол автоматты есептесу палатасының, клирингтік есептесу жүйелерінің, сонымен бірге, электрондық трансферт жүйелерінің кең қолдануымен бейнеленді. Осы кезде төлемдерді басқару жүйесін оңтайландырудың, көтерме төлем деңгейіндегі несиелік және есептік тәуекелдері азайтудың, жаңа қаржы өнімдерінің пайда болуына жағдай жасаудың, оған қол жеткізу құралдарын түрлендірудің сәті түсті [2, 208 б.].

Электрондық трансферт жүйелерінің кең қолданылуы нәтижесінде несие және дебет карталары сияқты бөлшек электрондық төлем құрылғыларының

айналымға енуіне негіз болды. Осының нәтижесінде бөлшек есептердегі қағаздай төлем құралдарының пайдаланылуы едәуір азайды.

Дәстүрлі электрондық бөлшек төлеу құралдары тұтынушыға несие институттарындағы өз есептерімен тиімдірек басшылық етуге мүмкіндік берді (трансакциялық шығындарды азайту, есептеулердің ыңғайлылығы мен қауіпсіздігін жоғарылату). Алайда, олар дамыған елдердің ақша айналымында чектер мен қолма-қол ақшаны алмастыра алмады [3, 217 б.].

Электрондық коммерцияның дамуы, әртүрлі қаржы институттарының арасындағы ақшалай қор үшін бәсеке күрестің асқынуы мен бөлшек төлемдердің трансакциялық шығындарын төмендетуге деген сұранысқа, сонымен бірге төлемдерді тікелей жүзеге асырудағы анонимдық қатынасқа ие болған және қаржы институттарымен

делдалдықты талап етпейтін жаңа электрондық төлем құралдарын іздеуді, принципті түрде жаңа бөлшек төлем аспаптарының қайта өңделуін талап етті.

Электрондалудың екінші кезеңі (1990-шы жылдардан бастап қазіргі кезеңге дейін) бөлшек төлемдердің электрондық негізіне ауысуынан тұрады. Ол есептерге (access products) және электрондық қазыналардың (e-money products) электрондық рұқсат беру базасында жаңаша төлеу құрылғыларының пайда болуымен бейнеленеді [4, 69 б.].

Электрондық ақшалар - бұл электрондық схемалардан тұратын, пластиктен жасалған төлем құралдары. Олар есептен есепке ақша аударуды, қағаз айналымының қатысуынсыз қазынаға электрондық сигналдардың берілуі арқылы пайыздарды есептеп шығару және тағы басқа операциялардың жүруін білдіреді. Сөз жоқ, ХХ ғасырдың бұл технологиялары одан ары дамып, болашақта төлемнің кең таралған әдісі болады.

Электрондық ақша қолданатын төлем жүйелерінің ерекшелігі - олардың эмитенті алдынала төлелген қаржының балама құны компьютердің қатты дискісінде, картаның шағын процессорында цифрлі түрде сақталады, онымен иесі ғана иелік етіп, басқа құрылымда банктің трансакциясы кезінде тікелей қатысуынсыз төлем құралы ретінде қолдана алады. Есептеу бойынша операция өткізу үшін және жойылғанға рұқсат алу жүйесі үшін онлайн режиміндегі банкпен байланысты қажет ететін, магнитті жолағы бар қолданыстағы картадан олардың негізгі айырмашылығы осы болып табылады [5, 53 б.].

Электрондық ақшалар эмиссиясының ақша массасына ықпалы бір мәнді емес және кейбір қосымша ұсыныстардың қатарына тәуелді. Ықпал күшінің ұғымын анықтауға ақша массасы тәуелді болады, нақты айтсақ, оған электрондық ақшалардың қосылуынан, не қосылмауынан. Егер электрондық ақшалардың көлемін есептеуде ақша массасы есепке алынса, онда электрондық ақшалардың айырбасында клиенттің қолма-қол ақшасын банкпен босатқанда М0-агрегаты азаяды, сәйкесінше депозит көлемі артады. Демек, соңында, депозиттерді кеңейту нәтижесінде М1-агрегаты артады, ізінше, ақша көлемі өседі. Алайда, барлығы бірмәнді емес. Егер орталық банк жақтан шығарылған электрондық қазыналардың көлеміне сөзсіз резервтегі талаптар енгізілсе, кеңейту депозиттері аздау болады, кейбір экономистер орнатуға ұсынатын жүз пайыздық ставкамен резервтендіру тіпті болмайды, және ақша массасы өзгермейді [6, 472 б.].

Жорамал бойынша электрондық ақшалардың ақша айналымның жылдамдығына ықпалы ақша массасының көлемнің қатты артуына әкелуі мүмкін, алайда, есеп айырысу жүйесі өзімен-өзі пайда болмайды: ақша айналымы мәмілеге келусіз жүзеге аспайды. Инфляция тәуекеліне қарағанда есептесу нәтижелерінің артуын жоғарылату оң қортынды береді.

Банк ісіндегі қатты бәсекелестік - инновацияларды қабылдамайтын, шектелген коммерциялық базасы бар банктердің ығыстыруына

әкеледі. Бұл электрондық ақшаларды қабылдау өмірлік маңызды несие ұйымдары үшін қиындық туындатады. Қазіргі таңда әлемдік компьютерлік интернет желісінің байланысынсыз заманға сай кәсіпкерлік жүргізу мүмкін емес. Интернет мүмкіндіктері үнемі өсіп келеді: жаңа қызметтер пайда болуда, жаңа технологиялар енгізілуде [7, 165 б.]. Кәсіпкерлік саласында жаңа мүмкіндіктерге жол ашқан "виртуалды" экономика пайда болды. Кәсіпорындар мен фирмалар көбіне-көп есептеулер бойынша өз операцияларының жүргізуі үшін ғаламдық желіге кіруді пайдалана бастады. Бұл жаңалықтардың барлығы банктік салаларды айналып өтпеді.

Қазақстандағы желілерінің көптігі олардың сәтті алғышарттарды құруына әкеп соқты және банкпен сыртқы органың байланысын тұрақты дамытты.

20-ші ғасырдың ортасынан бастап электрондық ақшалардың тарихы бастау алды. Алайда, осы уақыттан бастап электрондық ақшалардың жаңа формалары мен түрлері үнемі дамып жетілуде. 1970-1990-ші жылдардан бастап дамыған елдерде болып жатқан төлемдер жүйесі мен баланстық істегі түрлі технологиялық өзгерістерді анықтау үшін, метафора сияқты ұзақ уақыт бойы "электрондық ақшалар" термині қолданылып келді. Бұл өзгерістер көтерме төлемдердің деңгейінде трансферттердің электрондалуында, сонымен бірге банк аралық операциялардың автоматтандырылуында пайда болды [8, 27 б.].

Осы өзгерістер төлемдердің басқару жүйесін жаңашалауға, несие және есепті тәуекелдерді азайтып, жаңа қаржы өнімдерінің пайда болуына жағдай жасап, оны ұтымды түрлендіруге мүмкіндік берді.

1970 жылдар соңында банктік қызметті оптимизациялауға талпынды, бірақ бұл талпыныс сәтсіз болды, мәліметтердің берілуінің кең ауқымды жүйелерін жасауы үшін үлкен іргелі шығындар керек болды. Биік деңгейде техникалық мүмкіндіктер жеткіліксіз болды, заңдық және банктік саланы реттейтін әкімшілік органдар сол кезде пайда болған қағаз басқару жүйесімен байланып қалды.

DigiCrashнің серіктестігінің эксперименті электрондық ақшалардың дамуында маңызды рөл атқарды. DigiCrashсі электрондық банкі 1 миллион жабдықталмаған киберқақша капитализациясымен 1984 жылдың қазанында іске қосылды. Эксперимент табысты болып шықты. Жобаға 1996 жылға қарай мынадай: Visa, MasterCard, Microsoft сияқты ірі серіктестіктер қызықты. 1997 жылдың ортасында 150 жобадан артық электрондық ақшалар негізі бүкіл әлемде іске асты [9, 25 б.].

Алғашқы магнитті банк карталары 1993 жылдарда пайда болды. Осы жылдарда осы "электрондық ақшалар" термині бар алғашқы отандық жариялаулар да пайда болды.

1994-жылдары smart картаны пластиктен жасалған картамен салыстырған бірінші мақала шықты. 1996 жылдан 1999 жылға дейін smart-тың негізінде төлем жүйелерінің дамуы болды, олар магнитті банктік карталарды ығыстырды. Бірақ электрондық ақшалар бизнес банк-эмитенттерімен бірге болатын карточкалар ретінде шығарылды.

2000 жылдардан бастап, "электрондық ақшаларды" қолдануы бар есептеулер көпшілікке әйгілі болды [10, 47 б.].

Электрондық ақшаның дамуында төрт негізгі кезеңді атап өтуге болады. Осы шарттылық электрондық ақшалардың дамуында айқын шекаралардың жоқтығымен, олардың бір уақытта ақша жүйесінде бірнеше түрлерінің және өздерінің формалары және электрондық ақшалардың түрлерінің дамуының әлі жетіп болмағанымен байланысты.

Электрондық ақшалардың даму тарихы банктік есептердегі қағаз ақпаратты жазуларды электрондыққа ауыстырумен байланысты. Былай айтқанда, электрондық ақшалардың бірінші тарихи түрі электрондық банктік депозит болып табылады. Бұл шамамен 50-ші жылда 20-шы жүз жылдықтар.

Пластиктен жасалған картаға шағын процессордың орнатылуы сияқты электрондық ақшалардың жаңа түрлері 80-ші жылдарының екінші жартысында пайда болды. Экономикалық көзқарастар бойынша, электрондық ақшалардың осы түрлері қолма-қол емес төлеу аспабы болып табылады. Дүкеншінің картасына сатып алушының картасынан электрондық ақшалардың тізімі қарыздардың міндеттемелерін сөндірмейді және тек қана банктік есептер бойынша есептеудің жүзеге асыруы үшін алғышарт болып табылады. 90-шы жылдардың ортасында ақшалардың жаңа түрлерінің пайда болуы осы кемшілікті жеңді. Қаржылардың қолма-қол емес ақша түріндегі алдыңғы екі электрондық ақшамен салыстырғанда электрондық қазыналардың жаңа түрі қолма-қол ақша (банкноталар) аналогімен шықты. Электрондық ақшалардың жаңа түрі бір тұтынушыдан басқаға делдалдардың (несие ұйымдары) қатысуынсыз өту қабілетіне ие болуы бұрын да керек болды. Басқа сөзбен айтқанда, бұл электрондық ақшалардың тек қана қолма-қол ақшаға тән, яғни, айналым құралдың функциясын орындау қабілеті бар.

Бұдан басқа, техникалық құрылым ретінде, пластиктен жасалған картадан басқа, енді электрондық ақшаларды сақтайтын орынды дербес компьютердің қатты дискісі атқара алады.

Коммерциялық банкердің міндеттемелері болғандықтан, электрондық ақшалар туралы мәліметтер заңды төлем құралы болып табылмайды, дегенмен олардың айналым саласын едәуір қысқартады. Электрондық қазыналардың осы түрінің даму деңгейдің жеткіліксіздігінің негізгі себебі - тұтынушылардың оған деген сенімнің жоқтығынан. Мысалы, электрондық ақшалар банкердің міндеттемелері болып табылады, анығын айтқанда қолма-қол ақша шығаратын мемлекетке қарағанда сенімі түбегейлі төменде екені белгілі жай [11, 109 б.].

Smart - карта - көп валюталық есептеулер жүргізу мүмкіндігі бар биік деңгейлік қорғауларға ие болатын және кірістірілген шағын процессоры бар несие карточкасы. Ашық карталар үшін толық жаппен оқу және деректер жазбасына шектеулері болмайтын; қорғалған жады бар мәліметтің оқу-жазу және алып тастауына рұқсат беретін, арнайы тетігі бар қолданушы карталар белгісімен танып біледі.

Қорғалған жады бар картасында, әдетте, теңестіру мәліметтерінің өзгермейтін облыстары болады.

Кейбір смарт-карталар "Электрондық әмиян" бола алмайды. Смарт-карталар типтерін қарап шығамыз. Ішкі құрылымдарына және смарт-карталардың атқарылатын функцияларына байланысты үш түрге бөлуге болады: есептеуіш-карталар; жады бар карталар; шағын процессорлық карталар.

Банктер кейде қызмет көрсетуге Internet-шотке төмен тариф ұсынады. Норма ретінде емес бұл әзірше ерекшелік болып табылады. Internet-ті қолданушылардың сандары үлкеюдің арқасында электрондық ақшалардың және Internet-банкингтің мәлімділігі өсіп келе жатыр. Әр түрлі бағалар бойынша ең жақын екі-үш жылда On-line-нің төлем операцияларын ұсынған банкердің саны, бірнеше жүздіктерге жетеді. Бұл, демек, Internet-банкердің қызмет көрсетуі арзандайды деген сөз.

Банктерге қазіргі технологияларды қорғаудың көп деңгейлі жүйелерін қолдануға мүмкіндік береді. Кәдімгі қол қою ретінде үйреншікті қағаз құжаттар, "виртуалды банкер" клиентке комбинациялық цифрлар, (Эцп) деп аталатын электрондық цифрлық қол қоюды пайдаланылады. Мұндай қол қоюларды дискет чип немесе smart - карта кілтінің сақтаушысымен қызмет көрсете алады. Бұдан басқа, жүйеге кіру үшін қолданушыға пароль беріледі. Банктер сақтықтар үшін операциялардың іске асырылуына қайтадан сұрау салуларды жиі қолданады. Бұдан басқа, оңашалықты қамтамасыз етулері үшін жұмыс істегенде әр түрлі Internet-те - өткізілген трансакциялар туралы барлық берілетін мәлімет облыстары тиісті хаттамалар бойынша шифрланады.

Электрондық ақшалар ақша массасын үлкейтпейді, бірақ анық түрмен айналым жылдамдығын үлкейтеді - тіпті үдету құралы және онда операциялардың қамтамасыз етуі кәдімгі ақшаны қолдану ыңғайсыз немесе мүмкін емес. Сондықтан, инфляцияның кейбір үлкеюін үдету айналым есебінен болуы мүмкін, алайда, бұл процесс негізінен оң баяулату, ақша массасының бір бөлігі қолданылмағанның арқасында инфляция ұстап қалуын мақұлдауға болмайды, өйткені операциялардың бір бөлігі жүргізілмейді, оны жүзеге асыру үшін ақша айналымның қазіргі формалары ыңғайсыз немесе тіпті мүмкін емес.

Электрондық ақшаларды қолдану өтімдігінен туындайтыны анық мәселеле, шынайы ақшалардың құнымен, міндеттемелермен бейнеленген және эмитентке салынатын бағалы қағаздарды қолдану мәселесі пайда болады. Осы саланы реттеуді бағалы қағаздар нарығында талап етуі мүмкін. Электрондық ақшалардың айналымын интернациялау электрондық ақшалардың пайда болуындағы негізгі зардаптардың бірі болып табылады, өйткені олар халықаралық бөлшек операциялардың кедергісіз іске асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді. Дүкеншілер үшін, сатып алушылар үшін мұндай операциялардың іске асуы үшін интернетте дәл қазір қауіпсіз емес несие карталарында қолданылады. Осыған байланысты магнитті карталардың дәстүрі қазіргі

технологиялардың интернетіндегі тартуын анық қолдану шағын процессорлық карточка қолданушы желілерде және бастапқы бағдарланған электрондық ақшалар үлгілерінің дамуы болуы мүмкін.

Электрондық ақшалардың мәні қазіргі ақшалай айналым құрылымында қолма-қол ақшалай емес есептері сияқты болып табылады. Олар уақыт өте келе айналым саласынан қолма-қол ақшаларды біртіндеп ығыстырады. Банктер жылдамдықтарды үлкейтеді және қолма-қол ақшалай емес көмегімен есептеу процесстері арзандатылады және қағазсыз есептесу жүйесіне ауысуы мен жаңа төлем құралдарының енгізілуі қызметкердің еңбек шығындарын төмендетеді. Сол кезде біздің елде қолма-қол ақша саласында маңызды өзгерістер болмайды.

Іс жүзінде, қолма-қол ақшаларды басып шығару және сақтау, тасу, шығынды кішірейту мақсатымен белсенді әрекеттерді қолданбайды. Жалғандардан банкноталарды қорғауды жоғарылатудың процесі олардың айналымы құнын жоғарылатады. Жуық арада қолма-қол емес ақшаға толықтай ауысу мүмкін болып көрінбейді.

Электрондық ақшаларға саудалық ұйымдармен ұсынылған басты талаптардың арасында келесілерді атап өтуге болады:

Біріншіден, қызмет көрсетудің арзандау бағасы. Сауда кәсіпорындары үшін ұсынылатын жаңа төлем шешімдері қымбат емес болу және сондай-ақ бәсекеге түсе алатын тек қана олардың таза пайдасын төмендету олар үшін өте маңызды болып табылады.

Екіншіден, электрондық ақшаны қолданушы тұтынушылардың үлкен саны. Егер тек қана бірнеше клиенттер электрондық ақшаны пайдаланатын болса, сауда кәсіпорындарына төлем инфрақұрылымын басқаруға ешқандай да мүдденің жоқтығы қосымша шығындарға әкеледі.

Үшіншіден, өнімділік. Шағын төлемдер деп аталатын төлем тетіктері майда төлемдерді жүзеге асыру үшін мүмкіндік беруі керек. Кепілдік беру үшін қауіпсіздікпен және шығындардың арасындағы байланысты қадағалау керек. Жымқырылған электрондық ақша құндары ұрлыққа кеткен шығындар шектен шықса, төлем жүйесін жасауға жеткілікті.

Төртіншіден, сенімділік. Сауда кәсіпорындары электрондық ақшалар көмегімен соңғы сатып алуды жасай алуы туралы клиенттерге кепілдік беруі керек. Егер клиенттер осы төлем жүйелеріне сенбесе, сауда кәсіпорындарында оларды жоғалтып алу тәуекелі бар.

Бесіншіден, қауіпсіздік. Электрондық ақшалардың эмитенттерінің себебі тұтынушылар және саудалық ұйымдармен төлетілетін комиссия түрінде табыстарды алуда негізделеді, қаржы тартылған инвестициялардан алынған табыс, сонымен бірге төмендетудің нәтижесінде қолма-қол ақшалай айналым шығындарын үнемдейді [12, 22 б.].

Сайып келгенде, электрондық ақшалардың тәжірибесін енгізу аса және аса тартымды болып табылады. Олар төлем жүйесінің барлық қатысушыларын уақытша және заттық шығындарын қысқартуға едәуір мүмкіндік беріп қана қоймай, төлемдердің іске асырудағы ең төменгі жылдамдықты

қамтамасыз етеді. Алайда электрондық ақшалардың табысты түрде дамуы, банктік тәжірибесіндегі қолдану үшін төлемге олардың кең қолданатындығын қамтамасыз ету керек, ол үшін электрондық ақшалар сауда кәсіпорыны және эмитенттер мен тұтынушылардың талаптарына сәйкес болуы керек.

Жаппай компьютерлендіру және интернеттің пайда болуы нәтижесінде біздің заманымызда ақшаның жаңа бір түрі пайда болды, ол - электрондық ақшалар (e-money). Электрондық ақшалар - бұл құн сақтайтын немесе төленген өнім ақша құралы туралы жазылған құн немесе клиенттер үшін көп мақсаттық қолдануға қол жетімді электрондық құрылғысында клиентке тәуелді. Электрондық ақшаның пайда болуы, тұтастай алғанда адам баласының өрлеуі әлемдік ақпараттық технология жүйесіне енгізілуі заңды нәтижесі болып саналады. Тарихтың дамуы да және ақша қатынасы да әрбір жұмаршақ арқылы өзгереді. "Барлығы ағады, барлығы өзгереді" деп айтылады, сондықтан ақшаның қоғамдағы дамуының әрбір кезеңінде жаңа түрлерінің пайда болуы, экономикалық бостандықпен қамтамасыз етілуі адам ойының дамуының нәтижесі болып саналады.

Қоғамда дәл қазір болып жататын өзгерістер - қоғамдық санада, әрбір адамның санасында соншама масштабтық және шапшаң көзқараспен қарауға болатындай емес. Ақпараттандыруда қоғамның ғаламдануы болады, тұрғындардың урбанизациясы, биік көп ғылымды технологиялардың таратылуы барлығына ортақ. Бұл құрылымда ұйымдастырылған әр түрлілік - рет болып табылады.

Егер орталық банктерде дәстүрлі ақшаны толық ығыстыруға әкелсе, орталық банктердегі жұп есептері, одан кем дегенде, орталық банктердің ақшалай саясатының тиімділігін едәуір азайтады. Ақшалай көзқараспен қарайтын болсақ, орталық банктер келешегі тіпті анықталмаған. Бұдан әрі, қазіргі таңда банктік емес қаржылық компаниялармен және қорлармен (сақтандыру, зейнетақы, инвестициялық және бұйрық) депозиттік-судтық институтты ығыстыру процесі елеулі іске қосылды. Б.Фридманың пікірінше, теория жағынан алғанда, бірнеше 2- 3 онжылдықтан кейін электрондық төлем жүргізуді қажетсінебеуіне ешқандай кедергі жоқ. Егер компьютерліктің қуатындағы төңкеріс өзгерістердің күні және коммуникациялық жүйелер бүгінгі таңда нақты уақыт тәртібінде есептеулерден уақыттың нақты аралықтары арқылы жүруге қайта мүмкіндік берсе, онда көп жақты есептеулерден болашақта әбден бас тартуға және тек қана екі жақтыға өтуге болады.

Мұндай жүйеде банк аралық төлемдер бойынша орталық банктер монополиясы ақырғы есептерде көкейкесті емес, және есепті жүйелер әбден басынан аяғына дейін жеке меншікті бола алады. Қаржы нарықтарында ғаламдануға деген тенденция негізінен және валюталық нарықтық жүйелермен ұлттық есептеулердің арасындағы бәсекелестікті өрбітіп мәселені шиеленістіреді. Сайып келгенде, есептік көзқараспен қараса, орталық банктердің билігі мәңгі емес.

Фридман орталық банктердің келешегіне қауіп төніп тұрғанын теріске шығармайды. Ақшалай-

несие эмиссиясы және қорытынды есептеулердің жүргізілуі саласындағы олардың монополизмы ақпараттық технологиялардың дәуірлеуі салдарынан өз бұрынғы маңыздылығын жоғалтады. Ол бұл салада үш өте маңызды қазіргі тенденцияларды ерекшелейді.

Біріншіден, қарсы уәкілдердің арасындағы саудасаттықтың мәмілелерінің қызмет көрсету құралы ретінде және контрагенттер арасындағы есептеулер ретінде дәстүрлі банктік ақшалар сұраныстың эрозиясының белгілері пайда болады.

Екіншіден, нефимдік сектордың несие беруі түбегейлі өзгеріске ұшырайды, нәтижесінде сауда-өнеркәсіптік компанияларға, халыққа банк депозиттері судың басты негізі бола алмайды.

Үшіншіден, алдағы уақытта ақырғы есептердің жүйесін орталық банк арқылы алмастыра алатын, жеке клирингтің тетіктері жетілдірілген түрі қалыптасады [13, 314 б.].

Тарихи көзқарастармен жеке цифрлық ақшалардың пайда болуы және таралуын "артқа қарап келешекке қадам басу" қадамы деп атауға болады, ақшаның "қатаң кеңістік" кезеңі 200 жылдықтан астам созылды.

Электрондық ақшалар шоттан шотқа аударуды білдіреді, пайыздарды есептеп шығару қағаз сақтаушыларының қатысуынсыз электрондық сигналдардың берілуімен басқа операцияларды айтуға болады. Электрондық ақшалар қолма-қол ақшалардың айналым көлемдерін қысқартады. Электрондық ақшаны қолдану электрондық әмиянның көмегімен іске асады. Электрондық әмиян кез-келген пластиктен жасалған карталар немесе карталар функциясы, бұл картаның иесі алдын-ала төлеген электрондық ақшалардың формасындағы нақты құндылықтан тұрады. Ресейде электрондық әмиянды әмбебап төлем құралы сияқты жасауға талпыныс болғанымен, әмбебап құралы ретінде қолданылмайды, электрондық әмияндарды батыста майда ақшалар алмастырады. Қолма-қол ақшаны шешіп алу банкоматтың көмегімен іске асады. Банкомат немесе автоматты кассалық машина автоматты кассалық автомат сияқты немесе бөлек тұрған автомат, қолма-қол ақшаны беретін пластиктен жасалған картасы бар клиенттерге ақпарат немесе қызмет көрсетеді.

Сонымен бірге, электрондық ақшалар - кең ұғымды білдіреді, жай ғана қосымша төленген карталарға (таксафондық карталар) қарағанда, ортақ және көп функциялы құрал ретінде қолданылады, ол бойынша бір нақты қызметті немесе тауарды төлеуге болады. Сонымен бірге оларды (online banking - ақшалай операцияны жүзеге асыруы үшін, интернетті пайдалануға мүмкіндік беретін карточкалар) рұқсаттық өнімдерімен шатыстыруға болмайды. Электрондық ақшалар компьютерлерді, интернет және мамандандырылған бағдарламаларды қамтамасыз етеді немесе портативтік есептеуіш құрылғылар мен электрондық чиптардың, пластиктен жасалған (смарт-карта) түрлерін қолдана отырып, сақталынады және айналымға түседі.

Аз төлемдердің интернет арқылы жүзеге асырылуы онлайндық төлемдер, несие карталары көмегімен алмастырады. Несие карточкасы - несие карточкалары АҚШ-та және батыстық елдерде

белсене қолданылады. Оларда нөмір немесе шифрдың онымен берілген иесінің атының нұсқауы бар пластиктен жасалған карточкасы өзімен жүреді, онда қол қою үлгісі және мерзімінің нұсқаулары көрсетіледі. Тауар немесе қолма-қол ақша алғысы келсе, карточканың иесі дүкеннің компьютерлік құрылымына немесе банкке төлеу туралы команда береді [14, 119 б.].

Дебеттік карточкалар - бұл алынатын тауарлар және қызметтердің төленуі үшін немесе банкоматтан қолма-қол ақша алу үшін өз салымшыларына банк беретін төлем-есепті құжат. Дебеттік карточкалардың несие карточкаларынан айырмашылығы дебеттік карточкалар, онда карточка иесінің кодталған сомасы болады. Дебеттік карточкалар бойынша төлеу сомасынан төлеушінің есебінің ақшасы түзу есептен шығару жолымен іске асады, магнитті жолақ кодпен жазылған. Сондықтан дебеттік карточкалар олардың иелеріне банктегі шоттағы ақша алуға жол бермейді. Дебеттік карточкалар салымшыларға тек қана банктегі оның құралдарының сақтауына беріледі. Дебеттік карточкалардың иелерінің шоттарына рұқсаттық құрал ретінде қолдануға болады [15, 411 б.].

Смарт-карта - бұл кірістірілген шағын процессоры бар пластиктен жасалған карта. Бұл смарт-карта қасында магнитті жолаққа болатын дебеттік карточкадан айырмашылығы болады. Шағын процессорда және магнитті полоға қарағанда клиент туралы, оның есебі туралы көбірек ақпарат әлдеқайда сақтала алады.

Смарт - технология карточкалармен кез-келген түрлерді шығаратын ақпарат қорғаудың ішкі криптографиялық тетіктерінің картасында бар болуын ескереді.

Дисконт карталары туристтар және саяхатшылар үшін арналған. Дисконттық картасы несиелік және дебеттік карточкаларға қарағанда дисконт крге тауарлар және қызметтер үшін төлеуге арналмаған, яғни ол төлем құралдарына қызмет көрсетпейді. Карталардың айырмашылық сапасы әр түрлі жеңілдік алуға иеелеріне құқық беріледі. Әлемде дисконт карточкаларын шығаратын бірнеше глобалді дисконт жүйелері бар, олардың әрқайсыларында өз клиенттері, өз тапсырмалары бар болады [16, 126 б.].

Төлем карточкасы - электрондық терминалдар немесе белгілі бір құрылғы арқылы ақшаларға қол жетімділік құралы немесе осындай карточканың иесіне төлемдерді жүзеге асыруға, ақпаратты сақтайтын, қолма-қол ақша алатын, валюта айырбастайтын т.б операциялар белгілі эмитентпен және оның шарт бойынша.

Бастапқы халықаралық карталар элитарлық өнімдер сияқты болды және банк клиенттеріне тіпті қымбатқа түсті. Басқа жағынан қарағанда, банктер пластиктен жасалған карталар нарыққа шыққан кезде жаңа-банктер көбінесе клиенттерді тартуы үшін демпинг бағалар қолдануға мәжбүр болды. Желінің эквайрингтік желіні кеңейту үшін күресу болды, комиссия саудалық қызмет көрсетуге және сервистерде пластиктен жасалған карталарды төлеу үшін қабылдаушыларға рентабельдіктен төмен

деңгейде қойылды. Бастысы клиенттерді ұстап және эквайрингте орынды белгілеу болды.

Ерекше белсенді банктер (Халық Қазақстан сақтау банкінің жинағы, қазкоммерцбанк) арқасында халықаралық пластикалық карточкаларды қолдану өсе бастады. Қазақстандық нарықта бір уақытта жергілікті карточка пайда бола бастады. Толық халықаралық картаға ұсынылуы массалық тұтынушыларға есептелгенмен, жеке карталардың нарығын дамыту ең алдымен бұл тұлғалардың шеңберінің шектелуімен байланысты болды. Қолма-қол валютаның жүруіне тыйым салу, шетелдегі құралдарды аударудағы қатаң бақылау азаматтардың пластикалық картаға деген қызығушылығын арттырды. Alticard бірінші Қазақстандық банктік картаны Әлембанк ұсынды. Арзан жергілікті карталарды тағы басқа банктер де меңгеруге асықты. Қазақстан халықтық банкі АҚ алтын бағдарламасын ұсынды. Отандық карталардың өнімдері пайда болуын және қауымдастықтардың арзандығымен қызмет көрсетуді айтуға болады. Нарық осы жүйелерін жаулап алып, қабылдаушы карталардың құрылымын жасауға негізін қалаушыларға қадала көңіл бөлді. Клиенттерді ұстау үшін карталардың жаңа түрлерін ұсынды, олардың қызмет көрсетуін демократтандырды.

Айтпақшы, келген банктер үшін ол да шығуды тапқан халықаралық карталардың дербес эмитенті бола алмаған. Өзіне табысы бар жүйелердің ықпалының өсуін кәсіпкерліктің комиссиялық, сақтандыру жиналатын буксирге көшуге көнді, 90 жылдардың басында БТА осы жүйенің мүшесі болмаған АТФ банкке өзінің клиенттеріне картаны БТА логотипімен ұсыну көзделді [17,246 б.].

Бұл кезеңді технологиямен танысу этапы деп атауға болады, осы кезде банктер карталық бағдарламадан бастап, оларды табыс алу, яғни, басқа жағдайлар қызықтырған жоқ (мәртебемен клиентке ниет және әрі қарай жағу). Жобалар қатты үлкен болған жоқ. Жаңа БЖ-ға жобалар ерекше серпусіз, ептеген болды. Ең алдымен, олар негізінен түсінетін бұл мерзімдерді нарық үшін қолданатын дамыған қабылдау желісін жасалу үшін істейтін.

Нәсілдердің пластиктен жасалған карточкаларының иелерінің шеңбері үлкейді, ашығырақ болды: мемлекеттік кәсіпорынның бірлескен мекемелері қауымдастық коммерциялық құрылымдар төлеу карталарына қызықты және және қалған саны сол уақытқа өсті. Халықаралық карталардың нарығындағы монополизмға шек қойылып, электрондық төлемдердің дәуірі басталды. Қазақстан банктерінің 2011 жылдың 1 қыркүйегіндегі күйі бойынша, төлеу карточкалары 2,20 миллион шығарылған, басқаша айтқанда, карточкалар ұстаушы адамдар 2,15 миллионды (2010 жылмен салыстырғанда ұқсас көрсеткіштерімен - 21,7% және 20,9%ке сәйкесінше өсу байқалды) құрады. Көп таралған төлем карточкаларын халықаралық жүйелердің карточкасы, олардың еншілері 87,0% құрайды, жергілікті жүйелердің карточкаларының еншісін - 13,0% құрайды. Сәйкесінше, осы байланыс 2010 жылдың 1 қыркүйегінде 81,4% және 18,6% құрады.

Қазақстан эмитенттердің төлем карточкаларын қолдануы кезінде транзакцияларының саны 3,1 миллион, транзакцияларының саны 48, 0 миллиард соманы құрады, 2011 жылының тамызын 2010 жылмен салыстырғанда ұқсас мерзімімен 25,9% және 39,1%-ке артқан. Теңге Қазақстандық эмитенттердің чектің төлеу карталарының қолдануымен ақшаларды беру бойынша транзакциялар саны теңге 46,0 миллиард теңгені, транзакцияларының саны 2,9 миллионды құрады, дербес төлемдердің теңгесі 2058,2 миллион соманы, ал 165,7 мың транзакцияларын құрады. Пайыздық байланысы туралы осы көрсеткіштер төмендегіше көрінеді: сәйкесінше 94,7% және 95,7% қарсы 5,3% және 4,3%.

Алайда, келесі айғақ үміттендіреді: басқаша айтқанда 2011 жылдың тамызында карточкалар бойынша қолма-қол емес ақша көлемі өткен тамызбен салыстырғанда 2,2 және 1,6 есеге өсті, сәйкесінше ақшаны шешу бойынша операциясы 22,9% және 38,4%-ға өсті. Карточка қатынастарының дамуы туралы қысқаша тарихи шолу осындай [42].

Есептеулердің төңіректеріндегі орасан зор потенциал мүмкіндіктерінің және несиелендіруде пластиктен жасалған карточкалардың алдында үлкен келешек ашылады. Қазіргі дамыған технологиялар жағдайында карточка процесстерінің ары қарай зерттелуі, карточка жүйесі түбегейлі өзгеріске ұшырайды.

Есепке алсақ, қазіргі нарықтық үлгінің көпшілігінде модельдің мінездемесіне сәйкес келмейді, хайекпен айтылған екінші варианттың ақылдылығын болжау дұрыс болар еді. Хайекті үлгі және қазіргі нарықтың аралығында негізгі сәйкессіздіктер төмендегіше көрінеді:

Біріншіден, хайектің үлгілерінде электрондық ақшаға қолданылмайтын тұрақты ақшалай валютасы туралы сөз болады, олар өзімен-өзі тұрақсыздық ұлттық валютадан немесе сонымен бірге құндылығы тұрақты емес бағалы металдардан да тәуелді болады.

Екіншіден, электрондық ақшалар белгілі дәрежеде ақша шығарылымында монополия басқаруымен қатар өмір сүреді оған тәуелді болады керісінше, электрондық ақшалардың эмитенттері тек қана ұлттық банктің ақшасына және оларға олардың клиенттері әкелетін санына айырбастайды. Бұдан басқа, фирмалар бухгалтерлік есептеуін ұлттық валютада жүргізуі керек екені тағы да айғақ болып табылды, сондай валюталардың еркін бәсекесіне және мемлекеттік монополиядан тәуелсіздікке қарама-қайшы болды. Электрондық ақшалардың эмитенттері ақша шығарылымда едәуір дәрежеде шектелген еркін ақшаны бір жүйеде ұстау тиімсіз, өйткені сатушыдан қамтамасыз етілмеген электрондық ақшалардың орталық банк ақшасына еркін консервациясын талап етуге тәуекел етеді.

Бірақ, эмитент осы ахуалда табыс активтерінде ақшаның бір бөлігін сала алады, бірақ бүгінгі күнге бұл клиенттің сенімінің жоғалтуына жоғалтпай береді.

Бұдан әрі, бөлек алған клиенттің әлеуметтік санасыздығы орын алды, электрондық ақшалардың төлемдерін таратуына кедергі келтіретін дәл осылай үйренбеген бұл төлемді форманы таңдауға міндетті, теориялық келешекте инфляция төмендеді, және

нарық тұрақты болды. Гипотезалық жеке пайдалары, әсіресе, тұрақсыз нарықтың қорында және, жалпы алғанда, төлемдердің әр түрлі жаңа жүйелеріне сенімсіздігі пайда болды.

Хайек өз үлгілері сипаттамасында ақшаны ашық сілтейді, осы уақытта электрондық ақшалар жабық айналым жүйесінде эмитенттелді. Белгілі дәрежедегі жеке валюталардың бәсеке күресі орын алады. Оның әсер ету дәрежесі дегенмен жеткілікті шектелген және электрондық ақшалардың даму процесіне терең тиіспейді. Кәдімгі ақшаларды қолдану ыңғайсыз немесе мүмкін емес, олардың пайда болуын көптеген жағдайларда коммерциялық операцияларының қажеттілігін интернетпен қамтамасыз ету керек. Сондықтан нақты ақшаларға қосымша электрондық ақшаны қарастыру керек.

Қазақстанда мұндай карточкалар бар ма? Жалпы алғанда, біздің елде батыс үлгісінің несие карточкасы бар деуге болады, шындығында олар аз. Сұхпаттасатын дәрісханасын есептеуге үлкен еңбекті қажет етпейді және бұл карточкалардың ұстаушылары банктердің жетекшілері, белгілі әртістер және қалғаны музыканттар, ірі серіктестіктердің, өнеркәсіптік кәсіпорындар мен сервис министрліктері және мекемелердің басшылары, ірі депутаттар. Дәл қазір қазақстандық банктермен көптеген жағдайларда карточка ұсынылады, карточка ұстаушылар бойынша банк нақтылы уақытқа қысқа мерзімде қарыздарында толық есеп айырысуы және де қолданылған пайыздары үшін банкке қосымша ақы төлеу керек.

Сәйкесінше, қарызшы толық және уақытша өз қарызын жаппайынша банк жаңа қарыз ашпайды. Кейбір отандық банкирлер мұндай несие карточкаларын жаңармаған қарыз деп санайды.

Әдебиет тізімі:

1) Дементьева А. "Қаржыгерлер мен студенттер: тең дәрежедегі диалог". Егемен Қазақстан, 2010 ж.

2) Алдаберген Ә. Банк жүйесінің тұрақтылығы - экономикалық дамудың кепілі // Егемен Қазақстан, 2011 ж.

3) Банковские операции.: учеб. пособие для сред. проф. образования / под ред. О.И. Лаврушина. - М.: КноРус, 2007. - 384 б.

4) Балабанов И. Т. Банки и банковское дело. Краткий курс - СПб.: Питер, 2004. - 312 б.

5) Афонин С.В. Электронные деньги. СПб.: Москва-Харьков-Минск, 2001. - 95 б.

6) Банковское дело / под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 2004. - 672 б.

7) Белоглазова Г.Н. Банковское дело - М.: Финансы и статистика, 2006. - 591 б.

8) Меирманова П.Н. Перспективы развития электронных денег // Банки Казахстана, №6 (21), 2012.

9) Дудка Е.Ю. Банкам опасно играть в догонялки // Exclusive. -2011, №8.

10) Банки и банкиры Казахстана: информационно-аналитический обзор. Июнь 2012. - 100 б.

11) Дубова, С.Е., Степанова, Н.В., Кутузова, А.С. Банковское дело / Иваново: Иван. гос. хим.-технол. ун-т, 2008. - 294 б.

12) Банковское дело / под ред. Колесникова В.И., Кроливецкой Л.П., Александровой Н.Г и др. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 464 б.

13) Бопиш К.Т. Электрондық әмияндар // Қаржы мен қаражат, №5, 2010.

14) Развитие банковского сектора электронных переводов // Қаржы мен қаражат, №12, 2011.

15) Ващенко Е.Н. Электронные деньги. СПб.: Экономика, 2009. - 328 б.

16) Новоселова Л.А. Денежные расчеты в предпринимательской деятельности.- М.: Де-Юре, 2011. - 490б.

17) Зейнельгабдин А.Б. Финансовая система: экономическое содержание и механизм использования // Қаржы-Қаражат, 2012. - 52 с.

Altynbek SHERIMBETOV, master of economic sciences of gr.UA-11 NP, Karaganda Economic University of Kazpotreboysuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, altynbek_fin@mail.ru, +77073048360

CLASSIFICATION OF FINANCIAL INSTRUMENTS MANUFACTURING ENTERPRISES

This article examines the procedure of classification of financial instruments under IFRS. Peculiarities of classification and reclassification of financial assets and financial liabilities by categories, classes. Disclosed to the order of classification of financial instruments on a business model that was selected by the management of industrial enterprises.

Keywords: financial instrument classification, the business model

Алтынбек ШЕРИМБЕТОВ, УА-11 НП тобының магистранты, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, altynbek_fin@mail.ru, +77073048360

ӨНДІРІСТІК КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ҚАРЖЫ ҚҰРАЛДАРДЫ ТОПТАСТЫРУУ

Бұл мақала ХЖЕС бойынша қаржы құралдарын топтастыруды қарастырады. Қаржы активтің және қаржы міндеттеменің категориялар, класстар бойынша топтастырудың және реклассификациялаудың өзгешеліктерін қарайды. Өндірістік кәсіпорынның басшылығымен қаржы құралдарын таңдаған бизнес-модель бойынша топтастыруды қарайды.

Түйінді сөздер: қаржы құралы, топтастыру, бизнес-модель

Алтынбек ШЕРИМБЕТОВ, магистрант гр.УА-11 НП, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, altynbek_fin@mail.ru, +77073048360

КЛАССИФИКАЦИЯ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Данная статья рассматривает порядок классификации финансовых инструментов согласно МСФО. Рассмотрены особенности классификации и реклассификации финансовых активов и финансовых обязательств по категориям, классам. Раскрыта порядок классификации финансовых инструментов по бизнес-модели, которая была выбрана руководством производственного предприятия.

Ключевые слова: финансовый инструмент, классификация, бизнес-модель

Over the past twenty years the world market of financial instruments increased significantly not only quantitatively, but also qualitatively, given their increasing complexity. Now the enterprise is not limited to the use of traditional techniques, such as cash and cash equivalents, long-term investments and loans and receivables, but all the more inclined to complicated mechanisms of risk management using derivatives (from the English "derivative" is derived), i.e., derivative financial instruments and the series of interconnected financial instruments.

The 2008-2009 crisis had a strong impact on all spheres of human activity. The negative impact of the crisis in varying degrees, been exposed to many companies all sectors of the economy. The theme of the global financial crisis was one of the most important topics discussed at the London summit of G-20 in April 2009. On the sidelines of the summit, experts was subjected to the strongest criticism of the international financial reporting standards (IFRS), on the basis of which the financial statements of many companies.

However the objective of financial statements, prepared under IFRS, is not the salvation of the company from the influence of the global economic crisis in all its

manifestations. This statement applies to all reporting regardless of whether it is made in accordance with IFRS, national standards of a particular state or U.S. GAAP (U.S. generally accepted accounting principles). To reduce the negative impact of the crisis on the financial and economic activities of the company will allow effective management of financial risks, which can't act without timely and quality information. The presence of financial statements, prepared under IFRS, is not an absolute indicator of stable and successful financial position of the company, and does not protect from influence of consequences of the world financial-economic crisis. However, only financial statements prepared in accordance with IFRS, contains information that is useful to perform forecasting and financial risk management [1, p.3].

Logical presented the actions of the IASB, which began and still is actively working on improving international standards, in particular IFRS 9 Financial instruments (IFRS 9). This standard contains the procedure of analysis and measurement of financial assets and liabilities and replaces a large part of IAS 39 Financial instruments: recognition and measurement" (IAS 39). It IAS 39 one of the most complex and often

criticize the professional community standards. Refining IFRS 9 as the project has acquired a special status, because the standard work by experts as the IASB and the body that prepares the American standards. These organizations have gone through convergence and approximation its standards, which required close cooperation.

Kazakhstan, as an independent state, actively integrating into the international community, adopting international best practices, including implementing IFRS. In the Law "On accounting and financial reporting" dated 28.02.2007 year fixed able to use for the purposes of accounting IFRS [2].

Legal regulation of operations with financial instruments in the Republic of Kazakhstan is carried out by different normative-legal acts acting on the territory of the country and strict observance of which is mandatory.

Having studied history the accounting of financial instruments we came to the conclusion that the civil code was in this kind of "pioneer", since being adopted in 1994, for the first time at the legislative level, strengthened the requirements for financial instruments in the Republic of Kazakhstan.

In the early 90-ies of accounting was in a state of an embryo, while in world practice have long operated in IAS 25, "Accounting for financial investments", which was adopted on 1 January 1985, the then Committee on IFRS. In IFRS 25 was considered all types of financial investments as securities and investment property, where these assets are considered as assets of the same type with the same characteristics. From here, select a classification for the accounting of this asset was quite common - the investments are divided into short term and long term, depending on the intentions of companies. Specific requirements for the separation of short-term investments to long-term, but intends companies, IFRS 25 was not considered. Moreover, this division of financial investments was part of the generally accepted concepts of accounting of assets, which were divided into the current of up to one year and not current in excess of one year, i.e. the long-term.

Traditional accounting, ensuring the needs of manufacturing companies, as a rule, is directed to the accrual of income and correlation of them with costs. Hence, the main accounting conceptual framework is the recognition of income and expenses in the period in which they arise or are incurred.

Data universally accepted concept, which is based on the cost accounting insufficient for accounting for financial assets and financial liabilities. In particular:

- accounting based on the recognition of the transition of all benefits and risks of ownership of the asset - this system is suitable for business transactions, where the benefits and risks associated with a particular asset or liability, divided up and distributed to various stakeholders;

- certain derivative financial instruments (such as options) have little initial cost or didn't have. In traditional accounting, based on the concept of original historic cost, these financial instruments were neoteny or recorded incorrectly. I.e. if the initial cost of the operation is zero, the account it won't find its reflection. The cost of financial assets and financial liabilities is

virtually irrelevant for operation of the risk management framework [3].

From the appropriate classification of financial instruments directly determine the order of their registration, in particular, the initial and subsequent measurement. It is therefore very important in the classification of financial instruments, to give preference to the economic nature of transactions with financial instruments, rather than their legal form. That is, to what purpose were issued or purchased and what is their function. Critical here is the opinion of company management, and professional judgment accountant. However, this is not always possible, and therefore leads to an incorrect reflection of financial instruments accounting. Mostly it concerns their classification according to categories, as well as the recognition and evaluation in one of the selected company business model. These problems have become apparent during the global financial crisis in 2008-2009. Financial statements of such companies misled its users, often leading to wrong economic decisions.

Studying and analyzing the provisions of IAS relating to the accounting for financial instruments, in particular IFRS 9, we came to the conclusion that the amendments that were introduced by the experts of the Council for IFRS in the accounting for financial instruments aim is to ensure that the accounting for operations with financial instruments coincided with the approaches of the company's management on the use of the asset in its financial and economic activities and have been taken into account the characteristics of the asset. Therefore, the main criterion that distinguishes one approach to accounting from the other, there is the business model of the company for the management of these assets. A financial instrument is a contract where one party occurs financial asset and the other financial liability or an equity instrument. The same definition of a financial instrument in paragraph 1 of article 128-1 gives the civil legislation of the Republic of Kazakhstan, namely, a financial instrument is money, securities, including derivative securities, derivatives and other financial instruments, in the result of transactions in which at the same time appears in the same organization financial asset and the other a financial liability or equity instrument [4].

So after looking at various sources definition of the term "financial instruments", we can conclude that a financial instrument is the "coin", which has two sides: on the one Issuer, and on the other, the investor or lender.

Financial instruments are divided into:

- financial assets;
- financial liability, or
- equity instruments [5].

From here to financial assets include the following assets:

- cash and cash equivalents;
- cash or other financial assets, which may be required under the contract from the other side (e.g. accounts debt);
- the right under the agreement to exchange financial instruments with another entity on the potentially favorable terms (for example, investments in bonds);

- equity instrument of another party (for example, investments into shares);
- a contractual agreement which will or may be executed private equity investments.

According to the Standard plan of accounts of book keeping (hereinafter - TPS BOO) № 185 from g. financial assets are recognized on the following main groups of synthetic accounts: 1000 "Cash", 1100 "Short-term financial investments", 2000 "a Long-term financial investments" [6].

However, the financial assets do not include assets such as:

- physical assets, such as inventories, fixed assets and assets leased;
- intangible assets;
- expenses advances, which assume the future availability of goods, works or services [7].

These assets are non-financial as they do not lead to the existing right to receive cash or other financial assets, despite the fact that create the possibility to generate cash inflows or other assets.

A financial liability is any contractual obligation that:

- to transfer cash or another financial asset to a third party (for example, payables);
- to exchange financial instruments with another entity on potentially unfavorable conditions (for example, bonds issued);
- a contractual agreement which will or may be carried out its own equity financial instruments of the company.

According to the SCC BOO financial liabilities are recognised on the following main groups of synthetic accounts: 3000 "Short-term financial liabilities", 4000 "Long-term financial liabilities" [6].

Financial instruments are: such obligations that are in fact non-contractual (e.g. tax);

- operating lease;
- contractual obligations and rights that are associated with non-financial assets, the calculation of which is not the same as on financial instruments.

According to IAS 39, financial assets are classified as:

- available-for-sale;
- carried at fair value, with such change on the profit or loss;
- loans and receivables;
- investments held-to-maturity [5].

We formulate the following characteristics of the above categories financial instruments:

a) financial assets or financial liabilities classified as available for sale are:

- purchased or received for the purpose of sale or repurchase in the near future;
- as a result of the implementation of the initial recognition, are part of a jointly managed portfolio of identified financial instruments, where the recent transactions lead to the recognition of profits in the short term; or

- derivative financial instruments (except those that is a financial guarantee contract).

b) classified by the company as financial assets or financial liabilities measured at full fair value, reflecting changes in profit or loss (hereinafter - OPS). The company

can apply this classification when this provides information that corresponds to the principle of relevance in connection with the fact that:

- terminate or significantly reduces the inconsistent use of the principles of recognition or measurement (often called the "accounting discrepancy"), which otherwise would have occurred in the measurement financial assets or financial liabilities or recognizing related to them and profit and loss statement using one of the many databases; or

- in accordance with a documented strategy (policy) financial risk management or investment strategy management group of financial assets or a group of financial liabilities carried out under full fair value, and key members of the administrative staff, such as: Director General and the Board of Directors of the company, provides in-house information about this group, created on the same basis.

In accordance with paragraphs 9-11 and B4 IFRS 7 Financial instruments: disclosures (IFRS 7), the company should disclose information about financial assets and financial liabilities classified in the category of financial instruments carried at fair value with reflection in SDA [7].

c) financial instruments in the form of investments held until maturity are non - derivative financial assets with fixed or determinable payments and fixed maturity, which the company holds or intends to hold to maturity, other than:

-assets classified by the company as measured at fair value, reflecting changes in SDA, after their initial recognition;

-assets that are classified by the company as available for sale; and

assets that are the loan or receivable.

d) loans and receivables are non - derivative financial assets with fixed or determinable payments that are not quoted in an active market, in addition:

- assets for which the company has the intention to implement immediate or in the near future, classified as held for trading, and those assets, which the company recognizes as carried at fair value with reflection in the service delivery organization;

-assets classified by the company as available for sale; and

-assets, a significant portion of the initial investment is not recoverable from the owner, unless the owner is deteriorating creditworthiness, and which shall be classified as available for sale. If the share purchased in a group of assets that are not loans or receivables, it does not apply to this category of financial instruments as loans or receivables.

IFRS 13 "Fair value", establishes the principles of initial and subsequent measurement at fair value, including the measurement of financial instruments at fair value.

All financial liabilities are classified as "measured subsequently at amortised cost using the effective interest method.

Exceptions to the General rule include:

-financial liabilities carried at fair value through SDA (derivative financial instruments);

-financial guarantees;

-commitments to extend credit at a rate below market.

Subsequent reclassification of financial liabilities are initially recognized at fair value through SDA impossible. In accordance with IFRS 7, the company, to classify financial instruments into classes. However, IFRS 7 does not provide a specific list of classes of financial assets and liabilities. In this standard is established, that class must contain financial assets or financial liabilities of the same nature and with identical characteristics, and that classes necessarily verified by carrying articles. Classes of financial instruments is not the same as the category of financial instruments. Categories defined in the relevant IFRS and described above. Unlike categories, classes are defined at a more detailed level and are reconciled to the accounting balance sheet. The level of detail for the class depends on specificity of activity of the company.

Below is a table where the experts of the IASB has allocated classes of financial assets and liabilities that are recommended for use in accounting. Once classification financial instrument, the company must adhere to this classification. Reclassification, i.e. the translation of financial instruments from one category to another, is allowed only subject to certain rules, which are described below.

There are following rules of transfer of financial assets between categories:

1) financial assets at fair value through SDA: reclassification of previously selected category is not permitted. The company is prohibited to transfer a financial instrument from this category to another, or to transfer other tool in this category, in the period of production or possession of this tool.

2) to translate financial instruments from the "held to maturity" to "available for sale": it is allowed, in case of change of opportunity or desire to be impractical their future classification as investments held until their maturity date, you need to transfer them to the category "available for sale" and make their revaluation at fair value.

3) to transfer financial instruments out of the "available for sale" in the "held to their maturity date": it is allowed, in case of opportunities or intentions, or in special cases when it is impossible to continue to evaluate reliably the fair value, or as a result of what has expired "two financial years after termination of recognition by category, is logical to evaluate a financial instrument at its amortised cost.

4) translate from "loans and receivables" in the "available for sale": it is forbidden, as in this category to classify any financial assets that meet the criteria category at initial recognition, in accordance with IAS 39.

5) to transfer from the available-for-sale "loans and receivables": it is forbidden, because the characteristic of the category "loans and receivables" means that a financial instrument that is referred to the category "available for sale" at initial recognition is not maybe in the future, be referred to the category "loans and receivables", in accordance with paragraph 9 of IAS 39 [9, p.44].

IFRS 9 to transfer from one category to another need in rare cases but may not be transferred to the category "at fair value with reflection in its changes through SDAS and out of her. Financial instruments, which were transferred from category "held to their maturity date", because of a change in functionality or intentions recognized as implementation, as this category is now "liquidated". In the case when the remaining instruments for two years are transferred to the category "available for sale", then it becomes the most common reclassification due to the "liquidation" of this category. In such cases, financial instruments are subject to revaluation at fair value, and formed as a result of a revaluation, the difference is recognised in equity.

Thus, IFRS 9 "Financial instruments" sets the principles of preparation and presentation of financial reporting in respect of a financial asset and a financial liability that would be presented to the users of the financial statements is appropriate for the nature and useful information that enables these users to measure the magnitude of the amounts and the timing and uncertain future cash inflows and outflows of the company.

Reclassification is applied prospectively. Any previous gains or losses, or the interest is not adjusted. If the asset reclassified in the category at fair value, the fair value is determined at the date of reclassification. The difference between the carrying amount and fair value is recognised in profit or loss. If the asset reclassified in the category carried at amortized cost, fair value will be its carrying amount at the date of reclassification.

According to the content of the agreement on initial recognition, in the result of issue of the financial instrument, the need for classification either as a liability or as equity. Some financial instruments being, in essence, the obligation to have the legal form of an equity instrument. A vivid example is the preference share. Hence, the accountant must admit to a financial instrument under its economic entity. In practice, very often have problems with correct interpretation of the economic sense of the financial instrument, as more and more complicated becoming a "multi-storey".

To solve this problem, you must use the syntax and semantic approaches to the correct interpretation of the essence of financial instruments, which are described in the works of such foreign scientists-theorists, as Hendriksen AS and van Breda F They considered the theory of accounting as language, assuming that the search for solutions to any problems you should ask the following questions about "language", his words and phrases: What is the effect of the word to the listener? 2). What meaning, if any, are the words? 3). Form if the words logical reasoning? The answers to these questions are only a part of the doctrine of "language". The semantics (from lat. semantics) - the study of the meaning of "language", the syntax (from lat. syntactics) - grammar or logic "language" [10, p.19]. Take the example of preferred shares, which clearly demonstrates the objective need in the application of the above approaches. Preference shares, redeemable, should not be classified as equity, as there is a

contractual obligation to transfer financial assets (e.g. cash) to their holders. Hence, preferred shares are financial obligation.

Preferred stock, the terms of issue of which provides for their unconditional redemption by the Issuer or give the holder the right to require the Issuer to redeem a promotion, it corresponds to the concept of a financial liability, and allows us to classify them as such, even though according to their legal nature they are the equity instrument. An equity instrument is any contractual agreement that enshrines the right to a proportional part of the company's assets that remain as a result of deducting all of its liabilities. Hence, if a financial instrument contains an equity component and a component of a financial liability, then the data of its components must be identified and presented in the financial statements separately [11, s].

If the result of a contractual agreement can't be transmitted or received its own equity instruments of the company, then such agreement is not an equity instrument.

A financial liability occurs when there

- contractual obligation to transfer cash or another asset or to exchange financial assets or liabilities on potentially unfavorable conditions;

- non-derivative instrument, which is required or may be necessary to send ambiguous number of its own equity instruments;

- derivative, which can be or will be made repayment not issue a fixed number of own equity instruments, and in any other way.

Equity instrument occurs when there is:

- non-derivative instrument that requires or may require the transfer of a fixed number of its own equity instruments;

- a derivative that will or may be settled by the issue of a fixed number of its own equity instruments.

For the purposes of correct classification of the financial instrument as a financial liability or equity specialists of the IASB offer a "decision tree" which illustrates the algorithm of the decision, whether the instrument is a financial liability or equity instrument in accordance with figure 2 [9, p.27].

IAS 32 defines principles for differentiation classification of a financial instrument as a liability or equity. While this classification is mainly determined by its economic substance, not legal form. An instrument is a liability if the Issuer is obliged or may be obliged to transmit to the holder either cash or another financial asset. This distinguishes liabilities from capital. The instrument is classified as equity when it represents a residual interest in the net assets of the Issuer.

In the classification of a financial instrument as a liability or equity must consider all the relevant characteristics.

For example:

- in case when the Issuer has an obligation to reacquire the financial instrument, such an instrument is a liability;

- a financial instrument is a liability, where the Issuer does not have an unconditional right to avoid payments in the case when neither the Issuer nor the holder may not choose the way of redemption of such instrument

in cash or other form, as this is beyond their control [9, p.24].

The accounting treatment of dividends, interest, profits and losses in SDA is based on the classification of financial instruments. Such financial result, which refers to a financial instrument (or component) that are classified as a financial liability should be reflected as income or expense in profit or loss. Dividends accrued on preferred shares must be recognized in accounting as financial expense and not as profit distribution. The revenues are distributed between the owners of the equity instrument is directly debited to the account equity. Hence, these dividends must be reflected in the statement of changes of equity, but not in the SDAS. Profit or loss that is associated with the process of refinancing or maturity of a financial instrument, must be attributed to the profit and loss or equity, depending on the classification of such instrument.

Transaction costs arising from the issue of a compound financial instrument are allocated on its debt and equity components in proportion to the allocation of proceeds. In other words, the classification of these articles is a reflection of the classification of basic element. Companies that pay dividends on financial instruments are required to apply the provisions of IAS 33 "Earnings per share" [12, p.48].

According to IAS 1 "Presentation of financial statements (IFRS 1)", total own shares in the possession of the company are disclosed separately in the statement of financial position or in the notes [13]. If a company buys its own shares from a related party, in the financial statements must be submitted information required by IAS 24 Disclosures about related party (hereinafter - IFRS 24) [14]. In accordance with IAS 32 bond is a financial tool. Purchase bonds classified investor as financial assets and notes issued by the Issuer classified as financial liabilities. Evaluation and accounting of bonds is carried out in accordance with the requirements of IAS 39. The bonds are included in the category of financial instruments held to maturity, as debt securities, according to St civil legislation.

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On paper circulation in the Republic of Kazakhstan" dated April 28, 1997 №97-1, bill - payment document is strictly prescribed form containing unilateral unconditional monetary obligation [15]. There are different types of notes: a simple (solo), a bill (the bill), commercial, discount etc.

The list of literature:

- 1.Эндрю Вайалс "МСФО (IFRS) 9 "Финансовые инструменты": первый опыт применения". Бюллетень КРМГ "Международные стандарты финансовой отчетности", декабрь 2009г.

- 2.Закон Республики Казахстан "О бухгалтерском учете и финансовой отчетности" № 234 от 28.02.2007г. (с последними изменениями и дополнениями)

- 3.Диплом по международной финансовой отчетности: Курс лекций/под ред. Фила Бредбери. Тэддингтон: "Издательство "Экаунтэнси Тьюишн Сентр Лимитед" ("Accountancy Yuition Centre Limited)", 2012. - С.3606

- 4.Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая и особенная части) от 27.12.1994г. (с

последними изменениями и дополнениями)

5.МСФО (IAS) 39 "Финансовые инструменты: признание и оценка": пер. с англ. - М: "Аскери-АССА", 2014. - 1051с.

6.Типовой план счетов бухгалтерского учета. Приказ МФ РК № 185 от 23.05.2007г.

7.Нургалиева Р.Н. Финансовый учет-2: Учебник. - Караганда: КЭУ, 2012. - 340с.

8.МСФО (IFRS) 7 "Финансовые инструменты: раскрытие информации": пер. с англ. - М: "Аскери-АССА", 2014. - 1051с.

9.МСФО (IAS) 32/39 Первоначальное признание. Часть 1: Учебно-практическое пособие для специалистов в области бухгалтерского учета и отчетности. - М: ЗАО "ПрайсвогтерхаузКуперс Аудит", 2013. - 101с.

10.Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ./ Под ред. проф. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 576с.

11.Шеримбетов А.Д. "Применение семантического и синтаксического подхода к толкованию финансовых инструментов". Материалы Республиканской научно-практической конференции студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых "Молодежь и глобальные проблемы современности" Том 3. - Караганды: "Болашак-Баспа", 2014г. - 273с.

12.Шулдякова Г. Учет привилегированных акций при расчете прибыли на акцию в условиях объединения компаний. Журнал "МСФО ББ". Алматы: "Издательство БИКО", №1, 2014. - 80с.

13.МСФО (IAS) 1 "Представление финансовой отчетности": пер. с англ. - М: "Аскери-АССА", 2014. - 1051с.

14.МСФО (IAS) 24 "Раскрытие информации о связанных сторонах": пер. с англ. - М: "Аскери-АССА", 2014. - 1051с.

15.Закон Республики Казахстан "О вексельном обращении в Республике Казахстан" №97-1 от 28 апреля 1997 года (с последними изменениями и дополнениями)

Куляш ИСАБЕКОВА, қазақ тілі және Қазақстан мәдениеті кафедрасының доценті,
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды
қ., Академическая көш., 9, kulyash-I@mail.ru, +77212352286

ШЕШЕНДІК СӨЗ - ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ

Берілген мақалада қазақ шешендік сөзінің негізі, мән - мағынасы туралы айтылады. Шешендік сөз - ұлттық тәрбие басы. Шешендік сөздердің мән - мағынасын дұрыс түсініп, ой елегінен өткізген әрбір жас тіл мәдениетіне жеңіл - желпі қарамайды. Дұрыс сөйлеп, ойын дұрыс жеткізе алады. Жүйелі сөз саптау, таза мазмұнда сөйлей білу қашанда керек құбылыс.

Түйінді сөздер: шешендік сөз, сөз мәдениеті, тіл мәдениеті, ұлттық тәрбие.

Куляш ИСАБЕКОВА, доцент кафедры казахского языка и культуры Казахстана, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, kulyash-I@mail.ru, +77212352286

МУДРЫЕ СЛОВА - НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ

В данной статье речь идет об основе казахского красноречия, его смысле. Казахская риторика - основа национального воспитания. В основе культуры речи лежит казахское красноречие, молодежь понимающая смысл риторики не может спокойно смотреть на культуру речи. Правильная речь, осмысленная передача своей мысли - нужное явление.

Ключевые слова: красноречие, культура слова, культура языка, национальное воспитание.

Kulash ISABEKOVA, docent of Kazakh language and culture of Kazakhstan chair, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, kulyash-I@mail.ru, +77212352286

WISE WORDS - NATIONAL EDUCATION

In this article the basis of Kazakh oratory, their senses are spoken about. Kazakh rhetoric is the basis of national education. In the basis of culture there is a Kazakh oratory, young people understanding the sense of rhetoric can't look at the speech culture calmly. Correct speech, sensible thought transference is necessary phenomena.

Keywords: oratory, word culture, language culture, national education.

Қоғам қашанда дарынды, қабілетті адамдарға мұқтаж. Дарынды адамдар қатарын көбейту үшін олардың сөйлеу тілі мен дүниетанымын дамыту керек. Қазақ халқы қай заманда да сөйлеу өнерін жоғары бағалаған. Бұл жол арымай - талмай шешендік сырын зерттеуді, көл - көсір жаттығуды, мол білімді, ой - өрісі мен қиял кеңістігін қажет ететіндігін анық білген.

Сөз өнері өнердің ең алды ретінде саналған. "Өнер алды - қызыл тіл", - дейді қазақ мақалы. Абай: "Тіл өнері - дертпен тең", - деген. Қысқасы, халқымыз шын мәніндегі шешендікті асыл өнерге баулып, осы жолда қайталанбас мұра қалдырған.

Қазақ ауыз әдебиетінің бір түрі - шешендік өнер. Шешендік өнер - ақындық айтыс секілді қазақ әдебиетінің ерекшелігін көрсететін негізгі жанрлардың бірі.

Қазақ шешендігінің жалпы шешендік өнерден өзіндік ерекшеліктері бар. ең алдымен қазақ шешендерінің сөздері ауызекі айтылып, ауызша таралған, қағазда емес, бізге халық жадында сақталып жеткен.

Шешендік сөздер қазақ ауыз әдебиетінің басқа түрлері сияқты ауызша шығып, ауызша таралған.

Қонақта, немесе бір мәселені талқылау үстінде көп жасаған, кәрі құлақты қариялардың аузынан

шыққан жүйрік ойлы, жүйелі сөздерді құйма құлақ талапты жастар, өнер құған қыз - бозбалар жаттап алып, жүрген - тұрған жерлерінде, ойын - жиындарда айта жүрген. Өзінің қажетіне, өмірдің тілегіне қарай жаңартып - жаңғыртып отырған.

Шешендік сөздер - біздің асыл мұрамыз, қазынамыз, байлығымыз. Шешендік сөздер аяқталған тұжырымды ой арқылы алуан адамгершілік қасиеттерге, ұлттық тәрбиеге баулиды. Шешендік сөздер ертегі - аңыздар мен халық поэзиясынан іріктеліп, сұрыпталып, бөліне отырып, халықтық бірыңғай әдеби тіліміздің қалыптасуына себепкер болған.

Қазақ шешендік сөздері мазмұнына қарай шешендік арнау, шешендік толғау, шешендік дау деп үш тарауға бөлінеді.

Шешендік сөздер - халық даналығынан туған мұра, халықтың асыл қазынасы. Мазмұны халықтың бастан кешірген өмірін, арманы мен қиялын көрсетеді. Өмірге, дүниеге көзқарасын, ой - өрісін белгілейді. Халық өзінің қиялдаған арманына қалайда жетемін деген сенімнен айрылмаған.

Өмірдің сан алуан құбылыстарын бір - бірімен теңеп, салыстырып, болашағын болжап, қиялдап сөйлеген сөздер табысқа, жеңіске жетуге құлшындырып, рухтандырып отырған, қуаныш

үстінде дем берушілік, реніш тұсында жұбатушылық қызметін атқарған.

Белгілі халық шешендері мен есімдері белгісіз дана қарт, шешен әйел, тапқыр бала, жарлы жігіттер атынан айтылатын шешендік сөздерге тән бір қасиет - шешендік тапқырлығымен қатар әділдігі, ойының айқындығы және халықтың сипаты.

Шешендік сөздер көбінесе түсінік сөзбен басталады. Түсінік сөзде айтылмыш шешендік сөздің нендей мәселемен байланысты, қандай жағдайда туғандығы мен кім айтқандығы баяндалады. Түсінік сөздің көркем болуы шарт емес, тек ықшам, әрі түсінікті болуы шарт.

Әдетте шешендік сөз түсініктен кейін немесе онымен аралас айтылады. Шешендік сөздің тілі көркем, мағынасы терең болумен бірге сөздері сұрыпталған, сөйлемдері қалыптасқан болып келеді, бірен -саран өзгерістер енгізу болмаса, түпнұсқаға түбегейлі өзгеріс жасау ақын, шешен адамдар болмаса, кез келген кісінің қолынан келе бермейді.

Сондықтан түсінік сөздей емес, шешендік сөз әлдеқайда тұрақты келеді. Шешендік сөздерді құрылысына қарай термелі сөз, пернелі сөз деп екіге бөлуге болады.

Құрылысы өлең - жырға ұқсас шешендік сөздерді термелі сөз дейміз. шешендік термелі сөздің өлең - жырдан негізгі айырмасы - шешендік терме үшін буын - булақ саны біркелкі болып келуі шарт емес. Шешендік сөздердің құндылығы тек шындығында емес, ойының тапқырлығында.

Белгілі қазақ шешендерінің бірі, Айдабол Төрайғырдың сөзінен мына мысалды келтіруге болады:

*Жақсы жігіт белгісі -
Жақсы туған жігітті
Жаным десе жарасар.
Жақсы ұл туған қатынды
Ханым десе жарасар
Жақсы туған жігітке
Бүкіл елі таласар.
Жаман туған жігіттер
Қара жолдан адасар.
Арғымақ аттың құйрығы -
Сатса жібек, кессе қыл.
Жақсы жігіт белгісі
Түзде мырза, үйде құл.*

Немесе, атақты батыр, әрі шешен Шақшақұлы Жәнібек Төле биден ақыл сұрай келгенде былай деген екен:

-Өгізді өрге салма қанатың талар
Наданға көзінді салма сағың сынар.
Досыңа өтірік айтпа сенімің кетер.
Дұшпанға сырынды айтпа түбіңе жетер, -деген екен.

Төле би философиялық терең ойлы жауап береді. Әр сөзінде салмақты ой бар. Өсиет сөздің түйіні "Өнерден өз орынынды тап" дегенді үндеп тұр емес пе? Сөз өнерін ерекше қадірлеген халқымыз жүйелі сөзге бас иген.

"Аталы сөзге арсыз ғана тоқтамайды", - деп сөздің қадірін кетірмеген.

Шешендік сөзге қойылатын талаптар

1. Сөз мазмұнының тереңдігі
2. Пікірдің дәлдігі

3. Сөз мағыналарының дұрыс берілуі
4. Сөздік қордың байлығы
5. Мақал - мәтелдер мен тұрақты тіркесті орынды пайдалана білуі.

Өз жәнібек хан билерінен "Жігітке жақсы болу үшін не керек?", -деп сұрайды. Олар: "Жігітке бірінші - білім, екінші - ғылым, үшінші -ұғым керек"-деген екен.

Ал Цицерон "Адам бойындағы талант, терең білім, қалыптасқан дағды болуы керек, осы үшеуі сай болғанда ғана нағыз шешен қалыптасады" -деген. Екі ғасырдың ұлы сөз шеберлері бір - бірімен дәл үйлесіп, ойлары бір жерден табылып тұрған жоқ па?! Ғалым М. Балақаев "Тіл өнері мен сөйлеу мәдениетінің шыңы - шешендік өнер"-дейді. Әр дәуірдің өз тынысы, өз талғамы, заманына сай адамы болғанымен, өнерге деген құрмет пен пайымдау дәлме - дәл келіп отыр.

Шешендік сөз мәдениеті - дәстүрлі риторикамен егіз дес. Бұл екі ғылым саласы антик дәуірінен бірге жасасып келе жатыр.

Риторика - сөйлеудің ережелері мен заңдарына үйретуші ғылым, яғни, ойлауға, нандыруға, ақыл - ойыңды көрсетуге бағыттайды. Ең бастысы, риторика - сөз арқылы тәрбиелеу. шешендік өнер де - сөз арқылы тәрбиелей отырып, ақыл - ойыңызды, ерік - жігеріңізді, жан - дүниеніңізді билеп алатын әсерлі сөз, сөйлем өрнектері болып табылады.

Шешендік өнер мазмұны мен түрі жағынан біркелкі емес. Қазақтың шешендігін екі дәуірге бөліп қарау керек: бұрынғы немесе байырғы және қазіргі.

Бұрынғы заманда қазақ даласында кісінің атақ - даңқын асқақтата шарықтатқан санаулы ғана өнер болған. Оның бірі - соғыс ісін жүргізу өнері; екіншісі - билік; үшіншісі - сөз өнері. Осылардың бастысы да, бастаушысы да - сөз өнері болған.

Тіл мәдениетінің бір саласы - шешендік сөздер. Ол сөйлеу тілінің жоғарға формасы болып табылады.

Бұрынғы қазақ шешендерінің бір ерекшелігі - олар сөздерін жазып дайындамаған, сөздері қағазда емес, халық жадында сақталған, ауызша тарап әлденеше кісінің, ұрпақтың өңдеуінен өтіп қысқарған, "тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні"-дәні қалған, сөйтіп бүкіл халықтық мұраға айналған.

Қазіргі шешендік стиль - сөз арқылы тәрбиелеу тәсілі.

Қазіргі шешен сөздерінің тақырыбы, нақты мазмұны мен айтылу тәсілдері жағынан әлдеқайда өзгеше келеді және шешен түрде сөйлеушілердің топтары лекторлар, үгіт - насихатшылар, оқытушылар т.б. көбейген сайын, шешендік сөздердің ажыратылуы да ұлғая түспек.

Шешендік сөздің әлеуметтік мәні - мәңгілік. Функционалдық стильдердің қай - қайсысында да шешендік сөз өнерін пайдалануға болады. шешендік сөз барлық стильдің ауызша түрінде қолданылады.

Әсіресе, ол публистикалық стильде айрықша көрінеді: саяси - әлеуметтік, саяси - экономикалық, оқу - тәрбие мәжілістерінде, әртүрлі конференцияларда, көпшілікке арналған саналуан алқалы жиындарда, әскери - патриоттық, маслихаттық отырыстарда, парламентте сөйлеген сөздерде т.б. қолданылады.

Сондай -ақ ғылыми стильдің жанрларында, атап айтқанда: жоғары оқу орындарындағы лекцияларда, ғылыми мәжілістердегі пікірталас, зерделі ой - сұхбатында, ғылыми басқосуларда, кездесулерде, алқалы жиындарда пайдалынады.

Ресми стильдерде заң тілінде, яғни сотта, соттың заңгерлердің, қорғаушының сөйлеген сөздерінде, дипломатиялық қарым - қатынастарда, елшілік тілінде, ресми өкілдердің сөйлеген сөздерінде шешендік ұштасады.

Қазақ шешендік өнерінің әлеуметтік қызметі де, мазмұн - мағынасы да, сыртқы ажар - көркі де өте күрделі, көпсалалы, көп қырлы. Әлеуметтік қызметі жағынан шешендік өнер қазақ даласында бірнеше қоғамдық ойдың міндетін қатар атқарған. Өмір құбылыстарын жоғары деңгейде толғау (сөз өнері), өмір құбылыстарының мәні мен тегін, олардың өзара өзектес сырларын толғау (философия, тарих), өмір құбылыстарының тәлімдік мазмұнын толғау (халық педагогикасы), өмір құбылыстарына қоғамдық баға беру мен үкім айту(билік) т.б. қазақ шешендік өнерінде осылардың бәрі бар. Мысалы: лингвистер ауызекі сөйлеу мәдениеті теориясын жасап, ана тілдің байлығын қалай пайдалануға болатынынан кеңес береді.

Психологтар шешендік сөздің қабылдануы мен әсер етуін, көпшілік алдында сөйлеудегі көңілді, тұрақты аудару проблемасын, шешеннің психологиясын, адамдарды әлеуметтік психологиялық қоғам ретінде қарап аудитория психологиясын зерттейді.

Логика шешеннің өз ойын бірізді, дұрыс құруға, қарсылыстарының жалған мәліметтерін терістетуге, шындықты дәлелдей білуге үйретеді.

Шешендік сөздің сипатына қарай, яғни нені айту, қайда айту, қалай айту талаптарына орай, шешендік өнер тіл мәдениетін көтеретін шарттардың бастысына айналды.

Соңғы жылдары, яғни еліміз тәуелсіздік алып, дербес мелекет болғаннан бастап шешендік өнердің қажеттілігі күн санап артып келеді. Қазіргі шешендік саясатпен, өнер - біліммен, экономикамен байланыста дамитындықтанайтылу шеңбері де кеңейе түсті.

Егер де жастар шешендік сөздерді зейін қойып оқыса, қазақ халқының рухын көтеріп, қазіргі замандағы әртүрлі жағымсыз әрекеттер болмас еді. Өйткені шешендік сөздер - халқымыздың адамгершілік, ұлттық тәрбие берудегі тиімді жолдарының бірі. Ендеше, біз халық жадынан жеткен шешен, ғибрат сөздерге үлкен құрметпен қарап, оның терең мағынасын танып өскеніміз абзал.

Шешендік сөздер - фольклордың бай саласы ретінде халықтың рухани сұранысын қай кезеңде де өтей бермек. Тәуелсіздік алып, ұлттық жәдігерімізді түгендеп -түстеп бастағанда, киелі өнер шешендік сөз, айтыс өнерлері өрлей бермек.

Шешендік өнер, жүйелі сөз саптау қоғамның қай саласында да қрек. Ел басқарған әкімнен, мектеп жасындағы шәкіртке дейін сөз қадірін танып, таза мазмұнда сөйлей білуі қрек.

Токсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келсек, қазақ шешен - билерінің мұрасы - халықтың даналық

мұрасы. Демек, ғасырлар бойы жинақталып, сұрыптала сүзілген шешендік сөз нұсқаларынан халықтың тіл байлығын, ақыл - ой қорын және шебер сөйлеу мәнерін үйрену бүгінгі ұрпаққа сын.

Қорыта келгенде бұл күнде шешендік сөздің рөлін көтеру - тіл мәдениетін көтерудің бір шарты.

Пайданылған әдебиеттер:

1. Ә. Нұрмағамбетов "Сөз сырына саяхат" А., "Жалын" 1990ж
2. Б. Адамбаев "Шешендік сөздер" А., 1992ж
3. М. Есжанова "Шешендік қасиетті өнер" Шымкент, 2005ж
4. Г. Қасымова "Қазақ шешендік өнерінің негіздері және тілдік танымы" А., 2005ж
5. Билер сөзі (шешендік толғау, арнау, дау) А., 1992ж
6. А. Қыдыршаев "Шешедіктану" Орал, 2004ж

Клара КАБАТАЕВА, филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тілі және Қазақстан мәдениеті кафедрасының профессоры, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., kabataeva61@mail.ru, +77013954215

Балкен БИЛЯЛ, филология ғылымдарының магистрі, қазақ тілі және Қазақстан мәдениеті кафедрасының аға оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., bilyal.balken@mail.ru, +77012079489

Шолпан КЕЛЬМАГАМБЕТОВА, филология ғылымдарының магистрі, қазақ тілі және Қазақстан мәдениеті кафедрасының аға оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., star8201@mail.ru, +77003687368

ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІ БОЙЫНША ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУ ҚҰРАЛЫН ЖАСАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада өзгетілді аудиторияда қазақ тілі пәні бойынша электронды оқу құралын жасаудың кейбір мәселелері қарастырылады. Аталған кейбір мәселелердің әр кезеңі бойынша тапсырмалар деңгейі айқындалды. Сонымен қатар, тәжірибе жүзінде осы әдістерді пайдаланудың оң нәтижелері көрсетілді.

Түйінді сөздер: электрондық оқулық, электронды оқу құралы, ақпараттық технологиялар, қолданушылар, әдіс-тәсілдер, өзекті мәселелер.

Клара КАБАТАЕВА, филологических наук, профессор кафедры казахского языка и культуры Казахстана, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, kabataeva61@mail.ru, +77013954215

Балкен БИЛЯЛ, магистр филологических наук, старший преподаватель кафедры казахского языка и культуры Казахстана, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, bilyal.balken@mail.ru, +77012079489

Шолпан КЕЛЬМАГАМБЕТОВА, магистр филологических наук, старший преподаватель кафедры казахского языка и культуры Казахстана, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, star8201@mail.ru, +77003687368

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПО РАЗРАБОТКЕ ЭЛЕКТРОННЫХ УЧЕБНЫХ ПОСОБИЙ ПО КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются некоторые вопросы по разработке учебных пособий по казахскому языку в русскоязычной аудитории. Определены уровень заданий на каждом этапе вышеуказанного вопроса. А так же выявлены положительные результаты применения этих вопросов на практике.

Ключевые слова: электронный учебник, электронное учебное пособие, информационные технологии, пользователи, методы, актуальные вопросы.

Klara KABATAEVA, Candidate of philological sciences of Kazakh language and culture of Kazakhstan chair, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, kabataeva61@mail.ru, +7013954215

Balken BILYAL, Master of philological sciences Kazakh language and culture of Kazakhstan chair, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, bilyal.balken@mail.ru, +77012079489

Sholpan KELMAGAMBETOVA, Master of philological sciences Kazakh language and culture of Kazakhstan chair, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str.9, star8201@mail.ru, +77003687368

SOME QUESTIONS TO DEVELOP OF ELECTRONIC TEACHING AIDS ON KAZKH LANGUAGE

Some questions on the development of teaching aids on kazakh language in Russian-speaking audience are given in this article. The level of tasks at every stage of the above issue are defined. And also the positive results of these issues in practice are revealed.

Keywords: electronic textbook, electronic teaching aid, information technology, users, methods and actual questions.

Қазіргі уақытта әлемде қоғамның ақпараттық мәдениет деңгейі мемлекеттің даму көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылады. Бүгінде жоғары және үздіксіз білімге деген сұраныстың артуына

байланысты білім берудің түрлі мақсаттағы құрылымдары пайда болуда.

Ақпараттық технологиялардың білім беру жүйесінде белсенді пайдаланылуы оның нақты

педагогикалық есептерді шешуге арналған құралы қызметін атқаруымен қатар, дидактика мен әдістеменің дамуына әсер етіп, оқыту мен білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін, формаларын құруға алып келеді. Мысалы, Internet технологияларының кеңінен таралуы қашықтықтан оқыту әдісінің жедел дамуына мүмкіндік туғызуда. Мультимедиялық технологияның, компьютерлік графика мен машықтану жүйелерінің дамуы, кәсіби ортадағы іс-әрекетті бейнелейтін виртуал жағдайға "ену" жолымен оқыту әдістемесінің құрылуына түрткі болды. Ал, компьютерлік желілік машықтандырушы класстардың пайда болуы, іскерлік ойындар мен сайыстар түрінде көп рольді машықтандыру әдістеменің дамуына ықпал жасады.

Қазіргі кезде негізінен білім жүйесінің барлық сатылары үшін электронды оқулықтар жасаумен шұғылданып келеді. Электронды оқулық студент үшін дайын материал.

Электрондық оқулық дегеніміз - мультимедиялық оқулық.

Бұл дидактикалық әдіс-тәсілдер мен ақпараттық технологияны қолдануға негізделген түбегейлі жүйе.

Электрондық оқулық пен оқытудың негізгі мақсаты: "Оқыту процесін үздіксіз және толық деңгейін бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту". Білім берудің кез келген саласында электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай ойлау жүйесін қалыптастыруға шығармашылықпен жұмыс істеуге жағдай жасайды.

Электрондық оқулық студенттің уақытын үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және студенттің ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді. Әрбір студент таңдалған тақырып бойынша тапсырмалар орындап, тестілер шешіп, карталар және схемалармен жұмыс жасауға дағдыланады.

Электрондық оқулық арқылы түрлі суреттер, видеокөріністер, дыбыс және музыка тыңдатып көрсетуге болады. Бұл, әрине оқытушының тақтаға жазып түсіндіргенінен әлдеқайда тиімді, әрі әсерлі.

Электронды оқулық жасаудың негізгі әдіс-тәсілдері:

1) Жұмыс істеу режимі. Критерий электронды оқулықта қандай режимдер қолданылатынын анықтауға мүмкіндік береді. Теориялық материалдар, өзін-өзі бақылау тапсырмалары, білімді бақылау, көмек ұсыну, анықтама және викторина, лаборатория және т.б.

2) Қолданушыларды тіркеу. Критерий электронды оқулық қолданушылардың қандай класына арналғанын орнатуға мүмкіндік береді: студент, оқытушы, автор және басқарушы.

3) Ақпаратты берудің тәсілдері. Критерий оқу материалының берілу тәсілдерін анықтауға мүмкіндік береді. Гипермәтін электронды оқулықтағы ақпаратты берудің негізгі жабдығы болып табылады, бірақ оқу материалдарын шығару үшін арнайы жазылған программалар қолданылады. Электронды оқулықтар суреттерден және графиктер, анимациялар және видеолардан тұруы мүмкін.

4) Навигация. Критерий электронды оқулықтың ішінде басқару қалай жүргізілетінін орнатуға және

осы мақсат үшін интерфейсін қандай элементін қолданылатынын білуге мүмкіндік береді.

5) Тарату технологиясы. Критерий электронды оқулықтарды тарату үшін қолданылатын жабдықтар мен тілдерді анықтауға мүмкіндік береді. Оқулықтарды жасағанда көбінесе HTML тілімен жасалады, бірақ басқа да технологияларды қолданылады: Macromedia Flash, JavaScript, MySQL, PHP, Java.

6) Тапсырмалар типтері. Критерий тестілеу мен өзін-өзі бақылау үшін қарастырылған тапсырмалар мен сұрақтар типін анықтауға мүмкіндік береді.

Электронды оқулықтарды салыстыра отырып, келесі тұжырымдарға тоқталуға болады:

1) Электронды оқулықтардағы қолданылатын жұмыстың негізгі режимдері болып табылады: оқу. Бақылау, тесттен өту, көмекші және анықтама;

2) Электронды оқулықтың көбісі қолданушылардың тіркелуін қарастырады: студент, оқытушы, автор және басқарушы;

3) Гипермәтін мен бейнелер оқу материалының негізгі жабдықтары болып табылады, сонымен бірге арнайы программаларды шақыру жүргізіледі, жеке жағдайларда анимация мен видеолар қолданылады;

4) Сілтемелер мен бағырмалардың көмегімен бір тараудан екінші тарауға өту жүргізіледі;

5) Электронды оқулықтарды тарату үшін бірнеше тілдер мен технологиялар қолданылады. Ең жиі қолданылатындары: HTML, Macromedia Flash и JavaScript .

Әмбебап электронды оқулықты жасаудың негіздемесі

Электронды оқулықты жасау төрт сатыдан тұрады:

1) Негізгі жобалау. Бұл сатыда электронды оқулықтың негіздемесі қалыптасады, оның негізгі функциялары анықталады, мазмұнды бағыты мен архитектурасы құрастырылады, дидактикалық және программалы-техникалық шешімдер қабылданады;

2) Бөлшектеп жобалау. Саты қолданушы интерфейсін және ақпараттық базаның құрылымын құрумен, ақпараттық компоненттердің шаблондарын жасаумен байланысты;

3) Жүзеге асыру. Саты электронды оқулықтың программалық жабдықтауын программалық жүзеге асыруды қарастырады;

4) Өнімді таралымға дайындау. Бұл сатыда құрылған электронды оқулық коммерциялық интеллектуалды өнім ретінде рәсімделеді.

Автор электронды оқулықтарды құра алады, яғни оқу материалын, әр түрлі типтегі сұрақтар мен тапсырмаларды, жауаптарды және оған түсініктемелерді, анықтама мәтінін енгізу, сонымен қатар енгізілген мәліметтерді жаңарту және тесттен өткізу. Әкімшілік электронды оқулықты жұмыс істегудің жалпы қолдамасын және қолданушыларды тіркеуді қамтамасыз етеді. Қолданушы мен олардың жұмысы жайлы мағлұматтардан тұратын мәліметтер базасы электронды оқулықтың ақпараттық базасының құрамына кіреді, білім базасында оқу материалдары, тапсырмалар жинағы, анықтама мәтіні және көмекші сақталынады. Интернет желісінде әр түрлі пәндер бойынша электронды оқулықтарды құру үшін қолданылатын

программалық жабдықтарды құруға мүмкіндік береді.

Мысалға, электронды оқулықтағы бір тақырыпқа тоқталатын болсақ, алғашында сол тақырып бойынша мәтін берілген.

1. Осы мәтінді студент тыңдайды, оқиды, сонан соң барып тақырыптық сөздіктерге көңіл аударады.

2. Жаңа сөздерді іздеп тауып алғаннан кейін, сол сөздермен басқа жағдаяттарда қолдануға болатын сөйлемдер құрастырады.

3. Осы құрастырған сөйлемдерін қолдана отырып жағдаяттар ойластырады.

4. Өздері ойластырған жағдаяттарды қолдана отырып сұхбат құрастырады.

5. Сұхбаттарды бірінші жақтан құрастырғаннан кейін, оны үшінші жаққа аударып айтып береді.

6. Берілген тақырып көлемінде түрлі жаттығулар мен тапсырмалар орындайды.

7. Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін дұрыс қою арқылы сөйлем құрастырады.

8. Сөйлемдегі жетпей тұрған сөзді табу арқылы, сөйлемнің мағынасын түсінуін аңғартады.

9. Компьютермен сұхбаттасу арқылы қойылған сұраққа дұрыс жауап бере алатындығын көрсетеді.

10. Әңгімені қостай отырып, сол тақырып көлемінде сөйлесе алатындығын байқатады.

11. Сөйлемдегі сөздердің жалғауларын дұрыс қоюы грамматиканы түсінгендігін білгізеді.

12. Сөйтіп көптеген жаттығулармен тапсырманы дұрыс орындағанда барып өз өмірінде осы тақырыпты қолдана отырып әңгіме құрастыруға дейін жетеді.

Электронды оқулықтар студенттердің

- білім деңгейін тереңдетуге;

- ауызекі тілде сөйлей білу дағдыларын қалыптастыруға;

- өз бетінше іздену қабілетін қалыптастыруға;

- ойларын дамытуға;

- студенттердің сөздік қорының молаюына;

- тілге деген ынтасы мен қызығушылығының артуына;

- сабақта өзін еркін ұстап, өз мүмкіншілігін кеңінен пайдалана алуына;

- өз ісіне талдау жасай алуға көптен-көп көмегін тигізеді.

Қорыта келгенде, оқу үрдісінде электронды оқулықты қолданудың маңызы өте зор. Тіл үйренуші электронды оқулықпен сабақ бойы үздіксіз байланыста болғандықтан тілді меңгеруіне үлкен мүмкіндіктері бар. Заман талабына сай жас ұрпаққа сапалы білім беруде электрондық оқулықтарды сабаққа пайдалану - оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады.

Практикадан мысалдар:

1. Сөздікпен жұмыс / аудару, сөз тіркестерін құрастыру/

даңқты- прославленный

жасақталған - сформированный

қоршау - окружение

атақ - звание

2. Мәтінмен жұмыс.

А. Мәнерлеп оқыту

Ә. Тізбектеп оқыту.

Б. Сұрақ - жауап 1. Б.Момышұлы кім?

2.Қандай ерлік көрсетті?

3.Майданда қандай қызметтер атқарды?

4.Қандай марапаттар алды?

Сөзжұмбақтағы сөйлемдерді дұрыс құрастырсаңыз, Б.Момышұлының нақыл сөзін оқисыз

Ер дегенде	Жұрт дегенде
қызмет	езіліп
жұмылып	ет

Ер дегенде езіліп,

Жұрт дегенде жұмылып қызмет ет.

IV Көп нүктенің орнына тиісті бастауышты қойып жаз.

1. .... болып тумайды.

2. .... елі үшін туады, елі үшін өледі.

3. .... жасау оңай емес.

4. .... батырларын ешқашан ұмытпайды.

Керекті сөзер: батыр, халық, ерлік, ер.

Глоссарий

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Ерлік	Героизм	Heroism
Аңыз	Легенда	Story
Шайқас	Битва	Battle
Сарбаз	Солдат	Soldier
Даңқ	Слава	Fame
Күллі әлем	Весь мир	All world

Тапсырма: Сөйлем құрастыру 1 -топ /қазақша/

2-топ /орысша/

3-топ /ағылшынша/

Сөзжұмбақты шешу.

1. "Герой" сөзінің аудармасы

2. Батыр - қала

3. Б.Момышұлының туған жері.

4. Б.Момышұлы қандай батыр?

5. Б.Момышұлының жазған туындысы.

6. Батырдың әскери атағы.

Пайданылғын әдебиеттер:

1. Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию Издательство: Прогресс, 2000., 20-21 стр.

2. Ю.Н.Караулов. Показатели национального менталитета в ассоциативно-вербальной сети // Языковое сознание и образ мира/отв. Ред. Н.В.Уфимцева.- М.: ИЯ РАН,2000.-120 стр.

3. Л.А.Фурс. Принципы и методы исследования синтаксиса в когнитивном аспекте/Принципы и методы когнитивных исследований языка:сб. Науч. Тр.- Тамбов,ПГУ,2008. 149-155 стр.

Нүркелді ОМАРХАНОВ, магистрант, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қарағанды қ. Академическая көш. 9,

КӨПДЕНГЕЙЛІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕ РЕТІНДЕГІ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада инновациялық жүйе ретіндегі білім беру қызметі нарығының даму ерекшеліктері қарастырылған. Аталмыш тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасындағы индустриалды-инновациялық даму бағдарламасына сай айқындалады. Оның ішінде инновациялық дамудың бірден-бір бастамасы - білім беру жүйесінің дамуы саналады.

Түйінді сөздер: білім, білім беру, инновация, инновациялық нарық, инновациялық жүйе.

Нүркелді ОМАРХАНОВ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9,

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЫНКА УСЛУГИ ОБРАЗОВАНИЯ КАК МНОГОУРОВНЕВАЯ ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА

В статье рассмотрены особенности развития рынка услуги образования как многоуровневая инновационная система. Актуальность данной темы определяется Индустриально-инновационным развитием Республики Казахстан. Главное начало инновационного развития - развитие системы образования.

Ключевые слова: знание, образование, инновация, инновационный рынок, инновационная система.

Nurkeldy OMARKHANOV, master's student, Karaganda Economical University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Karaganda, Academicheskaya, 9,

FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES AS A MULTI-LEVEL SYSTEM OF INNOVATION

In the article the peculiarities of development of the market of educational services as a multi-level system of innovation. The relevance of this topic is determined by the Industrial-innovatsitsionym development of the Republic of Kazakhstan. The main start of innovatedevelopment - the development of the education system.

Keywords: knowledge, education, innovation, innovative market, innovation system.

Білім беру мен ғылым жүйесінің қайта құрылу қорытындысын атап көрсете отырып, елдің барлық әлеуметтік-экономикалық ерекшелігі ескерілген білім беру мен ғылымның жаңа ұлттық моделі құрылды деп айтуға болады. Білім беру жүйесінде моделдің әрі қарай дамуы келесіні ұйғарады - қазіргі заманғы талаптарға сай келетін деңгейге білім беру қызметінің сапасын көтеру, ғылыми салада - ғылыми ізденістерді, ғылыми сыйымды өнімді өндіруді және жоғары білікті ғылыми кадрларды дайындауды іргелендіру.

Өзгерген әлеуметтік тапсырыстар талап ететін мамандарды дайындаудың сапасына қойылған талаптардың өсуі, Білім және ғылым министрлігінің алдында білім беруді жан-жақтылаудың жаңа концептуалды платформасын әзірлеу талабын қояды, яғни, жоғарғы деңгейлі базалық білім беретін білім берудің әр сатысы үшін жан-жақтылаудың негізін құру. Қол жеткізілген деңгей өндірістік және ғылыми, сонымен қатар қазіргі заманғы жалпы әлемдік қарқынға сай келетін білім беруді көтеру жағдайында маманның әрі қарай аяғынан тұру үдерісінде жетілдірілуі керек.

Әлемдік экономиканың ғылыми-техникалық дамудың жаңа парадигмасының құрылуы, көптеген сарапшылардың ойынша жаңа технологиялардың әлеуметтік-экономикалық мақсатының күшеюімен байланысты. Келесі онжылдықта емдеудің

генетикалық әдісін қолдану негізінде денсаулық сақтауда революция басталуы мүмкін, табиғатты қорғау қызметінің қағидалары мен әдістерінде радикалды өзгерістер болады.

Жекелеген елдердің ортасында технологиялық тәртіптің ауысу үдерісінде ұлттық инновациялық жүйелер (ҰИЖ) құрылады және эволюцияланады. ҰИЖ - ұлттық шекара шегіндегі ғылыми білім мен технологияларды өндірумен және коммерциялық жүзеге асырумен айналысатын өзара байланысқан мекемелердің (құрылымдардың) жиынтығы - шағын және ірі компаниялар, университеттер, мемлекеттік зертханалар, технопарктер және инкубаторлар. ҰИЖ басқа бөлігі - инновациялық үдерісті қамтамасыз ететін және мықты ұлттық тамыры, дәстүрі, саяси және мәдени ерекшеліктері бар құқықтық, қаржылық және әлеуметтік сипаттағы институттардың кешені [1].

Инновациялық жүйелер әр ел үшін берілген көптеген объективті факторлардың әсер етуімен құрылады, ол факторларға жататындар олардың мөлшері, табиғи ресурстардың бар болуы, географиялық жағдайы және ауа-райы, мемлекет институттарының тарихи дамуының және кәсіпкерлік қызметінің түрлерінің ерекшеліктері. Бұл факторлар инновациялық белсенділіктің ұзақмерзімді бағыттарының детерминанты және эволюциясының

жылдамдығы болып табылады. Сонымен қатар, әр ҰИЖ нақты құрылыммен және институтционалдық өзара әрекеттің қажетті тұрақтылығын көрсететін тәртіптің кейбір дәрежесімен сипатталады. Және де әр елде институтционалдық элементтердің ұлттық конфигурациясы құрылады.

XX ғасырдың ағымындағы ҰИЖ тарихын оқу. Ғасырдың бірінші жартысында олардың құрылуы, нарықтық күштің әсерінде болған кәсіпкерлік саланың белсенділігі болды. Бұл АҚШ үшін және негізінен еуропалық елдерге тән болды. Екінші дүние жүзілік соғыстың кезінде және одан кейін мемлекеттің барлық инновациялық салаға әсері күшейді, ол инновацияның өсуін тездетуге, дамудың саяси басымдылықтарын күшейтуге, ғылыми мекемелердің түрлерінің күрделіленуіне әкелді. 80-ші жылдардың екінші жартысында мемлекеттік бақылау әлсіздене бастады, жағандық нарықтың факторларының қызметі күшейе бастады [2].

XX ғасырдың 60-70-ші жылдары ғылым саласындағы мемлекеттің әр түрлі қызметтерін жүзеге асыру тұрақты сипатта болды, ал ғылыми немесе ғылыми-техникалық дербес саясат, мемлекеттік реттеудің орталық бағыттарының бірі болды.

Ғылымның дамуына бірнеше онжылдықтың ұзақтығына мемлекеттің басымдылық қатынасы күшті және терең куммулятивті әсер туғызды: ғылыми-техникалық саладағы мемлекеттің позициясы күшейді, ҰИЖ жекеше салаларының дәстүрлі өзара әрекетінің механизмдері өзгерді, қоғамдық-экономикалық дамудағы ғылымның ролі көтерілді.

Ғылыми-техникалық дамудың басымдылықтарын анықтау және саралау және ірі мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландыру туралы шешім қабылдау елдің саяси, құқықтық және бюджеттік даму үдерісіне енгізілген. Мүдделерді келісудің нақты механизмі беделді саяси күштердің және инновациялық үдерістің ең мықты қатысушыларын - министрліктердің және ведомствалардың өкілдерін, инновациялық дамуды қаржыландыратын ірі корпорацияларды - мүдделері парламентте жақсы көрсетілген мердігерлерді, шағын ғылыми сыйымды компанияларды, сонымен қатар ғылыми қауымдастықтың көшбасшыларының қатысуын ұйғарады.

Соңғы онжылдықта бұл үдерістер әр түрлі аналитикалық әдістерге белсенді түрде сүйенеді - Дельфи әдісімен болжау; ғылыми қауымдастықтан көп сарапшыларды тартатын, критикалық технологиялардың тізімін құру.

Дамыған елдердегі мемлекеттердің маңызды емес қызметтері кәсіпкерлік саласының инновациялық қызметі үшін жағымды жағдай жасау болып табылады. бұл қызметтерді жүзеге асыру үшін экономикалық және бюджеттік саясаттың келесі шаралары қолданылады:

Жеке саланың инновациялық дамуының шығындарын өнімнің өзіндік құнына қосу.

Ғылыми құрылғылардың ауқымды бөлігін амортизацияның тездетілген әдісі бойынша есептен шығару.

Ірі корпорацияларда ғылыми шығындардың көлемін тұрақты өсіруге және жаңа технологиялар саласындағы инновациялық қызметке шағын және орта бизнесті тартуға бағытталған әдрестік салықтық жеңілдіктер жүйесін қолдану.

Ғылыми-техникалық әзірлеулерді жеңілдікпен несиелендіру және ірі жобаларды үлестік қаржыландыру, венчурлық қаржыландыруды дамыту үшін институтционалдық жағдай жасау.

Инновациялық кәсіпорындардың мекемелері үшін (негізінен білім беру саласы немесе шағын және орта бизнес үшін), сонымен қатар аймақтарда ғылыми инфрақұрылым құру үшін, мемлекеттік мүлікті немесе жерді жеңілдік жағдайымен ұсыну немесе қайтарусыз беру.

Көрсетілген шаралар барлық дамыған және жаңа индустриалдық елдерде қолданылады және инновациялық белсенділікті ынталандыру мақсатында монополияға қарсы реттеуді, кедендік саясатты, интеллектуалдық меншік құқықтарын қорғауды дамыту бойынша орталық және жергілікті үкіметтің іс әрекеттерімен толықтырылады. Елдердің арасындағы айырмашылық негізінен көрсетілген құралдардың қолдану мерзімімен, ұсынылатын жеңілдіктердің масштабымен, қандай да бір салаларды қолдаудың басымдылығымен көрсетіледі.

Бұл бағыттың соңғы бес жылдықта көрінген жаңа беталысы - ғалымдардың өздерінің және олар құрған құрылымдардың қызметтерінің коммерциялық сипаттарын күшейту. Егер бұрын профессорлар келісім шарттың негізінде көрсететін ақпараттық, кеңес берушілік, білім беру қызметтері тепе-тең мағынаға ие болса, қазір ғалымдар компанияларды құруға, бизнеске тікелей инвестиция салуға (портфельді инвестиция туралы айтып керек емес, өйткені АҚШ әр түрлі компаниялардың акцияларының иегерлері көптеген студенттер де болып табылады) жиі-жиі өздері қатысады. Өз ісін құрған және студенттер мен аспиранттарды ғылыми сыйымды компанияның жұмысында қолданатын профессор, - ең көп тараған көрініс.

Университеттерде ғылыми қызметті белгілі "антрепренеризациясы" университеттерді ғалымдары бюджеттік қаржыландырудың қорытындысында жүзеге асырылған зерттеулердің және әзірлеулердің қорытындыларын патенттеуге тиым салуды алып тастаудың; 90-шы жылдардың екінші жартысында қор нарығының дамуының ұзақ мерзімді жағымды динамикасының және ғылыми сыйымды компаниялардың жағымды курстық құнының динамикасының; шағын ғылыми сыйымды компаниялардың айқын коммерциялық жетістіктерінің мысалдарының арқасында мүмкін болды.

Академикалық және іскерлік (кәсіпкерлік) мәдениет, этика, ынталандыру әр түрлі, олар кейде бір-біріне қарама-қайшы келеді, сондықтан жанжалдың негізін құрады. Ғылыми шығармашылық пен кәсіпкерліктің бірігуі әрқашан жемісті болмайды, қандайда бір таңдау жасау қажет болады. Бірақ, соңғы жылдардың тәжірибесі көрсеткендей, жекеше негіздегі ғылыми кәсіпкерлік ең жақсы динамикалық сегменттің бірі және қазіргі заманғы ғылымның қозғаушы күші болып табылады.

Біздің ойымызша, ХХ-шы жүзжылдықтың инновациялық саланың дамуының басты қорытындысы, қандай да бір техникалық идеяның көрінуі немесе жаңа технологияларды жемісті экономикалық жүзеге асыру емес, ұлттық шаруашылықтарда жаңа ағзаның - инновациялық жүйенің пайда болуы болып табылады, оның аясында радикалды жаңа енгізулердің кластерлері тұрақты және үздіксіз туады және жүзеге асырылады. Бұндай жүйелердің жемісті қызмет етуі күшті ғылым мен білімді ғана емес, сонымен қатар басқада институционалдық жағдайлардың толық кешенін талап етеді. Олардың арасындағы ең маңыздысы келесілер болып табылады [3]:

1. Ұлттық жүйенің маңызды сегменті ретіндегі бәсекеге қабілетті кәсіпкерлік спектр. Оның құраушысы, ғасырдың басындағыдай ірі корпорациялар болып табылады. Зерттеу әлеуеті, ресурстардың шоғырлану масштабы, болашағы жоқ бағыттардан қаражаттарды ең әлеуетті бағыттарға қайта бөлу корпорациялардың ерекше қызметтерін жаңа енгізулерді құру және коммерциялық жүзеге асыру үдерісінде көш басшы ретінде сипаттайды. Олар ҰИЖ басқа салалары - университеттер, мемлекеттік зертханалар, пайдасы жоқ мекемелер, өздеріне ала алмайтын, әр жеке елдің инновациялық қызметінің деңгейі мен қарқынын анықтайды.

2. Білім беру, ғылым мен технологияның дамуындағы мемлекеттік саясаттың басымдылығы, инновациялық өсу үшін жағымды институционалдық жағдай құру. ХХ ғасырдың соңғы онжылдығында бұндай саясатты жүзеге асыру, көптеген елдерді, кешегі аутсайдерлерді ғылыми-технологиялық дамудың қағидалы маңызды бағыттардың қатары бойынша көшбасшылардың қатарына шығарады.

3. Ұлттық ғылыми-техникалық әлеуеттік маңызды шарты ретіндегі жағандық инновациялық салағы бірігуі. Барлық елдердің ИД шет елдік қаржыландарудың үлесінің өсуі, 90-шы жылдары интеллектуалдық меншікпен, ғылыми сыйымды тауарлар мен қызметтермен әлемдік сауданың жоғарғы өсу қарқыны, жаңа экспорттер-елдердің пайда болуы, сонымен қатар ғылыми сыйымды тауарларды өндіретін елдердің санының әрқашан кеңейуі бұндай стратегияның тиімділігін көрсетеді. Инновациялық қызметті интернационалдаудың жоғары деңгейі, ғылыми қауымдастықпен және ең ірі тұтынушымен пайда болған өзара байланыс, қаржылық және кадрлық ресурстарға кірумен, жаңа енгізулердің үдерісінің осы елдің институционалдық жағдайымен тығыз байланысының арқасында ұлттық негіздің мағынасын жоққа шығармайды, оны күшейтеді.

Алдыңғы қатарлы индустриалдық елдерде "жаңа экономиканың" құрылуы, инновацияның экономикалық ролінің, инновациялық үдерістерді жүзеге асырудың бағыттарының және механизмдерінің қарқындылығының өзгерісімен мағыналы түрде дәйектелген [4].

1987 жылы технологиялық даму деңгейінде ұлттық ерекшеліктерді түсіндіру үшін К. Фримен ұлттық инновациялық жүйе түсінігін ұсынды [6].

Қазіргі заманғы теорияда ұлттық инновациялық жүйе (ҰИЖ) келесідей анықталады, "инновациялық үдеріске әсер ететін, үкіметке саясатты құру және жүзеге асыру үшін қызмет ететін негізді құра отырып, жаңа технологияларды құруға және тартауға өзінің үлесін бірігіп және жеке жеке қосатын әр түрлі институттардың жиынтығы. Бұл - жаңа технологияларды анықтайтын білімді, машықты және артефакті құру, сақтау және беру үшін арналған өзара байланысқан институттардың жүйесі".

Сонымен, экономиканың инновациялық дамуының тиімділігі, өзгерікті жекелеген экономикалық агенттердің (фирмалардың, ғылыми мекемелердің, жоғарғы оқу орындарының және т.б.) қызметтері қаншалықты тиімді екенінен ғана байланысты емес, сонымен қатар, "білімді құру мен пайдаланудың ұжымдық жүйесінің элементі ретінде бір-бірімен, және де қоғамдық институттармен (құндылық, құқық нормасы сияқты) қалай өзара байланыстары да тәуелді".

Отандық ғылымның құрылымында зерттеулер мен әзірлеулер жүргізетін жоғарғы оқу орнының үлесі төмен болып қала береді (ЕС елдерінде 21%, Жапония мен АҚШ 14-15% салыстырғанда отандық ғылымға деген шығын 5% -дың шамасында). Қазақстанда, айта кету керек, жаңадан құрылған жеке жоғарғы оқу орындары зерттеулер мүлдем жүргізбейді, ал мемлекеттік жоғарғы оқу орындары студенттерді тарту бойынша жеке білім беру жүйесімен бәсекеге қабілеттілікпен күреспен айналысуда - "ғылымға уақыт жоқ". Өткен ғасырдың соңында кейбір мемлекеттік жоғарғы оқу орындарының және ғылыми-зерттеу мекемелерінің бірігуі болды, ол соңғылардың ыдырауына әкеліп соқты. Сонымен қатар, ірі мемлекеттік жоғарғы оқу орындарында соңғы уақытта "инновациялық орталықтар" ашылуда, олар жоғарғы оқу орнының инновациялық қызметінің дамуымен де айналыспайды, олар өздерінің жұмыстарын да түсінбейді. Бұндай көріністің жалғасы ғылымға да қайтарылмайтын әсер туғызады, және де мамандарды дайындаудың сапасына да әсер етеді. Реформа кезінде құрылған жоғарғы мектептің моделі өзінің аймақтарды басуының күшіне қарай, инновациялық қызмет үшін, толық көлемде ұйымдастырылу және қаржыландыру болған кезекөптеген аймақтарда әр түрлі біріктірілген құрылымдарды (оқу-ғылыми және ғылыми-инновациялық кешендер және т.б.) қолдануға мүмкіндік береді.

Отандық ғылым әлсіз инновациялық бағдарланумен ерекшеленеді. Инновация саласында нарықтың сәтсіздігі 1990-шы жылдардағы өндірістің дағдарыстық құлдырауымен ғана емес, сонымен қатар институционалдық құрылымдардың орындалатын зерттеулерінің тақырыптарының және ғылымның қызмет ету механизмдерінің экономиканың талаптарына сәйкес келмеуімен түсіндіріледі. ХХІ ғасырдың аясындағы инвестициялық өсудің жағдайында ғылыми саланың кәсіпорындарына қаражаттардың ағылып құйылуы байқалмайды, сол уақытта, біздің бағалауымыз бойынша технологияларға төлем қабілетті

сұраныстың жартысы импорттың арқылы қанағаттандырылады.

Бүгінгі күні Қазақстанның ұлттық инновациялық жүйесі балансталған; оның негізгі элементтері - ғылыми-техникалық сала, жоғарғы оқу орны, кәсіпорындар, инновациялық инфрақұрылым - бір-бірінен елеулі оқшауланған. Елдегі анықталмағын экономикалық жағдай шартында өнеркәсіптік саланың стратегиясы инновациялық дамуға, отандық зерттеулер мен әзірлеулердің қорытындыларын пайдалануға бағытталмағын. Өнеркәсіптегі инновациялық белсенділік деңгейі 1999-2003 жылдардағы инвестициондық көтерілуінде 5%-дан аспайды, ал ЕО елдері бойынша бұл көрсеткіш 51% құрайды. Бірақ ғылым мен өнеркәсіптің автаркиясы ұзаққа созыла алмайды, өйткені қолда бар ғылыми-техникалық база тез тозады. Бүгінгі күндегі ғылым өнеркәсіппен тиімді өзара әрекет етуге және экономиканың қажеттілігіне адекватты әсер етуге мүмкіндігі жоқ. Шаруашылық айналымға ғылыми әзірлеулерді енгізуді интеллектуалдық меншіктің құқығын бөлу мәселесінің шешілмеуі, технологиялар және ақпараттық қызметтер нарығының дамымағаны тежейді.

Елде өткізіліп жатқан нарықтық қайта түрлендірулер инновациялық қызметтің жандануына ынталандыру болған жоқ. Экономиканың қызмет етуінің қолда бар моделі ғылыми-техникалық үдеріс және инновациялық даму үшін жағымды емес өзін-өзі дамытудың және инерттіліктің ішкі механизмдерімен ерекшеленеді. өнеркәсіптік әлеуеттің ұдайы өндірісінің асқынған мәселесінің қасында (негізгі қорлардың жоғары деңгейде тозуы, өндірілген өнімнің көп түрлерінің бәсекеге қабілетсіздігі, ескірген ресурс сыйымды технологиялар және т.б.) ғылымның жетістіктері қажетсіз болып қалады. Бұған себеп келесілер болып табылады: кәсіпорындарда инвестициялық ресурстардың жетіспеушілігі; өнеркәсіпті дамыған елдердің жағынан өсіп жатқан ғылыми-техникалық бәсекелестіктің әсерімен сұраныстың құрылымын өзгерту; бірінші кезекте жұмысбастылықты және еңбек ақы деңгейін сақтауға бағытталған ынталандырушы факторларды күшейту; кәсіпорындарда инновациялық менеджмент мәдениетінің жоқтығы.

Бұндай беталысты сақтаған кезде ғылымның да, сонымен қатар жоғары технологиялық саланың да қайтарылмайтын дағдарысын күтуге болады, сондықтан ұлттық инновациялық жүйені тез жаңғырту "жаңа экономиканы" құрудың алдыңғы қатарлы міндеті болып табылады.

Әлемдік масштабта Қазақстанның үлесіне ғылыми білімнің шамалы көлемі келеді. Сондықтан, бұл пропорцияны мағыналы өзгерту және Қазақстанда технологияларды коммерциялау және білімді өндіру үшін тиімді жүйені құру үшін Қазақстан Республикасының Президентінің соңғы жолдауында Қазақстанда "ақылды экономиканың" негізін құрудың сұрақтарына үлкен бағыт ұсынылған. Оны құру үшін Қазақстанда, біріншіден отандық "адам капиталын" дамыту, және бастапқы кезеңде келесілерге көңіл аудару керек:

- дамудың деңгейімен сәйкес біздің жаңа экономика үшін қажетті, жалпығы бірдей қол жетерлік білімнің базасын жиі жаңарту үшін сәйкес инфрақұрылымды құру және талаптар енгізу;

- білім беру бағдарламасын жүзеге асыру және ғылыми-қосалқы зерттеулерді жүргізу үшін инновациялық-білім беру консорциумын құруда тікелей қолдау көрсету;

- ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға, гранттарға, біріккен ғылыми басылымдарға және т.б. мемлекеттен немесе жеке салалардан тапсырыстар алу үшін ғылыми-зерттеу институттарының және жоғарғы оқу орындарының конкурстарда бірігіп қатысу тәжірибесін кеңейту;

- жабдықтаушы компанияларға жаңа технологияларды ұсыну, осы технологиялармен жұмыс істеу үшін қазақстандық қызметкерлерді міндетті түрде оқыту;

- кәсіпкерлер жеке салаларды ғылыми-технологиялық қамтамасыз етуде және бәсекеге қабілеттілікте қызығушылық тудыру үшін сәйкес алғы шарттар құру керек. Кәсіпкерлердің қазақстандық мамандарды оқыту бойынша келісім шарттық міндеттерін орындауды нақты бақылау керек [1].

Ақылды экономикасыз, немесе, оның басқаша атауы, білімге негізделген экономика, экономикалық өсумен басқару, жаһандық экономикада толығымен қатысуға мүмкін емес. Білімге негізделген экономика, адам университетте ала алатын білімнің қандайда бір сомасын, жоғарғы технологиялық салалардың бар болуын ғана емес, сонымен қатар, өндірісті басқара алу, жаңа өнімді шығара алуды ұйғарады. "Ақылды экономика" үшін жаңа білімді құру маңызды емес, ал оны дұрыс қолдану маңызды. Яғни, әлемдік тәжірибені қолдану және әлемдік стандарттарға сай келуге ұмтылу.

Бұл жағдайда стандарттарды әдістемені әзірлеген Дүниежүзілік банк (ДБ) қояды, ол көптеген көрсеткіштердің негізінде нақты бір елдің экономикасының "ақылды" анықтамасына сай келетінін көрсетеді. ДБ сонымен қатар, әр түрлі елдерді білім индексі және білім экономикасының рейтингін құрады. Біріншісі (Knowledge Index) елде білімнің дамуының жалпы әлеуетіне жатады, оны интеллектуалдық даму индексі деп атайды, екіншісі (Knowledge Economy Index) - елдің білім экономикасындағы қозғалысының дәрежесі.

Бұл рейтингтағы Қазақстанның орны "ақылды экономика" құрудың міндеттерін орындау жолындағы күшті және әлсіз жақтарын көруге мүмкіндік береді. Құрамында 132 елді қосатын, интеллектуалдық даму рейтингінде біз 64 орында тұрмыз. Көшбасшы елдер скандинавтар - Швеция, Дания және Финляндия. Біздің басты экономикалық серіктес және көптеген интегралды жобалардың қосымша авторы Ресей 38 орында тұр. Біздің артымызда Түркия, Таиланд, Қытай, Египет, Индия.

Біз өл алдымызға кеудемсоқтық міндеттер қойғанымызбен, болашақта біз АҚШ немесе Батыс Еуропа деңгейіне шығуды жоспарламаймыз. Сондықтан Дүниежүзілік банк біздің рейтингімізге -

аймақтық (Шығыс Еуропа және Орталық Азия) құрамында 27 мемлекет бар елдердің тар тобының саласында көру мүмкіндігін қалайды. Бұл жерде біздің орнымыз жақсы - біз 18 орында тұрмыз, біздің алдымызда Славения, Чехия және Венгрия сияқты елдер ғана емес, сонымен қатар, ТМД бойынша көршілеріміз - Ресей, Белоруссия, Украина, Армения және Грузия.

Сонымен қатар, біз өзімізді табыс деңгейіміз бойынша тең елдермен де салыстыруымызға болады (ДБ оларды "төменгі деңгей" деп анықтайды және оларға 40 мемлекет жатады). Бұл тізімде біз Ямайкамен Таиландтың ортасынды оныншы орында тұрмыз.

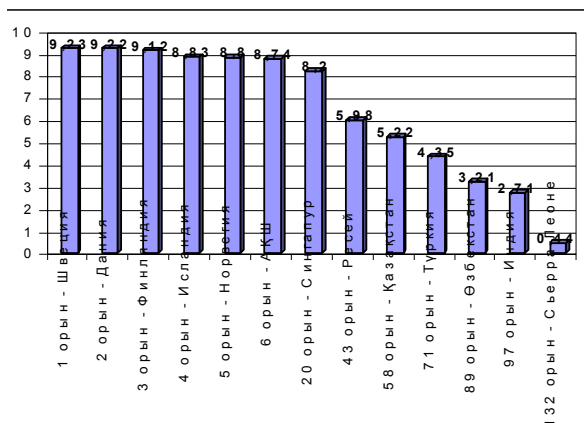
Жалпы алғанда Қазақстанның көрсеткіштері жаман емес. Бірақ бұл, еске сала кетейік, біздің әлеуетіміз ғана. Егер, ондағы нақты қозғалысты көрсететін және институционалдық режим индексі, инновация индексі, білім беру индексі және ақпараттық технологиялар индексі сияқты көрсеткіштерді ескеретін, білім экономикасының индексіне Knowledge Economy Index, келетін болсақ, онда Қазақстанды 71-ші орыннан табамыз.

Әлеуеттік және нақты көрсеткіштердің арасында айырмашылық қайдан пайда болғанын түсіну үшін, басқа елдерге қатысты біздің орнымызды анықтайтын төрт индекске қарасақ болды. Және Қазақстанды табыс деңгейіміз бірдей елдердің арасындағы біздің көршіміз - Таиландпен салыстырайық. Бізде білім беру индексі біраз жоғары - 7,61 оларда 5,17. осының арқасында біз Таиландтан озып бара жатырмыз. Басқа көрсеткіштердің барлығынан қалып бара жатырмыз - институционалдық режим, инновациялық және ақпараттық технологиялар бойынша.

Қазақстанның экономикада ғылыми эзирлемелерді қолданудың рейтингіне жеке тоқталып кетуге болады (Сурет 1), онда біздің еліміз 56 орында тұр. Бұл алға жылжу Қазақстанның соңғы үш жылдағы инновациялық қызметтің жанданғанымен және Қазақстанда ғылыми сыйымды саланың дамуын ынталандыратын 2015 жылға дейінгі индустриалды-инновациялық даму Стратегиясын жүзеге асырудың басталуымен түсіндіріледі.

Кесте 1- Қазақстанның бәсекеге қабілеттілік рейтингін құрайтын жекелеген көрсеткіштер

Көрсеткіштер	Нақты сандар	Рейтинг
ЖІӨ өсуі (%)	10,32	9,96
Адамзаттың даму индексі	0,761	4,92
Тарифтік және тарифтік өсім шектеулер	3,5	2,56
Реттеу сапасы	-0,47	3,03
Заңның үстемдік құруы	-0,79	2,27
ҒЗТКЖ зерттеушілер (1 млн. адамға)	629	4,26
Ғылыми басылымдардағы мақалалар (1 млн. адамға)	8,59	3,82
АҚШ патенттік бюросымен берілген патенттер	0,13	4,09
Үлкен жастағы халықтың сауаттылығы	99,5	7,73
Орташа мектепте оқитындар	98,1	7,83
ЖОО оқитындар	48	7,28
Телефондар (1 мың адамға)	350,3	3,94
Компьютерлер (1 мың адамға)	Н.д.	Н.д.
Интернетті қолданушылар (1 мың адамға)	26,6	2,27

Сурет 1 - Экономикада ғылыми эзирлеулерді қолдану рейтингі

Біздің рейтингіміз құрылатын басқа да көрсеткіштерді қарау керек (Кесте 1).

Біздің басты жетістігіміз - ЖІӨ өсуі екенін көруімізге болады. Он баллдық шкала бойынша ол бізге 9,96 балл беріп отыр. Жалпы сауаттылық пен студенттер мен оқушылар санының жағдайы да жаман емес - индекс жоғары 7. ҒЗТКЖ, АДИ, патенттер және коммуникация құралдарына қол жетушілік жағдайлары жаман. Тарифтік және тарифтік емес шектеулердің, реттеу сапасының, заңның үстемдік құруымен, сонымен қатар Интернеттің жағдайы жаман емес.

Жалпы алғанда, Қазақстанда "ақылды экономика" немесе білім экономикасын құруға алынған бағыт отандық ғылыми сыйымды саланы дамыту қажеттілігімен дәйектеледі деп айтуға болады. Біз атап кеткендей, қолда бар ғылыми әлеуетті коммерциялауға мүмкіндік беретін, ғылыми сыйымды сала ұлттық экономиканың тұрақты дамуының және бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ететін маңызды факторларының бірі ғана болып қоймай, сонымен қатар, өркениетті мемлекеттердің әлемдік қауымдастығына біріктіретін фактор болып табылады.

Республиканың білім беру саласындағы қазіргі заманғы беталыс және оның әр түрлі деңгейінің алдында тұрған міндет білім берудің жалпы жүйесінің ролін, қызметін және орнын қайта ұғыну және олардың әрі қарай дамуында жаңа тәсілдемелерді дайындау қажеттілігін туғызады. Білім беру жүйесінің жоғарғы тиімділігі ел экономикасының және қазақстанның қауымдастықтың тұрақты өсуін қамтамасыз ететін негізгі фактор болып табылады. Біздің мемлекетіміздің білім беру жүйесіндегі жүргізіліп жатқан реформаның мақсаты - жаһандануды ескере отырып нарықтық экономика жағдайында оның сапалы қайта түрленуін қамтамасыз ету. Білім беруді қайта құру, осы саладағы жинақталған позитивті әлеуетті сақтау негізінде бұл үдерістің тереңдеуі мен дамуы үшін жаңа құқықтық, ғылыми-әдістемелік, қаржылық-материалдық шарттарды және адекватты кадрлық қамтамасыз етуді талап етеді. Қоғамдағы динамикалық әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында білім берудің сапалы реформасын жүргізу білім беру саласында пайда болған, өсіп келе жатқан беталысты және қызмет етіп отырған қатынастың, сонымен қатар қоғам мен мемлекеттің болашақта дамуының мүмкін болатын жолдарының нақты жағдайды ескеретін, деталды қарастырылған стратегияның бар болған жағдайында мүмкін болады. Бұндай стратегия тұрақты бейімделетін және тез өзгертін нақты жағдайға, қызметке, икемді тактикалық бағдарламаны әзірлеу үшін негіз болуы керек.

Демократиялық қазақстандық қоғамның құрылуы және республиканың әлемдік білім беру кеңістігіне кіруі отандық білім берудің дамуының стратегиялық жоспарын әзірлеуін талап етті, және бұрынғы кеңестік жүйенің бай тәжірибесін және жетістіктерін және білім беруді дамытудағы жалпы әлемдік беталысты ескере отырып, білім берудің ұлттық жүйесінің жаңа моделіне көшу. Әр түрлі мемлекеттердің білім беру жүйесінің қолда бар ұлттық моделі өз араларында кең айырмашылықтары бар, олардың құрылымы экономиканың түрлеріне, тарихи тәжірибеге және халықтың мәдениетінің қол жеткізген деңгейіне байланысты. Бұл жүйелердегі басты ерекшеленетін сипат болып табылатындар: білім беру мақсаты, оның халыққа қол жетерлік деңгейі, тиімді үйлестіру және білім беру деңгейінің көшуі, олардың әр қайсысында оқудың ұзақтығы.

Біздің еліміздің ұлттық білім беру жүйесінің жаңа моделі біріншіден білім берудің және тәрбиелеудің, азаматтықтың жоғарғы деңгейімен және жаңа ойлау қабілеттеілігі бар жоғары маманданған кадрларды дайындаудың жоғарғы сапасын қамтамасыз етуге бағдарлану керек. Отандық білім беру жүйесін қайта түрлендірудегі сапалы жаңа кезеңдерді анықтайтын, бұл міндеттерді шешу қазіргі заманғы білімге және ақпараттық технологияларға, жастарды тәрбиелеудің және білім берудің стандарттарын көтеруге, оларды жаңа нарықтық қатынастарда еңбекке дайындауға сүйену керек.

Қазақстан ТМД елдерінің ішінде бірінші болып 1997 жылы еуропалық аймақта жоғарғы білім беруге жататын біліктілікті құптайтын Лиссабон Конвенциясына қол қойды және бекітті.

ҚР "Білім беру туралы" заңы бойынша, осы салада мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаларын анықтайтын, білім беру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін және үздіксіздік және сабақтастық қағидасының негізінде ҚР Конституциясының 30 бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтарының білімге конституциялық құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған білім берудің төрт деңгейі бекітіледі:

- мектепке дейінгі тәрбиелеу және оқыту;
- орташа білім беру;
- жоғарғы кәсіби білім;
- жоғарғы оқу орнынан кейінгі кәсіби білім.

Ұлттық білім беру жүйесінің моделінің құрылымында, "Білім беру туралы" заңында көрсетілгендей біліктілікті көтеру және қайта дайындау білім беру деңгейіне жатпайды, олар кәсіби машықты және білімді тереңдетуге бағытталған қосымша кәсіби білім берудің негізгі формасы ретінде қарастырылады. Біліктілікті көтеру және кадрларды қайта дайындау білім беру мекемелерімен, мекемелермен, ғылыми және оқыту орталықтарымен, жұмысбастылықтың мемлекеттік қызметімен жүргізіледі және мемлекеттік бюджеттің есебінен, сонымен қатар келісім шарт негізінде жүзеге асырылады.

1997 жылы ЮНЕСКО ұсынған Білім берудің Халықаралық Стандарттарының Сыныптамасы. Бұл құрылым елдің білім беру жүйесінің негізі болып табылады, "Білім беру туралы" Заңмен бекітілген және "Қазақстан-2030" Стратегиясына сай әзірленген. 1997 жылы қабылданған республиканың даму стратегиясы алдыңғы кезеңге ұзақ мерзімді басымдылық мақсаттар мен міндеттер қойды. Осындай мақсаттардың бірі барлық қазақстандықтардың өмір сүру жағдайын, денсаулығын, білімін және мүмкіндіктерін әрқашанда жақсарту болып табылады. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтің Қазақстан халқына жолдауында, "елдің басты активтерінің ішінде - халықтың сапасы, немесе басқаша айтқанда - адам ресурстарының сапасы деп көрсетілген. Бізде жоғары деңгейлі ғылыми және шығармашылық әлеуеті бар, жоғарғы білімі бар халық. Көптеген елдерде бұлар жоқ және бұндай сапаға қол жеткізу, олар үшін стратегиялық мақсаттардың бірі. Бұл біздің халқымыздың және бұрынғы жүйенің ірі жеңісі. Біз қолда бар құны жоқ капиталды әрқашан дамытып отыруымыз және даму үшін оған жаңа өркениетті жағдай жасауымыз керек" [7].

Кадрларды дайындаудың жүйесін құру, әлемдік білім беру стандарттарының шартына минималды мүмкін болатын мерзімде бейімделуге, біздің дипломдарымыз бен сертификаттарымыздың айырбасталуына қол жеткізуге, ұсынылып отырған білім беру қызметінің жоғарғы деңгейін расталуға мақсат қояды. Біздің елімізде көп жылдар бойы келе жатқан білім беру жүйесін қайта құру қажеттілігі, оның дамуының бұрынғы адымымен, басты әлемдік беталысымен, жастарды оқытуда және тәрбиелеуде жетілген жаңа білім беру және ақпараттық технологиялардың пайда болуымен дәйектеледі. Білім беру саласындағы заң бұл саланы дамыту үшін басты

міндетті анықтады - ұлттық және әлемдік мәдениет, жалпы адамзаттық құндылық, оқу тілін және оқу орнының түрін таңдаудағы еркіндік негізінде жеке тұлғаны құру және дамыту үшін мемлекетпен қажетті жағдайлар жасау.

1999 жылдың 7 маусымында қабылданған ҚР "Білім беру туралы" заңында, сонымен қатар кейінгі өзгерістер мен қосымшаларда (1999 жылдың 22 қарашасында) келесі негізгі шарттар көрсетілген:

- білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың қағидалары анықталған;

- білім берудің жалпыға міндетті мемлекеттік стандарттары бекітілді және білім берудің әр деңгейіне қойылатын жалпы талаптардың жиынтығы анықталды;

- білім беру жүйесінің міндеттері анықталды;

- білім беру мекемелеріне талаптар бекітілді, оған кіретін сұрақтар құру, лицензиялау, оқушыларды қабылдау, оқу үдерісін, өндірістік тәжірибені ұйымдастыру, білім беру мекемесін қайта құру және жою;

- негізгі, сонымен қатар қосымша және арнаулы білім беру бағдарламасын құру мүмкіндіктері ұсынылды, сонымен қатар білім беру деңгейі бекітілді;

- білім беру үдерісінің субъектілерінің арасындағы қатынастарды реттейтін жүйе анықталды, олардың міндеттері, өкілеттілігі және жауапкершілігі бекітілді.

Соңғы уақытта, қазіргі заманға нарықтық қайта түрлендірулер білім беру жүйесіндегі басты звено - білім беру мекемесінің тәуелсіздігі мен маңыздылығын заңдық рәсімдеуді талап етіп отырғанда, қабылданған қаулылар мен ережелердің ауқымды бөлігі негізінен білім беру мекемелері мен басқарушылық құрылымдардың арасындағы өкілеттілікті бөлуге қатысты.

Білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістерді бағалай отырып, сонымен қатар, болып жатқан өзгерістерге әр түрлі көзқарастарды салыстыра отырып біз республикада білім беру жүйесін қайта құрудың келесі негізгі бағыттарын бөліп көрсетуді мүмкін көрдік:

- мемлекеттік білім беру стандарттарын үздіксіз оқытудың мақсаттарымен сай келтіру;

- жеке және мемлекеттік мүдделерді ескере отырып білім беру жүйесінің аймақтық дамуын күшейту;

- мемлекеттік гранттардың әрекетін кеңейту жолымен мемлекеттік емес оқу түрін қолдау;

- профильді мемлекеттік құрылымдарды тартумен білім беруді тиімді басқару жүйесін ұйымдастыру;

- жаңа технологияларды қолданудың және білім беруді ізгілендірудің негізінде білім беру үдерісін жаңғырту.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтің Қазақстан халқына Жолдауы "Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан". - Астана, 28 ақпан 2012. - 16 б.

2. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М.: Прогресс, 1969. С. 480.

3. Ходжсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности. - // Вопросы экономики. - 2001. - №8. - С.34.

4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Под ред. О.И. Шкаратана. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. - С. 39

5. Crawford R. In Era of Human Capital: The Emergence of Talent, Intelligence, and Knowledge as Worldwide Economic Force and What It Means to Managers and Investors. New York: Harper Business, 1991. P. 6.

6. Стрелец И.А. Новая экономика и информационные технологии. - М.: Изд-во "Экзамен", 2003. - 256 с.

7. Сапир Ж.К. экономической теории неоднородных систем: Опыт исследования децентрализованной экономики / Под ред. Н.А.Макашевой. М.: ГУ ВШЭ, 2001. С.150.

8. Иноземцев В.Л. Парадоксы постиндустриальной экономики (инвестиции, производительность и хозяйственный рост в 90-е годы) // Мировая экономика и международные отношения. - 2000. - №3. - С.3.

9. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. - С.357.

10. Quah D.T. Growth and Wealth Creation in the Weightless Knowledge-Based Economy I //Economic Papers, 1998. October. <http://Econ.Ise.ac.uk/~dqquah/tweiro.html>.

Арман ЕСКРАЕВ, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9.

ДЕЙСТВУЮЩИЕ МЕРЫ ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ОТМЫВАНИЮ ДЕНЕГ (ПОД) И ФИНАНСИРОВАНИЮ ТЕРРОРИЗМА (ФТ) В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассматривается формирование национальной системы ПОД/ФТ в Казахстане по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. Проведен анализ законодательной базы в частности Закона "О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма" N 191-IV (Закон о ПОД/ФТ), закона "о внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма" и т.д.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, комитет по финансовому мониторингу, финансовый контроль.

Арман ЕСКРАЕВ, магистрант Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы Қарағанды қ. Академикалық 9 көшесі

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТЕРРОРИЗМДІ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ЖӘНЕ АҚШАНЫҢ АҒЫЛУЫНА ҚАРСЫ ЖҮРГІЗІЛІП ЖАТҚАН ІС-ШАРАЛАР

Мақалада терроризмді қаржыландыру және ақшаның ағылуына қарсы жүргізіліп жатқан іс-шаралар мен терроризмді қаржыландыруды заңдастыруға қарсы ұлттық жүйесінің құрылуы қарастырылады. "Терроризмді қаржыландыру және заңсыз жолмен алынған кірісті заңдастыруға қарсы іс-шаралар туралы" N 191-IV (Қазақстандағы терроризмді қаржыландыру және ақшаның ағылуына қарсы іс-шаралар заңы), "Терроризмді қаржыландыру және заңсыз жолмен алынған кірісті заңдастыруға қарсы іс-шаралар туралы ҚР заңдық актке түзетулер енгізу туралы" Заң шығарушы негізінде талдау жүргізілген.

Түйінді сөздер: қаржыландыру мониторингі, қаржыландыру мониторинг комитеті, қаржыландыру бақылауы.

Arman ESKARAEV, undergraduate, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academic, 9.

EXISTING MEASURES TO COMBAT MONEY LAUNDERING (AML) AND TERRORIST FINANCING (CFT) IN KAZAKHSTAN

This article discusses the formation of the national AML / CFT system in Kazakhstan combating money laundering and terrorist financing. The analysis of the legal framework in particular the Law "On Combating Legalization (laundering) of illegally obtained and the financing of terrorism" N 191 -IV (AML / CFT), the law "On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan concerning counteraction to legalization (laundering) of illegally obtained and terrorism financing", etc.

Keywords: financial monitoring committee on financial monitoring, financial control

Появление в 2000 году в Уголовном кодексе Казахстана ст. 193 "Легализация денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем" заложило фундамент для дальнейшего построения правовой системы ПОД/ФТ в стране.

В 2004 году Казахстан стал одним из государств основателей Евразийской группы по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма.

Первым практическим шагом по формированию национальной системы ПОД/ФТ в Казахстане явилось создание в 2008 году подразделения финансовой разведки - Комитета по финансовому мониторингу Министерства финансов Республики Казахстан (КФМ МФ РК). 28 августа 2009 года принят Закон "О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма"

N 191-IV (Закон о ПОД/ФТ), который вступил в силу 9 марта 2010 года. Законом "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма" N 192-IV принятым совместно с Законом о ПОД/ФТ внесены соответствующие поправки в 26 законодательных актов страны, регламентирующих деятельность субъектов финансового мониторинга, их отраслевых регуляторов и государственных органов. На момент выездной миссии оценки система ПОД/ФТ в стране функционировала менее года, что обусловило невозможность судить об их эффективности (в частности, в отношении полномочий надзорных органов).

Существуют озабоченности в связи с наличием пробелов в системе профилактических мер (по надлежащей проверке клиентов, хранению данных, внутреннему контролю и др.), применяемых к финансовым учреждениям и определенным нефинансовым предприятиям и профессиям (ОНФПП).

Основными источниками преступных доходов в Казахстане являются преступления, связанные с мошенничеством и злоупотреблением служебным положением.

Казахстан является суверенной, унитарной, светской и демократической республикой

с президентской формой правления. ВВП Казахстана в 2013 году составил 106 млрд. долларов США. Банковская система, включающая 38 банков, является наиболее развитой частью финансового сектора, в котором также действуют 225 кредитных товариществ, 6 ипотечных компаний, 1780 микрокредитных организаций, а также 152 профессиональных участника рынка ценных бумаг, 40 страховых (перестраховочных) организаций и 13 страховых брокеров. Услуги, связанные с переводом денег или ценностей, помимо банков могут осуществляться фондовой биржей, центральным депозитарием, брокером и (или) дилером с правом ведения счетов клиентов в качестве номинального держателя (при лицензии), а также кредитными товариществами (для своих участников), оператором платежного шлюза "Электронного правительства" и национальным оператором почтовой связи - АО "КазПочта". ОНФПП представлены нотариусами, адвокатами, аудиторскими организациями и организаторами игорного бизнеса и лотерей.

Правовая система и институциональные меры

Казахстан криминализовал ОД как "Легализацию денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем" в статье 193 Уголовного кодекса Казахстана, в соответствии с которой преступлением признается совершение финансовых операций и других сделок с денежными средствами или иным имуществом, приобретенным заведомо незаконным путем, а равно использование указанных средств или иного имущества для осуществления предпринимательской или иной экономической деятельности.

В то же время, определение преступления ОД не включает, в частности конверсию, перевод собственности, сокрытие или утаивание подлинного характера, источника, местонахождения, способа распоряжения, перемещения, прав на имущество или его принадлежность, если известно, что такое имущество представляет собой доходы от преступлений, а также приобретение, владение или использование имущества в личных целях, а не только для осуществления предпринимательской или иной экономической деятельности, как того требуют Венская и Палермская Конвенции. Пределами для отмывания преступлениями являются все преступления, предусмотренные Уголовным кодексом. Вместе с тем, УК Казахстана охватывает не все категории предикатных преступлений, из установленных 40 Рекомендациями ФАТФ. В

частности, не охвачены такие преступления как инсайдерские сделки и манипулирование рынком. Преступление отмывания денег может быть применено к лицам, совершившим предикатное преступление (самоотмывание). Уголовная ответственность применяется только к физическим лицам, при этом в законодательстве Казахстана отсутствуют четкие положения, предусматривающие какую-либо ответственность юридических лиц за ОД. Широкий диапазон уголовных санкций для физических лиц за ОД, предусматривающий наказание в виде штрафов, ареста, лишения свободы и конфискации, является адекватным.

В большинстве случаев уголовные дела в части преступления ОД, прекращаются уже на стадии предварительного следствия. Наличие проблем в части квалификации деяний по ОД косвенно подтверждает и низкий процент доведения до суда возбуждаемых уголовных дел в части преступления ОД.

Финансирование терроризма в Казахстане криминализовано в статье 233-3 "Финансирование экстремизма или террористической деятельности" Уголовного кодекса. Диспозиция ст. 233-3 УК термины "финансирование терроризма" и "террористическая деятельность" не раскрывает.

Определение понятий "терроризм", "акт терроризма", "финансирование терроризма" и "террористическая деятельность" содержится в Законе "О противодействии терроризму" от 13.07.1999 г. N 416., в соответствии с положениями данного закона финансированием терроризма (террористической деятельности) признается предоставление или сбор денег и (или) 10 иного имущества либо оказание финансовых услуг террористам и (или) террористическим организациям для осуществления террористической деятельности. Уголовная ответственность применяется только к физическим лицам, санкции для физических лиц в целом пропорциональные (наказывается лишением свободы до восьми лет), за период 2006 - 2009 годы было вынесено обвинительных приговоров в отношении 162 лиц связанных с фактами экстремизма и террористической деятельности по 77 уголовным делам, при этом лиц, осужденных за финансирование терроризма не имеется. В этой связи представляется, что статья 233-3 УК РК применяется в отношении ФТ недостаточно эффективно. В 1999 г. принят Закон "О противодействии терроризму", который содержит норму об ответственности лиц, признанных террористическими организациями в форме ликвидации[1].

Конфискация имущества за преступления ОД в Казахстане предусмотрена в рамках уголовно-процессуального законодательства статьями 121 и 161 УПК РК. В дополнение к процессуальной конфискации законодательством Республики Казахстан предусмотрена также и уголовная конфискация. В соответствии со статьей 51 УК РК под конфискацией понимается принудительное безвозмездное изъятие в собственность государства всего или части имущества, являющегося

собственностью осужденного. Ввиду того, что одно из двадцати необходимых видов предикатных преступлений не криминализовано, конфискация в отношении него невозможна. Правоохранительные и иные компетентные органы обладают достаточными полномочиями для выявления и розыска имущества, подлежащего конфискации, или когда имеются подозрения, что оно является доходом от преступления, однако эти полномочия слабо регламентированы.

Законом о ПОД/ФТ предусмотрены положения, позволяющие приостанавливать на срок до 3 дней операции лиц, в отношении которых имеются сведения об их участии в террористической деятельности. В то же время существующие законодательные механизмы не предусматривают эффективных процедур замораживания террористических активов, а также способов реализации таких процедур в соответствии с требованиями резолюций СБ ООН 1267 и 1373. Отсутствуют необходимые механизмы рассмотрения и использования информации, полученной от зарубежных государств в отношении субъектов замораживания, а также процедуры по рассмотрению обращений об исключении лица из списков.

Подразделение финансовой разведки (ПФР) Казахстана - Комитет по финансовому мониторингу Министерства финансов (далее - КФМ) - был создан в качестве ведомства центрального исполнительного органа (Министерства финансов) в соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 апреля 2008 г. № 387 "О некоторых вопросах Министерства финансов Республики Казахстан". Компетенция и порядок взаимодействия КФМ с другими государственными органами определены в

Положении о КФМ.

В связи с принятием Закона о ПОД/ФТ (№ 191-IV) приказом Министра финансов Республики Казахстан в Положение о КФМ были внесены необходимые изменения, которые закрепили за центральным аппаратом этого ведомства основные задачи и функции ПФР, включая сбор, запрашивание, обработку и анализ информации, а также передачу в национальные компетентные органы материалов финансовых расследований, проводимых на основе анализа сообщений о подозрительных операциях и сведений из других источников. Существующие потенциальные ограничители операционной независимости КФМ жестко регламентированы конституционным законом "О Правительстве Республики Казахстан" и с правовой точки зрения могут быть устранены только в случае преобразования КФМ в агентство, не входящее в структуру Правительства Республики Казахстан и подчиняющееся непосредственно Президенту Республики Казахстан. В отсутствие у КФМ законодательно закрепленных обязательств по предоставлению информации и материалов по запросам правоохранительных органов возрастает значение так называемого "проактивного" подхода к проведению финансовых расследований.

Согласно ст. 192 УПК предварительное следствие по делам о преступлениях ОД производится следователями органов финансовой полиции Республики Казахстан, по делам ФТ производится следователями Комитета национальной безопасности. По всей видимости, правоохранительные органы имеют достаточные ресурсы и хорошо осведомлены о своих обязанностях в отношении расследований в области ПОД/ФТ. Их структура в целом преобразована для целей ПОД/ФТ. Существуют потребности в обучении технике проведения расследований дел, связанных с ОД/ФТ. Общие полномочия правоохранительных органов по допросу, изъятию документов, обыску, аресту и другим аналогичным действиям соответствуют Рекомендации 28. Казахстан имеет систему декларирования товаров и валюты, при которой в соответствии с Договором о порядке перемещения физическими лицами наличных денежных средств и (или) денежных инструментов через таможенную границу таможенного союза обязательному декларированию подлежит сумма денег равная или превышающая эквивалент 10 000 долларов США. Существующая система не полностью соответствует требованиям СР.ИХ, т.к. не применяется в целях ПОД/ФТ и, кроме того, у таможенных органов нет полномочий по аресту или задержанию денежных средств в случае подозрения в связи с отмыванием денег или финансированием терроризма[2].

Профилактические меры - финансовые учреждения

В соответствии со статьей 3 Закона РК о ПОД/ФТ к финансовым учреждениям, подпадающим под требования режима ПОД/ФТ относятся: банки, организации, осуществляющие отдельные виды банковских операций, биржи, страховые (перестраховочные) организации, страховые брокеры; накопительные пенсионные фонды; профессиональные участники рынка ценных бумаг, центральный депозитарий; операторы почты, оказывающие услуги по переводу денег.

Закон о ПОД/ФТ не распространяется на такие финансовые учреждения как кредитные потребительские кооперативы; ломбарды; микрокредитные организации; лизинговые компании; страховых агентов; организации, осуществляющие прием от потребителей наличных денег в оплату за предоставляемые услуги, осуществляемый поверенным, действующим от имени и по поручению доверителя (поставщика услуг) на основании договора поручения, в том числе через электронные терминалы.

Регулирование финансовых учреждений осуществляется, помимо прочего, на основе типовых Правил внутреннего контроля (далее - ПВК), разработанных и установленных совместными Постановлениями Департамента и соответствующих надзорных, регулирующих и лицензирующих органов. Финансовые учреждения обязаны реализовывать положения данных правил в собственных правилах внутреннего контроля. В то же время, невозможно оценить исполнение всех

требований данных ПВК, поскольку он был принят незадолго до миссии взаимной оценки[3].

Несмотря на то, что в банковской сфере Казахстан предпринял шаги по противодействию открытию анонимных счетов или счетов на вымышленные имена прямой запрет на открытие анонимных счетов или счетов на вымышленные номера отсутствует.

В соответствии с законом Республики Казахстан о ПОД/ФТ НПК проводится в случае установления деловых отношений, осуществления операций с деньгами и (или) иным имуществом, подлежащих финансовому мониторингу и наличия оснований для сомнения в достоверности в ранее полученных данных о физическом и юридическом лицах. Общие требования по проведению надлежащей проверки клиентов установлено Законом о ПОД/ФТ. Помимо этого проведение НПК СФМ своих клиентов осуществляется в соответствии с правилами внутреннего контроля. СФМ обязаны самостоятельно разработать ПВК с учетом требований установленных законодательством. Существует также ряд недостатков в законодательных требованиях по верификации (проверке) сведений, предоставляемых клиентом, выяснению, действует ли клиент от своего имени или нет, а также структуры собственности и управления клиентов - юридических лиц. Также законодательством не предусмотрен срок периодичности обновления данных о уже существующих клиентах и применения к ним полного объема мер НПК.

В Республике Казахстан отсутствует обязанность проводить верификацию информации, полученной в результате НПК и требование проводить меры НПК, если клиент относится к категории высокорисковых. Понятие "бенефициарного собственника", введенное для страхового сектора, не соответствует определению ФАТФ.

Казахстан принял требуемые Рекомендациями ФАТФ меры в отношении политически значимых лиц (ПЗЛ), однако существуют сложности с выявлением ПЗЛ, уже находящихся на обслуживании финансового учреждения. Национальный банк Республики Казахстан определяет только основные требования к осуществлению корреспондентских отношений, оставляя финансовым учреждениям право взаимодействовать и осуществлять свои деловые отношения на основе заключенных между ними договоров, в связи с чем полноценное регулирование корреспондентских отношений в целях ПОД/ФТ отсутствует. Не распространяются на корреспондентские отношения, установленные банками и небанковскими организациями с банками - нерезидентами. Корреспондентские отношения банков и небанковских организаций с банками-нерезидентами регулируются соответствующими договорами между ними и обычаями делового оборота, применяемыми в банковской практике.

Процессы отмывания денег и финансирования терроризма также в значительной степени влияют на социально-экономические условия в странах с уязвимыми финансовыми системами, поскольку они также весьма чувствительны к последствиям

такого влияния. В конечном счете, экономика, общество и национальная безопасность стран, используемых в качестве платформ для отмывания денег или финансирования терроризма, находятся под угрозой. Однако масштабы этих отрицательных последствий с трудом поддаются определению, поскольку точная количественная оценка этих последствий не может быть определена как в целом для международного сообщества, так и конкретно в отношении отдельных стран.

С другой стороны, эффективная правовая база для борьбы с отмыванием денег и с финансированием терроризма дает стране значительные преимущества как во внутреннем, так и в международном аспекте. К числу этих преимуществ относятся снижение уровня преступности и коррупции, повышение стабильности финансовых учреждений и рынков, положительный эффект для экономического развития и повышение репутации страны в мировом сообществе, усовершенствованные методы управления риском для финансовых учреждений страны и повышение надежности рынка.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 192-IV "О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма".
2. Закон Республики Казахстан от 11 января 2007 года № 214-III "О лицензировании".
3. www.esep.kz

Гүлнар ЖАКУПОВА, магистрант, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9.

ИНФОРМАЦИЯ О МЕРАХ, ПРИНИМАЕМЫХ РЕСПУБЛИКОЙ КАЗАХСТАН ПО БОРЬБЕ С "ОТМЫВАНИЕМ ДЕНЕГ"

Данная статья рассматривает анализ законодательных реформ принимаемых в Республике Казахстана по борьбе с "отмыванием денег". В частности раскрывается значимость Комитета по финансовому мониторингу, а также модель создания компетентного органа в сфере противодействия легализации незаконных доходов и финансированию терроризма на основании применения опыта административного типа органа финансовой разведки.

Ключевые слова: финансовый мониторинг, комитет по финансовому мониторингу, финансовый контроль.

Гүлнар ЖАКУПОВА, магистрант Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті, 100009, Қазақстан Республикасы Қарағанды қ. Академикалық 9 көшесі

"АҚШАНЫҢ ІЗІН ЖАСЫРУ" КҮРЕСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҚОЛДАНАТЫН ІС ПАРАЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

Берілген мақала Қазақстан Республикасында ақшаның ізін жасыру жайлы күрестің заңдық реформаларының талдауын қарастырады. Оның ішінде Қаржылық мониторинг комитетінің мәні ашылады, сонымен қатар заңсыз алынған табыстарды заңдастыру және қаржылық барлау органы түріндегі әкімшілендіру тәжірибесін қолдану негізінде терроризмді қаржыландыру саласындағы уәкілетті органды құру нысаны.

Түйінді сөздер: қаржылық мониторинг, қаржылық мониторинг бойынша комитет, қаржылық бақылау

Gulnara ZHAKUPOVA, undergraduate, Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, ul. Academic, 9.

INFORMATION ON MEASURES TAKEN BY THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AGAINST "MONEY LAUNDERING"

This article examines the analysis of legislative reforms adopted in the Republic of Kazakhstan to combat "money laundering." In particular reveals the importance of the Committee for Financial Monitoring, as well as a model for creating a competent authority in the field of combating money laundering and terrorist financing on the basis of experience of application of administrative type FIU.

Keywords: financial monitoring committee on financial monitoring, financial control

Мировая практика показывает, что в условиях растущих угроз терроризма и международной преступности все большую актуальность приобретают вопросы пресечения попыток легализации незаконно полученных денежных средств либо имущества.

За последние годы наша страна добилась ощутимых экономических успехов. Экономические реформы параллельно принесли и серьезные негативные последствия. В частности, в Казахстане были созданы значительные теневые финансовые накопления. В условиях недостаточного контроля за происхождением денежных средств эти капиталы инвестировались в легальные коммерческие структуры и приватизируемые предприятия. Некоторые предприниматели, уходя от уплаты налогов, пользуясь "прорехами" в законодательстве, сформировали огромный нелегальный наличный оборот.

Именно эти операции содействуют перетоку финансовых средств из нелегального сектора в открытую экономику, криминализируя ее и подрывая финансовую стабильность государства.

При этом открылись не только новые пути проникновения преступного капитала в экономику, новые схемы легализации криминальных доходов, но и выявились секторы рынка, наиболее уязвимые в силу своей недостаточной подконтрольности соответствующим госорганом.

В апреле 2008 года постановлением Правительства Республики Казахстан в структуре Министерства финансов образован Комитет по финансовому мониторингу.

По модели создания компетентного органа в сфере противодействия легализации незаконных доходов и финансированию терроризма в нашей стране применен опыт административного типа органа финансовой разведки.

Если обратиться к международной практике, то можно выделить три основных типа подразделений финансового мониторинга: административный, правоохранительный и судебно-прокурорский. У каждого имеются свои недостатки и преимущества, поэтому определение ведомства, при котором будет создаваться орган финансового мониторинга,

является исключительно внутренним делом каждого государства [1].

В нашей стране уже имеются силовые структуры, занимающиеся выявлением и раскрытием финансовых преступлений. Комитет по финансовому мониторингу не силовая структура. Основным предназначением данного органа является сбор и анализ информации о тех операциях, которые возможно направлены на отмыwanie незаконных доходов либо на финансирование терроризма. Такого рода информация будет переадресовываться правоохранительным органам для проведения проверочных действий и принятия соответствующих решений.

При этом контрольными функциями за соблюдением законодательства о противодействии отмыванию незаконных доходов и финансированию терроризма наделены государственные органы - отраслевые регуляторы.

В августе 2009 года Главой государства подписан Закон "О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма", который вводится в действие 9 марта 2010 года (по истечении 6 месяцев со дня первого официального опубликования). Внесены соответствующие поправки в 26 законодательных актов страны, регламентирующих деятельность субъектов финансового мониторинга, их отраслевых регуляторов и государственных органов[2].

Закон прошел все существующие государственные процедуры, в том числе и проверку на соответствие Конституции страны. В результате признания Закона соответствующим Конституции, рекомендовано отдельные его позиции до введения в действие привести в соответствие с правовыми позициями нормативного постановления Конституционного Совета в части придания Закону статуса нормативного правового акта прямого действия, а также соблюдения конституционных прав и свобод человека и гражданина. При этом концепция Закона существенно не меняется.

Закон реализует нормы международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан и 40+9 рекомендаций Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF - The Financial Action Task Force), а также детально регламентирует международное взаимодействие в сфере борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма, поскольку эффективность борьбы в данной сфере напрямую зависит от уровня международного сотрудничества.

В Казахстане уделяется особое внимание вопросу создания действенной системы противодействия легализации незаконных доходов и финансированию терроризма, интегрированной в региональном и международном масштабе.

В стремлении быть полноценным участником международной системы противодействия легализации незаконных доходов и финансированию терроризма Казахстаном принимаются и ратифицируются основополагающие международные документы в этой сфере.

Нормы Закона представляют собой меры, направленные на противодействие и предупреждение уголовно-наказуемых преступлений и должны рассматриваться и применяться в единстве с требованиями названных международных договоров Республики Казахстан.

Согласно Закону субъекты финансового мониторинга представляют в уполномоченный орган сведения и информацию об операциях своих клиентов в случаях, когда:

1) совершается определенный вид операции свыше установленной пороговой суммы (пункт 2 статьи 4 Закона);

2) операция соответствует одному из критериев подозрительных операций (пункт 4 статьи 4 Закона).

При этом Законом исчерпывающе определяется подлежащий финансовому мониторингу перечень операции с пороговыми суммами, а также критерии подозрительных операций.

В связи с чем, в Законе определена обязанность субъектов финансового мониторинга в определенных случаях передавать в уполномоченный орган сведения и информацию по отдельным операциям своих клиентов (п.1 ст.10) и в настоящее время ведется работа по определению в Законе порядка представления субъектами финансового мониторинга сведений и информации об операциях, включая различные технические подробности данного процесса[3].

Также предусмотрена обязанность субъектов финансового мониторинга сообщать в уполномоченный орган о подозрительных операциях в установленные сроки, порядок приостановления подозрительных операций будет определен в Законе (п.2 ст.13).

Основные направления деятельности Комитета нацелены на дальнейшее развитие нормативной правовой базы, разработку и реализацию мер по взаимодействию с субъектами финансового мониторинга и государственными органами, особенно в части обмена информацией из их информационных систем и баз данных. Единая информационная аналитическая система финансового мониторинга Казахстана, является ядром системы финансового мониторинга Казахстана.

Основной целью ЕИАС является повышение эффективности процессов обработки и анализа сведений о финансовых операциях в интересах выявления признаков легализации незаконных доходов и финансирования терроризма.

Информационная составляющая ЕИАС будет представлена структурированными данными внешних информационных ресурсов и информацией баз данных ЕИАС.

Система финансового мониторинга Казахстана создана, прежде всего, в целях повышения эффективности, прозрачности, надежности и устойчивости как государственной, так и мировой финансовой системы, что приобретает особую актуальность в современных мировых условиях и положительно отразится на инвестиционной привлекательности и имидже государства.

Для Казахстана, занимающего особое геополитическое место в мире, имеющего динамично развивающуюся рыночную экономику, находящегося в непосредственной близости от стран, имеющих высокие риски отмывания денег и финансирования терроризма, данный шаг весьма актуален. У Казахстана есть способность осуществлять обширное лидерство в регионе с учетом геополитического расположения страны. Казахстан отличается от своих центрально-азиатских соседей во многих аспектах. У него гораздо больше экономических взаимоотношений с Россией и Западом, и культурно он больше ориентирован в этих направлениях. Казахстан мало вовлечен в ситуации, происходящие в Афганистане, и не обременен жесткими вооруженными формированиями на своих границах. И только Казахстан поддерживает хорошие отношения со всеми другими странами Центральной Азии. Взятые вместе, эти характеристики способствуют тому, что Казахстан может стать более влиятельным региональным лидером и стратегически важной точкой в Глобальной сети ПОД/ФТ в центральной Азии.

В августе 2013 года Правительство Республики Казахстан обратилось в ФАТФ с намерением получения членства в данной организации.

При рассмотрении отчета о прогрессе оценки особое внимание уделяют участию страны в рекомендованных международных договорах и Конвенциях. В соответствии с рекомендацией международных стандартов ФАТФ Казахстан принял меры по присоединению к основным международным договорам и Конвенциям в данной области, это:

1) Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности от 13 декабря 2000 г., Палермо, ратифицирована Законом Республики Казахстан от 4 июня 2008 г. №40-IV;

2) Конвенция ООН о борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ от 20 декабря 1988 г., Вена, Казахстан присоединился Законом Республики Казахстан от 29 июня 1998 г. №246;

3) Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма от 9 декабря 1999 г., Нью-Йорк, Казахстан присоединился Законом Республики Казахстан от 2 октября 2002 г. №347;

4) Шанхайская Конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июня 2001 г., Шанхай, ратифицирована Законом Республики Казахстан от 18 апреля 2002 г. №316;

5) Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003 г., ратифицирована Законом Республики Казахстан от 4 мая 2008 г. № 31-IV;

6) Договор о сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом от 4 июня 1999 г., Минск, ратифицирован Законом Республики Казахстан от 23 октября 2000 года № 93;

7) Резолюция Совета Безопасности ООН 1373 от 28 сентября 2001 г., принята к исполнению постановлением Правительства Республики Казахстан от 15 декабря 2001 года №1644;

8) Договор государств-участников Содружества Независимых Государств о противодействии

легализации (отмыванию) преступных доходов и финансированию терроризма, от 5 октября 2007 года г. Душанбе, ратифицирован Законом Республики Казахстан от 29 марта 2011 г. №422-IV; 9) Конвенция Совета Европы об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности от 8 ноября 1990 г., Страсбург, ратифицирована Законом Республики Казахстан от 2 мая 2011 г. №431-IV.

Ведется работа по присоединению к Конвенции об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности и о финансировании терроризма, которая подписана в мае 2005 года в г. Варшаве. До присоединения к Конвенции в стране должны быть созданы механизмы координирующие работу в данной области внутри страны для полноценного влияния Казахстана в борьбу с отмыванием денег и финансированием терроризма на мировом уровне. К Конвенции присоединились такие страны, как Российская Федерация, Турция, Украина, Франция, Швеция, Испания и другие.

Присоединение к Варшавской Конвенции способствует повышению транспарентности и обеспечению экономической стабильности, путем снижения уровня угроз и рисков легализации незаконных доходов и финансирования терроризма. Это особенно актуально на нынешнем этапе, когда Глава Государства указал курс страны на 30-ку ведущих стран планеты.

В этом направлении первым шагом Казахстанского финансового мониторинга было вступление в объединение финансовых разведок мира группу "Эгмонт". В июле 2011 года Казахстан в лице Комитета получил международное признание, став членом этой группы, которая объединяет более 130 юрисдикции мира.

В 1995 году ПФР большинства развитых стран объединились в организацию, известную как группа "Эгмонт". Она была так названа по имени места первой встречи во Дворце Egmont-Arenberg в Брюсселе. Цель "Эгмонта" - обеспечить обмен информацией между ПФР различных стран и поддержку их национальных программ по борьбе с легализацией преступных доходов.

С присоединением к группе "Эгмонт" Казахстан получил доступ к защищенной сети от внешних факторов, что дает оперативность обмена информации между всеми членами группы. Условия и информационно-техническая система группы Эгмонт позволяет сократить сроки передачи информации, и устранить риски получения отказа в предоставлении информации от других ПФР. Это широкий и оперативный доступ к информации, которая позволяет предоставлять в правоохранительные органы информацию, необходимую для выявления потенциальных преступлений.

Вопросы ПОД/ФТ всегда на повестке дня интеграционных объединений, в которых участвовал Казахстан. И как отметил Президент страны Н. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана: "наша страна должна и дальше поддерживать все

прогрессивные международные инициативы и вносить свой вклад в глобальную безопасность".

В 2009 году Республика Беларусь выступила с инициативой создания специального органа, состоящего из руководителей подразделений финансовой разведки (ПФР) государств - участников СНГ. В декабре 2012 года на заседании Совета глав государств СНГ в г. Ашхабаде (Туркменистан) Главами государств было подписано Соглашение о создании Совета руководителей подразделений финансовой разведки государств - участников СНГ. Соглашение об образовании Совета подписали Казахстан, Армения, Беларусь, Кыргызстан, Россия, Таджикистан и Украина. Работа Совета будет направлена на реализацию совместных мероприятий финансовых разведок, оперативный обмен информацией, организацию подготовки и повышения квалификации кадров.

Новый политический курс нации это объединение усилий всех в деле создания справедливого и безопасного миропорядка. Как отметил Глава Государства: "Мы и дальше должны осознавать свою ответственность за региональную безопасность и вносить свой вклад в стабилизацию Центральной Азии. Наша задача - максимально содействовать устранению предпосылок конфликтных ситуаций в регионе. И ни одна страна в мире не сможет преодолеть в одиночку вызовы наступающей эпохи".

Казахстанский путь, указанный Президентом это - национальная безопасность и глобальное участие нашей страны в решении общемировых и региональных проблемах. В этих условиях как никогда

эффективно должны работать все элементы государственной системы, включая национальную систему ПОД/ФТ.

Соблюдая международные стандарты ФАТФ, Казахстан встанет на путь к присоединению страны в список индустриально развитых стран, что приведет к уменьшению размеров теневой экономики и коррупционных правонарушений, увеличению инвестиционной привлекательности и экономической эффективности, увеличению налоговых поступлений в бюджет, роста доверия в мире к казахстанскому бизнес сообществу, в том числе банковскому сектору. Это в целом даст Казахстану преимущественные позиции для вхождения, как в ВТО, так и в 30-ку наиболее развитых стран мира.

Список литературы:

1. www.zakon.kz
2. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года № 192-IV "О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма";
3. www.esep.kz

Ержан ЖАНБАЕВ, Ю-12П тобының магистранты, ҚКЭУ, Академия көшесі 9-үй, Тел: 8-7026883822

ЖАУАП АЛУДЫҢ ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС ӘДІСТЕРІ

Мақала жауап алудың дәстүрлі емес әдістерінің практикалық қолдануының тұжырымдамаларының талдауына арналған. Жұмыста олардың ұғымы, негізгі қағидалар, жауап алудың мәндері ашылады.

Түйінді сөздер: тергеу, жауап алу, дәстүрлі емес әдістер, гипноз, криминалистикалық полиграфология.

Ержан ЖАНБАЕВ, магистрант группы Ю-12П, КЭУК, Академическая, 9, тел.8-7026883822

НЕТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ДОПРОСА

Статья посвящена анализу концепций развития и практического применения нетрадиционных методов допроса.

Ключевые слова: следствие, допрос, нетрадиционные методы, гипноз, криминалистическая полиграфия

Erzhan ZHANBAYEV, U-21 P group Master-student, KEUK, 9 Akademicheskaya str., tel. 8-7026883822

NONTRADITIONAL METHODS OF INTERROGATION

Research is devoted to problems of humanization's criminal punishment of the Republic of Kazakhstan representing huge interest for each state in the world.

Keywords: criminalistics, investigation, questioning, nonconventional methods, hypnosis, forensic Polygraphy

Алдын ала тергеуде және соттық зерттеулерде адамдардың ойлау және танымдық қызметтерінде сол ойлау заңдары қолданылады, және объективті шындықты тану процесіндегідей жалпы логикалық тәсілдермен әдістер қолданылады. Бірақта осы алдын ала тергеу мен соттық қараудың таным аспектісінің өзіндік ерекшеліктері бар.

Процестің спецификасы қылмысты тергеу барысында шындықты айқындау, бұл жерде шыныменде дәлелдеу нысанында жүзеге асырылады, оның түсінігі дәлелдеудің көмегімен барлық факторларды, жағдайларды және басқа да осы қылмыстың істі дұрыс шешуге зор ықпалмен тигізеді.

Соттық зерттеулердің нәрсесі адамдардың құқыққа қарсы әрекеттері болып табылады.

Осындай көріністердің мазмұнын анықтау дәлелдеудің тапсырмаларын құрайды. Көп жағдайда тергеу қактығыстық сипатта өтеді. Осының нәтижесінде тергеу және сот органдарының өкілдері осы қызмет нәтижесінде істің аяғында мүдделі адамдар қарсы әрекет жасайтын келістікте жұмыс істейді, ашық және жабық қарсылылықтарды шешуге тура келеді.

Тергеу барысында анықтауға жататын деректер мен жағдайлар ереже бойынша өткен күнің оқиғасы. Сондықтанда тергеу өткенге қаратылған оның объектісі бұзылған және қайталанбайды.

Тергеуші мен сот материалды әлем заттарында қалған жеке іздер мен "идеалды" іздер, яғни куәлер есінде қалған жағдайлар арқылы қылмыс оқиғасын жасайды. Оқиғаның қалған іздері бойынша қайта құрастыру тергеушінің қызметінің ерекшелігі болып табылады.

Соттық зерттеулердің өзіндік спецификалық мақсаттары болады. Ол қылмыстың нақты объективті баға беруші нақтылы факторлардың айқындауға бағытталған, соттық зерттеулер өзінің жүзеге асыруында спецификалық шарттармен сипатталады:

ол алдын ала белгіленген мерзіммен жектеледі, процессуалдық шешім мерзімімен қабылдауды талап етеді, оған арнайы заңмен өкілетті адам жүргізуі мүмкін.

Қылмысты тергеу процесінде тапсырманы шешу қылмыстық іс жүргізу заңымен белгіленген нысанда жүзеге асырылады және қылмыстық іс жүргізу қағидалар мен талаптарына сәйкес келу керек. Бұл дегеніміз тергеушінің барлық өзінің іс әрекетін заңмен қаралған хаттамалық нысанға сәйкес келу керек. Тергеушінің іс-әрекетінің сенімді басталуынан айыру және шешімі дәлелдемелік мәні бола алмайды. Соттық зерттеулері үшін нақты шешім қабылдау үшін және тез, толық шешімді қаже ететін ойлау тапсырмаларының көп жоспарлық сипатта болады.

Дәлелдемелерді бағалау, болжамдарды салыстыру тергеу барысын ойластыру тергеушінің жұмыс уақытымен шектелмейді. Қылмысты тергеу мен байланысқан ойлану тап. Сырмаларын шешу процесі, ол ойлаудың логикалық қозғалысының ерекше нысаны болатын болжамдарды кейінен пайдалану.

Тергеушінің ойлану қызметінде сезімталдық ерекше орын алады - дискурсивті ойлаудың логикалық анықталмаған процесі. Сезімталдықты пайдаланудың құқылығы оң ойлаудың шынайы өмір сүретін әдісі ретінде материалистік талқылау мен түсіндіріледі.

Сезу, күтпеген жерден ой пайда болу сияқты таным жолдары олардың құралу барысында аңғарылмайды, бірақ логикалық заңды болып келеді. тергеліп жатқан жағдаймен байланысқан күрделі ой-тапсырмаларын бірден және тез шешу мүмкіндегі ретінде тергеулік сезімталдық бұған қатысты өзінің негізі бар. Тергеулік сезімталдықтың қайнар көзі болып ең бірініші қылмысты тергеудің бір талай тәжірибиесі және білім табылады.

Мәлімет біздің заттар, оқиғалар және көріністер туралы біліміміздің кенеуіне ықпал етеді. Ол өткеннің осы шақтың және болашақтың фактілеріне қатысты болу мүмкін. Соттық дәлелдеудің негізгі тапсырмасы сол өткен шақта болған, тергеліп жатқан істің нақты жағдайлардың анықтауға тұратындықтан, оны шешу тен-тергеліп жатқан фактілер туралы деректер, іс бойынша дәлелдеме болады.

Қылмыс фактісінің өзі іс бойынша дәлелдеме бола алмайды, себебі тергеу мезетінде ол табиғатта жоқ. Фактілерді тану тек оның физикалық өмір сүруінің аяқталмағанынан кейін ғана басталады, олардан қалған іс-белгілер бойынша факт туралы мәлімет дәлелдеме бар бөлгінің жеке физикалық табиғаты бар және оңы тудырған әрекеттің тоқталғанынан кейінде өмір сүре алады. Осыған байланысты "кенестік қылмыстық іс-жүргізудегі дәлелдеме теориясы" - монография авторларының позициясына көңіл бөле кеткен жөн. Олардың айтуы бойынша қылмыстық іс жүргізудегі дәлелдеме деп дәлелдеу нәрсесіне кіретін фактілерді де, қосымша фактілерді де айтуға болмайды. Адамның ойлауы объективті өмір сүретін көріністер, нәрселердің өзімен дамымайды, қозғалмайды.

Адам ойында нәрселер, заттар емес, олардың бейнелері, олар туралы мәлеметтер өмір сүреді, қозғалады. Дәлелдеме, көрсетіліп кеткендей бұрың болған анықтау қажет объективті шындықтың фактілері емес, осы фактілер туралы мәлеметтер, олардың көріністері, көшірмелері, бейнелері. Осы жайында Д.А.Турчинде ой бөліскен "Қылмыстық іс жүргізуде мәліметтің дәлелдемелік мәні бар" [1, 87].

Қылмыстық іс бойынша соттық дәлелдеме болып, солардың негізінде заңмен белгіленген тәртіпте анықтама тергеуші және сот қоғамға қауыпты әрекеттің бар немесе жоқтығын, осы әрекеттің жасаған адамның кінәлігін және істі дұрыс шешуге мәні бар басқа да жағдайларды анықтай кез келген фактілі деректер болып табылады. Бұл деректер куәгер, жәбірленуші, сезікті, айыпталушы жауаптары арқылы, сарапшының қортындысы, заттай дәлелдемелер, тергеулік және соттық әрекеттер хаттамалары және басқа да құжаттар арқылы анықталады. Заңда дәлелдеменің құралдар алдын ала заңмен белгіленген және лоар заң көрсеткендей.

Жауаптың дәлелдемелік мәні бір жағынан оның объективтік шындыққа сәйкестігімен және тергеліп жатқан іске қатыстылығы мен екінші жағынан - заңда көрсетілген дәлелдеменің бір құралы арқылы жауап алумен, яғни заңда көрсетілгендей процессуалдық нысанмен анықталады.

Қылмысты тергеу барысында мәліметті алу, зерттеу, тіркеу және тексеру ұымдастырушылық дайындау және тергеу әрекеттерін, сарапшылық зерттеулер, жедел іздестіру шараларын жүргізумен жүзеге асырылады.

Мәліметтің біразың тергеуші жауап алу барысында алады. Мәлімет теориясы жағынан сөйлесудің ерекше нысаңы ретінде жауап алуды зерттеу жауап алудың кейбір элементтерінің мәнін толық беруге мүмкіндік береді.

Бізбе бұрыннан бәрі ғылыммен тәжірибиеге маңылмал мәлімет теориясында қабылданған терминдер пайдаланылған.

Бұл "мәлімет" терминына қатысты, ол бұрында "қай байланыс" терминіне байланысты деректер хабарламалар деп түсінілген. Немістің философ марксисті Т.Клаус әділетті түрде көрсетеді "Біз бұрыңғы түсініктер ескі мазмұндарды жаңа кен теорияда қайта құрғанда әр қашанда кенірек мағына аламыз".

Кибернетика саласының терминдерінің қолдану заңгерлер мен монографиялық зерттеулер деңгейінде қабылданған және ешқандай келіспеушілік тудырмайды [2, 71].

Мәлімет теориясы жағынан жауап алу алғашқы рет 1968 ж. "Кенестік қылмыстық іс жүргізудегі және криминалистикадағы жауап алу" монографиясында зерттелген.

Мәлімет теориясы көзқарасы жағынан сөйлесудің ерекше нысаң ретінде жауап алуды қарастырайық. Бір адамнан келесі адамға берілген мәлімет мазмұны өзгерінкіреді. Мәлімет бірнеше сатыдан өткеннен кейін мазмұның өзгеруі өседі.

Куәгерлердің жауабындағы мәліметтің жарияланып кетуі, куәгерлердің қате қабылдануынан, көргенің дұрыс айталмауынан, хаттаманың жазылуының қателігімен, және жауап алу хаттамасын судьяның дұрыс түсінбеуінен болады. Мәліметтің шынайы шындылықты дәл көрсетуін анықтау маңызы болып келеді, яғни ол қаншалықты дұрыс көрсетілген, жауап беруші мен дұрыс берілген, тергеуші мен қабылданған және жауап алу хаттамасында жазылған. Тергеу кезіндегі мәліметтерді осындай шашырауларының орыны жаңа қайнар көздерден түскен басқада деректер негізінде, мәлімет берудің көп сатылығын қысқарту негізінде толтырылады, сондықтанда тікелей қағиданың мәні өседі, яғни қылмыс көрген адамнан жауап алу тікелей дәлелдемелерді пайдалану. Егер ол іске қатысты болмаса немесе оған белгілі болса. Бұл жағдайда оның сенімділігі өседі.

Мәлімет теориясын негізгі біреуінің айтуы бойынша байланыс торабы арқылы өткен мәлімет өсе алмайды. Шыққан кезде /алушыда/ көлемі бойынша мәлімет шыққанға қарағанда аз болады. Сондықтанда жауап беруші білетін мәліметтің бәрін тергеуші біле бермейді. Жауаптардағы мәліметтер ауызша немесе жазбаша нысанда болады. Бірақ ол басқада жолмен беруілі мүмкін. Мысалы, мықаудың белгілері, іс қимылдары, суреттері мәліметтің алмастыру тек сөйлегенде өз ара әрекеттескенде ғана мүмкін кез келген өз ара әрекеттікте мәлімет болады. Көмегі арқылы мәлімет беретін әлеуметтік-психологиялық сөйлеу құралды көп "ауызша және жазбаша сөз, мимкалармен іс қимылдар адамдар арасында түсінушілікті белгілейтін және қоғамдық топтарды адамдардың өз-ара қарым-қатынасын белгілейтін әдістер мен құралдар" - деп жазды В.М. Бехтерев.

Қайнар көзден тергеушіге мәлімет берілу ауызша немесе жазбаша нысанда болады. Бірінішісі адамдар арасындағы мәлімет берудің және психологиялық әсер етудің маңызы құралы болып табылады осы жағдай басқа құралдарының ішіндегі көп мәліметтің мүмкіндігі бар әрекет ретінде жауап алуды бөледі.

Мәлімет - бұл жауап беруші айтқан сөздер ғана емес, дауыс, мимика, тембр, тон, сыртқы түр, қылығы.

"дауыс жылы және жұмсақ, қатаң және қатты, қорқал және бәсен, қуанышты және сенімді, қатал, тірі салтанатты және тағы да басқа адам сезімін, көңіл күйін тіпті оның ойын білдіретін мыңдаған түрлерде болады".

Осыған байланысты жауап алуда негізгі мәлімет және қосымша мәлімет болады. Бірінші жағдайда мәліметтің дәлелдемелік мәні болады. Ал екіншіде - жауап алу тактикасын анықтайды. Біз қарастырған мәлімет теориясының шыға келе жауап алу дегеніміз іске қатысты болатын мазмұнды мәлімет алу болатын сөйлеудің процессуалдық нысаны. Тергеуші, анықтаушы, прокурор, сот куә, жәбірленуші, сезікті, айыпталушы сөйлеу нәтижесінде мәліметті сөйлеушіден тыңдауға, және қабылдау процесі жүреді.

Бұл процесс төрт кезеңге бөлінеді:

- жауап берушіден мәлімет талап ету
- жауап берушіден тергеушіге мәлімет беру
- қабылдаған мәліметті тергеушінің ойша сараптауы

- мәліметті тіркеу

Жауаптың тағы бір нысаны, тергеушідегі жауап беруден тергеушіге мәлімет беру процесі.

Тергеуші жауап берушінің алдында ойлық тапсырма қояды және оған жауап ретінде мәлімет алады.

Жауап беруші, тергеушіден ойлық тапсырма алғаннан кейін, ойынша саралайды, өңдейді және мәліметті жауап нысанында береді. Тергеушіден шығып жатқан мәлімет қайтатындай болуы керек. Кері байланыс тарабы арқылы жүретін мәлімет есепке алынбаса, адам жалпы әлеуметтік қатынастар жүйесінде өзінің қулықтарының көріністерінде дұрыс елестете алу мүмкіндігінен айрылушы еді.

Кері байланыс адамның өзінің елесі мен қылықтарының құрылысында өз уақытында қажетті түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. Жауап беру жауап берісуге мәлімет бере отыра, тергеуші оның еріктік шешімдеріне әсер етеді. Оның алдында ой тепсырмаларың қояды, оның ойың бағыттайды.

Қақтығыстың сипаты бар және кері байланыс кезінде келіп түскен мәліметтер жеткіліксіз. Тергеуші мен жауап беруші бір бірінің ойың шешуге, табуға ұмтылады, шахмат ойындағыдай онда бір-бірінің ойлаған комбинацияларың түсінуге ұмтылады.

Қақтығыстық жағдайдың қартындысына рефлексстік тақалу. Тергеушіге жауап берішінің қалай жауап берітінің байқап отырады. Тергеушіге жауап берушінің ойлау платформаларының туралы наықтамаларың білу қажет. Тергеуші жауап берушінің ойлау процесін білу үшін оған барлық мәліметтерді жеткізу керек және осы әрекет белгілі бір шешуге келуге негіз болар еді.

Осыдан сен тергеуші жауап берушінің алған позициясының мотивің түсіне алар еді.

Айыпталушының ойлау процесін біліп отыру, бағыттау, тергеушіге қажет болғанда рефлекссті ойыңдар теориясы тактикалық, психологиялық күрес жүргізуге мүмкіндік береді. Жалпы бұл жерде тергеушінің (біреуі жауап) екіге бөлінгеніндей болады.

Біреуі жауап алатын шыңайысы, екіншісі айыпталушының саңасында ол өз кұрайтың.

Рефлекссті ойлау қылмыс жасайтың адамдар әрекетінің логикалық негізімен субъективті әлемін бөлуге және талдауға оңы алу және тергеудің оптималды жолдарын таңдауға мүмкіндік береді. Рефлекссия кезінде мәлімет беруді кері қайтымды деп атауға болады және сызбалы түрде келесідей көрсетуге болады: тергеушіден - жауап берушіге, жауап берушіден - тергеушіге сосың жаңа ойлау тапсырмасы нысанында тергеушіден қайтадан жауап берушіге. Бұл жағдайда ойлау барысы келесідей сөздер мен айтылуы мүмкін:

1. Тікелей берілуі кезінде жауап беруші шың жауап беріп отырғаның мен білемін

2. Қайта берілу кезінде жауап беруші мен туралы не ойлап жатқаның мен білемін

3. Кері қайтымды беру кезінде: "жауап беруші менің оны берген жауаптарыма сеніп тұр деп ойлап тұрғаның білемін".

Мәліметті кері қайтымды беру кезінде жауап алудың әр бір қатысушысы өзін оперативтік жағдайды және түсіп жатқан мәліметті тек өзінің көз қарасы бойынша ғана емес қарсыласында көз қарасы арқылы қарастырылады. Жауапты нәтижелі өткізу тергеушінің жауап берушіге туралы мәліметтер білу деңгейінде оның ойлау барысының бақылау мүмкіндігіне және жауап берушінің қылығың дұрыс болжауға, жауап алудың барысы мен нәтижесін алдын-ала болуына байланысты, жалпы айтқанда жауап алудың мәні криминалистикалық тактикамен тергеу және соттық тәжірибе негізінде өңделіп шығарылған тәсілдер көмегі арқылы жауап берушіден жауапты талап етуден тұрады.

Жауап алу - бұл қылмыстық істі дұрыс шешуді мәні бар жауап берушіге белгілі фактілер туралы мәліметтерді процессуалдық заңмен белгіленген тәртіпке сәйкес тергеу органы немесе соттың алуынан тұратын тергеулік және соттық әрекет.

Жауаптың бұл анықтамасында оның бүкіл мәнді белгілері көрсетілген. Біріншіден, жауап тергеулік және соттық әрекет ретінде қатастырған. Осылайша оны жүргізуші адамның белсенді ролі көрсетілген. Екіншіден, жауап - бұл жауап алу процесі. Үшіншіден, бұл әрекет ерекше процессуалды нысаң шегінде тергеу органы немесе соттан жүзеге асырылатыны көрсетілген. Төртіншіден, жауап беруші билетінің бәрі жауап алудың нәрсесі емес екендігі көңіл бөлінген.

Жауаптың нәрсесі - тергеліп жатқан қылмыстың іске қатысты бар фактілер туралы жауап беруші білетін мәліметтер, деректер.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде кәметке толмаған куәден немесе жәбірленушіден жауап алудың ерекшеліктері 215 бапта көрсетілген.

Осы баптың бірінші бөлімінде көрсетілгендей он төрт жасқа дейін куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін, ал тергеушінің қалауы бойынша он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі куәдан немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін педагог шақырылады.

Криминалистикалық білімнің жаңа, дәстүрлі емес бағыттары құқық қорғау органдарынан криминалдық күштердің жасап жатқан қылмыстарының жаңа түрлерін ашу, олармен

күресудің жаңа әдістерін жетілдіруді талап етеді. Бұл процесс қылмыстық іс жүргізуге бұрын қылмыстық іске қатысы жоқ деп саналатын объектілерді қарастырумен тығыз байланысты.

Кейінгі кезде, құқық қорғау органдарының криминалистиканың қылмыспен күресудегі жаңа ғылыми-техникалық негіздеріне сүйенуі кездейсоқ емес. Өйткені қазіргі кезде қылмыскерлерде өздерінің қылмыстық әрекеттерін жүзеге асыруда ғылыми-техникалық жетістіктерді кеңінен қолдануда.

Міне, осы себептен біз осы мақалада кейінгі кездері шет елдерде және көрші Ресей мемлекеттерінде қолданылатын және қолданыла бастаған қылмысты ашудың дәстүрлі емес әдістерін қарастыруды жөн көрдік.

Криминалистикалық полиграфология.

XX ғасырдың 60-шы жылдарында белгілі кеңестік барлаушы Рудольф Абелдің әшкереленуіне сол кезде онша белгілі емес полиграф аппаратының қолданылуы себепкер болды. Бұл жерде айта кететін жағдай, Абел жауап беруден үзілді-кесілді бас тартты, міне сол себептен американдық қарсы барлау қызметкерлері тіпті оның қай мемлекетке жұмыс істейтінін де білмеді.

Американдық қарсы барлау қызметкерлері оны бір қараңғы бөлмеге отырғызып, денесіне әр түрлі датчиктерді бекітіп Жапония, Израил, КСРО сияқты көптеген мемлекеттердің әр түрлі географиялық орындарының түрлі-түсті слайдтарын көрсетті. Міне, осы кезде Кеңес Одағының суреттерін көрсеткен кезде Абел аппаратқа физиологиялық әсер беріп өзінің қай мемлекетке жұмыс істейтінін білдіріп алды [1, 142 б.].

Осыдан кейін Кеңестер Одағының МҚК (КГБ) полиграфты қолдануды жедел түрде қолға ала бастады.

Жалпы алғанда, грек тілінен аударғанда полиграф "көптеген жазулар" деген мағынаны білдіреді. Полиграфиялық қондырғы эмоция пайда болғанда жүретін бірнеше (16-ға дейін) физиологиялық процестерді бір мезгілде тіркеуге мүмкіндік беретін көпсалалы приборға жатады [2].

Белгілі бір эмоциялық жағдайда адамның дем алысы, қан қысымы, биоотоғы (мидың, жүректің, т.с.с.) өзгеріске ұшырайды.

Осы өзгерістерді полиграф аппаратының көмегімен анықтап тіркеуге болады.

Бұл приборлар медико-биологиялық зерттеулерде, клиникалық медицинада, қолданбалы психофизиологияда қолданылады.

Сонымен қатар, бұл қондырғының жиі қолданылатын бағытына жалғандықты детекциялауды жатқызуға болады.

Арнаулы психофизиологиялық зерттеулер күрделі, көпсалалы процедураларға жатады. Бұл жерде полиграф адамға берілген ақпараттарға оның организмінің тез арадағы реакциялық әсерін тіркейтін прибордың рөлін атқарады.

Айта кететін жағдай, бұл приборлар сыналатын адамның денсаулығына ешқандай зиян келтірмейді және қауіпсіздік техникасына толық жауап береді.

Американдық полиграфтық операторлар Ассоциациясының мәліметтеріне қарағанда

қылмысты зерттеуге полиграфты қолданған кезде 87-90 % оң нәтижелер алынған [3].

Қазіргі кезде полиграфты қолдану арқылы ақпараттар алудың екі бағытын атап көрсетуге болады:

1) дәстүрлі - контактылық, яғни сыналушының денесіне датчиктерді қосу арқылы зерттеу;

2) контактылық емес, бұнда сөздің кейбір сипаттамаларының өзгеруіне немесе сыналушының физикалық көрсеткіштерінің өзгеруіне байланысты (мыс. психологиялық стресс анализаторлары және т.с.с) жүргізілетін зерттеулер.

Осы әдістердің біреуін немесе оларды кешенді түрде қолдану - сыналушы адамның белгілі бір сұрақтарды қойған кезде приборда тіркелетін реакциялық өзгерістерін жазып, бекітуге мүмкіндік береді.

Аталмыш қондырғыны қолдану арқылы мынандай міндеттерді шешуге болады:

- қылмыстың алдын алу, ашу, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызығушылығын тудыратын тұлғаларды анықтау;

- тергеу мен сот органдарынан жасырынып жүрген тұлғаларды іздестіруге қажетті ақпараттарды жинауға және өңдеуге;

- шұғыл-іздестіру шараларын дайындауға және жүргізуге;

- құқық қорғау органдарында қызмет істеуге үміткерлерді таңдау, және басқа да кадрлық мәселелер.

Басқаша айтар болсақ, полиграф аппаратында сынау кезінде қойылған сұрақтарға сыналушы әр түрлі әсерлер береді, ол, мысалы, ритмикасының өзгеруі, дем алу амплитудасының өзгеруі, пульсіннің ақырындауы немесе жиілеуі, артериальдық қан қысымының және тері қабатының электрлік кедергісінің ауытқушылығы түрінде көрініс береді.

Қандай да бір болмасын қойылған осы немесе басқаша сұрақтарға айқын көрінетін әсер беру, белгілі бір субъективтік себептердің салдарынан осы сұрақтың оған қойылған басқа сұрақтарға қарағанда маңыздылығын көрсетеді.

Бұл жерде оператор сыналушыға қандай сұрақ эмоционалдық әсер бергенін айқын көріп, жазып тіркей алады.

Қазіргі кезде алыс шет елдерді айтпағанда, көрші Ресей мемлекетінде полиграфты қолдану өте қарқынды дамуда. Атап айтар болсақ, ФҚК (ФСБ), ПМ (МВД), СБҚ (СВР), ТЖМ (МЧС), салық және кеден органдарында және Қорғаныс министрлігінің кейбір бөлімдерінде міндетті түрде полиграфиялық тексерістен өту туралы инструкциялар қабылданған. Сондай-ақ, жеке бизнес саласында да полиграфты қолданушылар саны өсіп келеді.

Ал енді біздегі, Қазақстандағы жағдай қалай?

Бұл жөнінде айтар болсақ, біздерде де кейінгі кездері құқық қорғау органдарында полиграфты қолдану кеңінен дами бастады.

Полиграфты қолдану басқа да криминалистикалық құралдар мен әдістерді қолданудағы сияқты белгілі бір құқықтық негіздерге сүйенуді талап етеді.

Қылмыстық-іс жүргізу заңдарында дәлелдемелерді жинау, бекіту, алу үшін техникалық

құрал-жабдықтарды ғана емес, бұл үшін білімнің әр саласындағы мамандарды да тартуды қарастырған. Бұл жерде, міндетті түрде ғылыми-техникалық құралдарды қолдануды рұқсат ету жағдайлары қарастырылады.

ҚР ҚДЖК 129 бабы қылмысты тергеу органдары ғылыми-техникалық құралдарды қолдана алады, және бұл үшін білімнің әртүрлі саласындағы мамандарды тарта алады деп көрсеткен.

Алайда, не заңда, не заңдық күші бар актілерде қылмысты ашу мен тергеу үшін қолданылатын техникалық құралдар мен тактикалық тәсілдердің нақты бекітілген тізімі көрсетілмеген [4, 110 б.]. Ал, криминалистикада, қылмысты тергеу барысында қолданылатын техникалық құралдарды пайдаланудың: заңдылық, ғылыми дәлелділік, тиімділік, қауіпсіздік және этикалық қағидалары жалпы тұжырымдалған.

Сондықтан, қазіргі кезде Қазақстанда полиграф шұғыл іздестіру шараларын жүргізу аясында қосымша дәлелдемелік материалдар алу үшін қолданылуда.

Полиграфологиялық зерттеулерді жүргізудің негізгі аспектісі азаматтардың жеке басына тиіспеушілік туралы конституциялық құқығын бұзбау болып табылады. ҚР Конституциясының 17 және 18 бабы адамның жеке басының абыройына, жеке өміріне және жанұялық құпияларына қол сұқпаушылығын декларациялаған. Осыған сәйкес, бірде бір тұлға өзінің келісімінсіз ғылыми, медициналық немесе басқаша да зерттеулердің объектісі бола алмайды. Біздің осы қарастырып отырған жағдайымызда да полиграфиялық зерттеулер жүргізу үшін сыналатын адамның жазбаша келісімін алу қажет.

Криминалистикалық гипнология

Жалғандықты және қателесуді анықтаудың дәстүрлі емес әдістерінің біріне бізде және көрші Ресей мемлекеттерінде ресми қабылданбаған және заңдастырылмаған, бірақ кейбір шет елдерде қолданылатын, ақпарат иесін гипноздық жағдайға енгізу арқылы одан жеке мәліметтер алу әдісі жатады.

Гипноз деп адамдардың сыртқы сендіруге жоғары сезімтал, жасанды ұйқыдағы күйін айтамыз [5].

Гипноз техникасы ақпараттарды алу (гипно сұрау, гипно жауап алу), хабарламаларды құпия түрде жіберу, қандай да бір болмасын әлеуметтік ортаға жалған хабарлар тарату, гипноздық жағдайға келтірілген тұлғаның еркін белгілі бір істерді жасауға бағдарламалау және тағы да басқа мақсаттар үшін қолданылады.

Гипноз психологиялық құбылыс және коммуникативтік әсер ету құралы ретінде құқық бұзушылық немесе конструктивтік, адамгершілік мақсаттарда қолданылуы мүмкін [6].

Шет елдік криминалистикада гипнозды дәлелдемелерді жинау үшін қолдану тәжірибесі қалыптасты. Әлемдік тәжірибелерде зорлау қылмысын гипноздық сеанстарды қолдану арқылы ашудың көптеген мысалдары бар.

Шет ел баспасөздерінің көрсеткеніндей гипнозды қолдану арқылы жасалған қылмыс туралы 65-90% жаңа мәліметтер алуға болады екен, ал

полиция тергеушілерінің пікірінше, 90% тергелетін қылмыстар, егер гипнозды қолданбаса ашылмайды екен.

Қазақстанда гипноздық жағдайдағы адамнан жауап алу заңдастырылмаған. Сондықтан криминалистикалық гипнология саласындағы маманның көмегі жауап алуға немесе қандай да бір болмасын тергеу әрекеттерін жүргізуге дайындық ретінде көрсетілуі мүмкін. Осы сеансты қолдану арқылы алынған ақпараттардың заңдық күші болмайды, бірақ оларды бағдарлаушылық сипатта қолдана алады.

Криминалистикалық психоллингвистика

Адамның жазба немесе ауызша сөзі сан алуан белгілеріне байланысты ақпараттардың бай көзіне жатады. Міне, осы себептен ғалым-криминалистердің, психологтардың, лингвистердің, сондай-ақ, анықтау органдарының қызметкерлерінің, тергеушілердің дәстүрлі түрде осы объектілерге зор көңіл бөлуі тегін емес. Қылмысты ашу, қылмыскерлерді әшкерелеу, қылмыстың алдын алу үшін сөздік ақпараттар кеңінен қолданылады. Жазбаша және ауызша сөздерді зерттеу криминалистиканың жеке бір саласы автортану және фонология (фоноскопия) ғылымдарымен жүргізіледі.

Криминалистикалық психоллингвистика ғылымның жаңа бір саласы ретінде психология мен лингвистиканың тоғысқан жерінде пайда болды.

Психоллингвистикалық әдістің отаны деп АҚШ саналады, себебі осы тақырыптағы тұңғыш мақала ФБР -дің Бюллетенінде 1979 жылдың қыркүйек айында жарыққа шықты [7].

Психоллингвистикалық анализдің негізгі объектілеріне жазбаша (қолжазба, машинкада және т.б. әдістермен жазылған мәтіндер) ауызша хабарламалар жатады. Осы ақпараттар, мәтіннің авторын (егер тексеріліп отырған адам және оның жазған жазуының салыстырмалық үлгілері болса) анықтауға сондай-ақ кешенді диагностикалық, басқа да танымдық мәселелерді шешуге көмектеседі.

Алынған нәтижелер мәтінді жазған немесе осы дыбыстық ақпараттың белгісіз авторын анықтау үшін іздестіру портретін құрастыруға мүмкіндік береді. Осы ақпараттар арқылы оның жасын, жынысын, білім деңгейін, географиялық және этникалық ортасын, қандай қызмет істейтінін анықтауға болады. Бұл мәліметтер ауызша және жазбаша сөздердің сөздік қорларына, синтаксис, акцент және тағы да басқа да ерекшеліктеріне талдау жасау арқылы анықталады. Бұдан басқа ұқсас объектілердегі анықталған ерекшеліктерін салыстыра отырып, осы сөз бір адамдікі ме, жоқ әлде әр түрлі адамдардікі ме екендігін анықтауға болады.

Криминалистикалық хронобиология (биоритмология).

Тәжірибе көрсеткендей, айыпкер әр түрлі психологиялық жағдайда түрлі көрсетулер береді.

Ғалымдардың айтуынша, адамда болатын әр түрлі биологиялық процесстерді көрсететін жүзден аса биологиялық ритм бар. Бұларға ұйқы мен сергектіктің тәуліктік ритмі, дененің температурасы, жүрек-тамыр жүйесінің жұмысы және тағы басқаларды жатқызуға болады. Циклі айлар немесе жылдарды құрайтын биоритмдер де болады.

Бұлардың көбі күннің сәуле шашуының ритмикалық әсеріне, айдың фазаларына, жердің электромагниттік тербелістерімен тікелей байланысты болады. Мысалы, көптеген елдердің зерттеушілері геомагниттік белсенділік артқан кезде психиатриялық емдеу орындарында аурулардың сандары артып, өз-өзіне қол жұмсаушылық пен кейбір қылмыстардың саны артады деген қорытындыға келген. Сондай-ақ, айдың фазалары мен қасақана кісі өлтіру процесстерінің арасында өзара байланыс бар екендігі де анықталды.

Хронобиология саласындағы мамандардың зерттеулерінің көрсеткеніндей, белгілі бір уақыт аралығында адамның психиялық әлсіздігі артады, оның бейімделушілік және иммундық мүмкіншіліктері төмендейді. Осы себептен тергеудегі тұлғаның психофизиологиялық функциялары өзгеріске ұшырайды. Мұндай өзгерістерді қылмысты тексеруді ұйымдастыруда және ақпарат көздерімен тактикалық міндеттерді шешуде орынды қолдану өзінің оң нәтижелерін береді.

Көрші РФ 1984 жылдан бастап айыпкерлерді биоритмология мәліметтеріне сүйене отырып тергеудің табысты тәжірибелері қолданылып келеді. Әрине, мұндай жауап алу барысында алынған мәліметтер өте маңызды болып саналады. Міне, осы айтылғандарға сүйене отырып - криминалистикалық биоритмологияны аталған білім саласындағы болашағы үлкен сала деп айтуға болады.

Қорыта келгенде, айтарымыз тәуелсіз Қазақстан мемлекеті өрелі өркениет көшіне ілесіп, ақпараттық технологиялар дәуіріне аяқ басты.

Осы жоғарыда көрсетілген криминалистикадағы жаңа бағыттар байсалдылықпен оқып-зерттеуді талап етеді, ал осындай әдіспен алынған мәліметтер дау туғызбайды деп айта алмаймыз. Алайда, есте ұстайтын жәйт, қазір бүкіл дүние жүзі ғылыми-техникалық даму бағытына бет бұруына байланысты біздерге де криминалистика ғылымының даму бағытының болашағын ескере отырып, үлкен көштен қалмау керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Образцов В.А., Богомолова С.Н. Криминалистическая психология. Юнити Дана, Закон и право; 2002. -142 б.
2. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. - М.: БЕК, 1996.
3. Новые направления исследований в криминалистике. <http://www.google.kz/webh>
4. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. - М., 1987. - С. 110.
5. Қазақ Совет энциклопедиясы. - Алматы., 1973, 3 т.312 б.
6. Гримак Л. Гипноз и преступность. М., 1997.
7. Образцов В.А. К вопросу об интеграции и дифференциации знаний в криминалистике // Кримтехника. - М., 2000. - С. 270 273.
8. Сарсембаев Б.Ш. Криминалистикадағы қылмысты ашудың дәстүрлі емес әдістері // Экономика және құқық: өзекті мәселері мен даму келешегі халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған. Қарағанды 2011, 271 б.

Рахмет КОПБУЛОВ, магистр юриспруденции, Карагандинский экономический университет
Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9,
kopbulov09571@mail.ru

Меруерт ОСПАНОВА, Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 100009,
Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, ospanova.ms@mail.ru

ДЕЙСТВИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИИ О ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ОСНОВНЫХ СВОБОД

Данная статья посвящена проблемам межгосударственного сотрудничества в области защиты прав и основных свобод человека. Рассматривает Конвенцию о защите прав человека и основных свобод - как средство защиты граждан и деятельность Комиссии по правам человека.

Ключевые слова: права, свободы, конвенция.

Рахмет КОПБУЛОВ, құқықтану магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009, Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9,
kopbulov09571@mail.ru

Меруерт ОСПАНОВА, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, 100009,
Қазақстан республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, ospanova.ms@mail.ru

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ЕРКІНДІКТЕРІН ҚОРҒАУ БОЙЫНША ЕУРОПАЛЫҚ КОНВЕНЦИЯНЫҢ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІ

Аталмыш мақала адам құқықтары мен негізгі еркіндіктерін қорғау саласындағы мемлекетаралық ынтымақтастықтың мәселелеріне арналған. Азаматтарды қорғаудың құралы болып табылатын - адам құқықтары мен негізгі еркіндіктерін қорғау бойынша Конвенцияны және адам құқықтары жөніндегі Комиссияның қызметін қарастырады.

Түйінді сөздер: құқықтар, еркіндіктер, конвенция.

Rakhmet KOPBULOV, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of
Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, kopbulov09571@mail.ru

Meruert OSPANOVA, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of
Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, ospanova.ms@mail.ru

ACTIONS OF THE EUROPEAN CONVENTION ON PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

This article is devoted to problems of interstate cooperation in the field of protection of the rights and fundamental freedoms of the person. Considers Commission on Human Rights activity, and the Convention on protection of human rights and fundamental freedoms - as a security measure of citizens.

Keywords: rights, freedoms, convention.

Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод является наиболее важной формой выражения приверженности государств-членов Совета Европы ценности демократии, мира и справедливости, а также соблюдению фундаментальных прав и свобод всех лиц, живущих в их странах. В настоящее время данная тема - одна из наиболее актуальных в международном праве.

Всемирная конференция по правам человека отметила, что поощрение и защита всех прав человека являются предметом законной озабоченности международного сообщества. Кроме того, в Венской декларации и Программе действий содержится крайне важное признание того, что "права человека и основные свободы являются правами, данными с рождения каждому человеку".

Как подчеркивает Т. Бекназар-Юзбашев, "права человека имеют в негосударственную природу: они могут декларироваться или позитивироваться

государством, то есть закрепляться им в действующем праве, но они не порождаются и не создаются государством. В этом смысле они являются природными правами, которыми обладает личность как таковая, вне зависимости от государства и нередко вопреки ему" [1].

Ужасы второй мировой войны, жестокости, творимые нацистским режимом, и опыты национал-социализма над человеческой личностью заставили весь мир по-новому взглянуть на проблему обеспечения прав человека. Кроме того, абсолютно несостоятельным оказалось их соблюдение на внутrigосударственном уровне исключительно национальными усилиями. Таким образом, задача налаживания межгосударственного сотрудничества в правозащитной области приобрела в послевоенный период особую актуальность и насущность [3, с 97].

Уже в 1941 г. президент США Франклин Рузвельт и премьер-министр Великобритании Уинстон Черчилль

обнародовали Атлантическую Хартию, в которой провозгласили четыре свободы: свободу жить, свободу религии, свободу от нужды и свободу от страха. После окончания второй мировой войны поощрение прав и основных свобод человека было зафиксировано в качестве одной из главных задач созданной в 1945 г. Организации Объединенных Наций.

Устав ООН содержит ряд соответствующих положений. В Преамбуле, в частности, говорится, что народы стран - членов Организации Объединенных Наций преисполнены решимости "вновь утвердить веру в основные права человека, в достоинство и ценность человеческой личности, в равноправие мужчин и женщин и в равенство больших и малых наций", а также "содействовать социальному прогрессу и улучшению условий жизни при большей свободе". Имеются в Уставе ООН еще два крайне важных положения, относящихся к проблеме межгосударственного сотрудничества в сфере прав человека. В ст. 1, зафиксировавшей цели Организации Объединенных Наций, говорится о том, что ООН преследует цель "осуществлять международное сотрудничество в разрешении международных проблем экономического, социального, культурного и гуманитарного характера в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех, без различия расы, пола, языка и религии". Кроме того, в соответствии с Уставом ООН содействует "всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии".

Можно предположить, что обязанность защищать право на жизнь возлагается прежде всего на законодателя ("право... на жизнь охраняется законом"). Как справедливо отмечает Фоусетт, "законом охраняется не жизнь, а право на жизнь". Право на жизнь не подразумевает гарантии против угроз жизни, а скорее защищает от намеренного лишения жизни. Именно намеренное лишение жизни должно быть запрещено государствами-участниками Конвенции, за исключением случаев, когда ст. 2 допускает такое лишение. Законодательная же защита становится реальностью лишь в том случае, если закон применяется [2, с.49].

Европейская Комиссия по правам человека, однако, отметила, что, по ее мнению, первое предложение п. 1 ст. 2 адресовано не только законодателю. Оно скорее подразумевает обязательство общего плана для властей государств-участников Конвенции принимать надлежащие меры по защите жизни. При выполнении задачи по охране общественной безопасности власти обязаны защищать жизнь отдельных граждан. Однако при этом не должны нарушаться права других лиц. В данном случае властные органы должны сопоставлять эти свои обязательства, иначе такое "сопоставление" может стать предметом рассмотрения контрольных органов в рамках страсбургского механизма.

Ст. 2 упоминает ряд случаев, в которых запрет на лишение жизни не применяется. Уже в п. 1 в самой формулировке запрета содержится исключение, а именно: лицо лишается жизни "во исполнение смертного приговора, вынесенного судом за совершение преступления, в отношении которого законом предусмотрено такое наказание". Следовательно, приведение в исполнение "смертного приговора или высылка лица в государство, где смертная казнь еще применяется, не являются нарушением ст. 2 Конвенции".

Для государств, которые не ратифицировали Протокол № 6, из других положений Конвенции следует, что не всякий вынесенный смертный приговор будет соответствовать обязательствам по договору.

Представляется, что назначение состоит в том, чтобы запретить властям применение силы в форме, которая способна была бы повлечь за собой смерть, кроме перечисленных случаев, при условии, что использованная сила строго пропорциональна достижению правомерной цели. Оценивая выполнение этого условия, следует учитывать "характер преследуемой цели, опасность для жизни, присущая рассматриваемой ситуации, а также степень риска того, что примененная сила может привести к лишению жизни" [4].

Ст. 3 Европейской конвенции запрещает пытки и бесчеловечное или унижающее достоинство обращение или наказание. Различие между указанными действиями, определяющими содержание ст. 3 Конвенции, заключается в их степени. В своем решении по делу Греции Европейская Комиссия по правам человека заявила следующее: "Совершенно очевидно, что может иметь место обращение, к которому применимы все... описания, так как пытки всегда являются бесчеловечным и унижающим достоинство обращением, а бесчеловечное обращение всегда унижает достоинство". Комиссия также постановила, что "понятие бесчеловечного обращения, как минимум, покрывает такое обращение, при котором намеренно причиняются глубокие страдания, как моральные, так и физические, которые в данной конкретной ситуации не могут быть оправданы. Слово "пытка" обычно применяется для описания бесчеловечного обращения, имеющего такую цель, как получение информации или признания или применение наказания, и является, по общему правилу, ухудшенной формой бесчеловечного обращения. Обращение с лицом или его наказание могут быть квалифицированы как унижающие достоинство, если они в значительной степени унижают его перед лицом других или же вынуждают его действовать против своей воли или совести".

Европейская Комиссия по правам человека сочла нежелательным проведение заключенного через город в наручниках и в спецодежде, однако в то же время не посчитала это унижающим достоинство обращением.

Нарушение ст. 3 может также состоять в обращении, которому, в силу объективных факторов, соответствующее лицо может быть подвергнуто в стране экстрадиции или куда он будет возвращен после высылки или отказа во въезде. В этом случае высылающее или экстрадирующее государство может быть косвенно ответственным за неизбежное такое обращение в другом государстве, независимо от того, ожидается ли подобное обращение от представителей власти или лиц, не связанных с государством, независимо от усилий высылающего или экстрадирующего государства по предотвращению такого обращения и невзирая на то, является ли принимающее государство участником Конвенции. Таким образом, обращение должно подразумевать нарушение какого-либо из закрепленных в Конвенции прав, в том числе и нарушение ст. 3. Наличие реальной угрозы такого обращения должно быть в каждом конкретном случае установлено Европейским Судом по правам человека.

В одном из докладов 1983 г. Комиссия также допустила, что "сексуальная и иные формы дискриминации" могут иметь такой унижающий достоинство эффект, что речь будет идти о нарушении норм.

Ст. 4 Европейской конвенции отдельно рассматривает, с одной стороны, рабство и подневольное состояние и, с другой - принудительный и обязательный труд. Понятия "рабство" и "подневольное состояние" охватывают как бы целостный, полный статус лица.

При этом рабство предполагает, что одно лицо находится в полной юридической собственности другого лица. В свою очередь, подневольное состояние предполагает менее далеко идущие ограничения и касается, например, общих условий труда и/или обязательства выполнять работу или оказывать услуги, от которых соответствующее лицо не может уклониться и которые оно не может изменить.

В свою очередь, состояние принудительного или обязательного труда не касается общего состояния лица как такового, а относится исключительно к недобровольному характеру выполняемой работы или оказываемых услуг, которые могут (и именно так оно обычно и бывает) носить временный и случайный характер [2, с.49].

Жалоба на то, что государства не выполняют свои, что "никто не должен содержаться в рабстве или подневольном состоянии", чаще всего упоминалась в петициях заключенных, протестовавших против обязанности работать в тюрьмах. При рассмотрении таких дел Европейская Комиссия по правам человека подчеркивала, что понятия "рабство" и "подневольное состояние" к таким случаям неприменимы. В то же время установил, что запрет принудительного или обязательного труда по данной статье не распространяется на "работу, которую обычно должно выполнять лицо, находящееся в заключении согласно положениям ст. 5 Конвенции или условно освобожденное от такого заключения". На этом основании Европейская Комиссия сделала вывод, что разработчики Конвенции не намеревались запретить подобную обязанность (повинность) заключенных пенитенциарных учреждений.

По мнению Европейской Комиссии по правам человека, признаками "принудительного или обязательного труда" являются, во-первых, то, что "работа или услуги выполняются лицом против его воли", и, во-вторых, то, что "требование о выполнении работы или оказании услуги является несправедливым или угнетающим, или же то, что сама работа или услуга влекут за собой трудности, которых можно было бы избежать" [4].

Что касается первого элемента - недобровольности работы, - то Европейская Комиссия придерживалась той точки зрения, что согласие лица лишает выполнение работы или оказание услуги какого-либо принудительного характера. Однако такое толкование терминов "принудительный или обязательный", как представляется, слишком уж ограничительно. Даже если лицо добровольно заключило трудовой договор или же согласилось оказать определенную услугу, обстоятельства могут измениться настолько, что удержание такого лица исключительно на основании данного им согласия может породить спор по п. 2 ст. 4

Европейской конвенции. По мнению Лукьянцева Г.Е., в данном случае положения п. 2 ст. 4 предполагают возможность предоставления соответствующему лицу альтернативных видов работы.

Что же касается второго критерия (требование о выполнении работы не должно быть неоправданным или угнетающим, а также то, что сама работа не должна предполагать определенных трудностей для соответствующего лица), то в данном случае Европейская Комиссия по правам человека предоставила национальным властям государств-участников определенные "рамки усмотрения". Иначе говоря, все утверждения заявителей не будут приниматься в расчет при вынесении решения по рассматриваемому делу, если власти соответствующего государства-участника сумеют доказать, что требование о выполнении работы было все же оправданным, трудностей при ее выполнении просто нельзя было избежать [1].

Тот факт, что упоминается альтернативная гражданская служба взамен обязательной военной службы, не означает, что Европейская конвенция закрепляет право на альтернативную гражданскую службу. В действительности в данном подпункте имеются в виду страны, "в которых в качестве законного признается отказ от военной службы на основании вероисповедания.

Положение говорит само за себя. Главная трудность здесь заключается в том, чтобы определить, когда речь идет о чрезвычайном положении или бедствии, "угрожающих жизни или благополучию населения". Думается, что в данном случае имеются в виду ситуации, ограниченные во времени. К примеру, оказание помощи для тушения пожара, поставка воды и продовольствия в случае их внезапного недостатка, перевозка раненых или же эвакуация лиц, которым угрожает какая-либо опасность, а также аналогичные ситуации, когда может потребоваться помощь каждого в интересах общества и с учетом способностей и возможностей каждого.

В любом случае следует помнить, что любые действия, предпринятые в соответствии с исключительными обстоятельствами, утрачивают правомерный характер, если влекут за собой дискриминацию. В таком случае в силу положений такой "принудительный или обязательный труд" будет противоречить Конвенции.

Список литературы:

1. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950г.) (с изменениями от 21 сентября 1970 г., 20 декабря 1971 г., 1 января, 6 ноября 1990 г., 11 мая 1994 г.)ETS N 005
2. Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека. Издательство "Звенья", Москва, 2000г
3. Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве / Отв.ред. Е.А.Лукашева. - М: Институт государства и права РАН, 1995 г., С 97.
4. Проблемы, возникающие от сосуществования пактов Организации Объединенных Наций по правам человека и Европейской конвенции по правам человека. Различия в отношении прав гарантирована. Страсбург, 1970.

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

"Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы" журналы тоқсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының "ҚЭУ Жаршысы" бөлімінде, "ҚЭУ Жаршысы" журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 3 000 теңге (эквиваленті 20\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;
- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);
- бір жол аралық интервал;
- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы - 2 см қалдырылады;
- азат жолдан шегініс - 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың андатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1. Проблемалардың қойылысы.
2. Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.
3. Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.
4. Зерттеу мақсаты.
5. Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- ғылыми жетекшінің ұсынысын (студенттер мен магистранттар үшін);

- пікір жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі, 9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). Email: vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал "Вестник Карагандинского экономического университета" выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: +7 (7212) 44-16-24 (6500).

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе "Вестник КЭУ" электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале "Вестник КЭУ". Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 3 000 тенге (эквивалент 20\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;
- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);
- одинарный междустрочный интервал;
- поля: верхнее, нижнее, правое, левое - по 2 см;
- абзацный отступ - 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.
2. Анализ последних исследований и публикаций.
3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.
4. Цель исследования.
5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal "Karaganda Economic University Bulletin" publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board.

Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal "Bulletin of Karaganda Economic University" is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in "Karaganda economic university Bulletin" at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 3,000 tenge (equivalent to \$ 20).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the "Bulletin of KEU" automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor - Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left - 2 cm;
- Indention - 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;
- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;
- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;
- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;
- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e-mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.
- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda
Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

www.keu.kz

№2 (33) 2014

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
Журналы**

**Журнал
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: Economy, Philosophy,
Pedagogics, Jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	30. 06. 2014 г.	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес.б.т.	15,9	Объем, п.л.
Таралымы	300	Тираж
Тапсырыс	№ 7226	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

Редакцияның мекен-жайы - Адрес редакции
100009, г.Караганды, ул.Академическая, 9.

Отпечатано в типографии Карагандинского экономического университета